

LIUDAS MAŽYLIS

šalia neeuropos

Europos Sąjungos kaimynystės politikos iššūkiai Rytų kaimynėms

Monografija

Vytauto Didžiojo universitetas
Kaunas, 2010

Monografija apsvartyta ir rekomenduota publikuoti Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Viešojo administravimo katedros posėdyje 2010 05 20 (protololo Nr. 5) ir Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto tarybos posėdyje 2010 06 16 (protokolo Nr. 34).

Recenzavo:

Doc. dr. Regina Jasiulevičienė, Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. Algis Krupavičius, Kauno technologijos universitetas

Prof. habil. dr. Vygandas Kazimieras Paulikas, Mykolo Romerio universitetas

ISBN 978-9955-12-577-8

© Liudas Mažylis, 2010

© Vytautas Isoda, 2010

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2010

Turinys

IŽANGA	6
I dalis: EUROPOS SĄJUNGOS KAIMYNYSTĖS POLITIKOS APIBŪDINIMAS.....	11
II dalis: RYTŲ KAIMYNIŲ POLITIKOS RAIDA: EUROPINIS KONTEKSTAS.....	21
1. Armėnija	23
2. Azerbaidžanas.....	47
3. Baltarusija.....	67
4. Gruzija	90
5. Moldavija	112
6. Ukraina	133
III dalis: KAIMYNĖS IR EUROPA:	
KODŲ APIBRĖŽIMAS IR TAPATYBĖS PAIEŠKA.....	157
Kaimynių europiniai kodai: konsolidacijos tendencijos	160
Kaimynės ir Europa: tapatybės paieškos.....	168
IŠVADOS	193
LITERATŪRA.....	196
SUMMARY	211
PRIEDAI	213

*„... tiems, kurie jau niekada nebus tokie, kokie buvo;
ir apie tuos, kurie šiandien jau kitokie, negu buvo vakar...“*

(A. Bieliauskas. *Kauno romanas*. 1966, p. 3)

Sisteminių studijų, skirtų Europos Sąjungos *Kaimynystės politikos* iššūkiams, tos politikos poveikiui, kurį patiria Rytų kaimynės, vis dar stokojama. Siekiant iš dalies užpildyti šią spragą, šioje monografijoje aptariami 2006–2009 m. Vytauto Didžiojo universitete vykdyti šešių Rytų kaimynystės valstybių – Armėnijos, Azerbaidžano, Baltarusijos, Gruzijos, Moldovos ir Ukrainos – politinės erdvės tyrimai, apžvelgiami kitų Lietuvos ir pasaulio analitikų darbai.

Visų pirma esu dėkingas Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto bakalauro studijų studentei Vaidai Kelerytei, magistrei Gabrielei Čiučelytei, doktorantėms Aušrinei Jurgelionytei ir Astai Skirmantienei, kartu su manimi rengusioms publikacijas monografijos tema. Renkant medžiagą atskiriems šios knygos skyriams, prisidėjo magistrantūros kurso „Europos Sąjungos kaimynystės politika“ pirmieji klausytojai Mantas Aliukonis, Justina Gliebutė („Baltarusija“), Justina Balnaitė, Gintarė Raugalytė („Azerbaidžanas“), Indrė Bortkūnaitė, Eglė Štareikė („Ukraina“), Povilas Junas, Mindaugas Petrauskas („Gruzija“), Andrius Korolkovas („Armėnija“), Marius Pinigis, Rasa Šiugždinytė („Moldova“).

Knygą rašyti taip pat labai paskatino Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto doktorantai, Sima Rakutienė, Ainis Razma, Donatas Vainalavičius, doktorantas eksternas Andrejus Kazakievičius, kiti mano studentai, kolegos, kurių visų čia išvardyti nėra galimybės.

Esu dėkingas knygos recenzentams už vertingas pastabas: tiek, kiek į jas sugebėta atsižvelgti, jos prisidėjo prie knygos kokybės.

Nuoširdžiai dėkoju ir savo bičiuliams kaimyninių valstybių piliečiams, padėjusiems įsigyventi į jų savivoką, kai išsiskirstėme po skirtingų valstybių erdves. Labiausiai, žinoma, dėkoju paauglystės dienomis sutiktam draugui Sergejui – draugystė su juo tebesitęsia simbolizuodama ypatingą asmenišką monografijos autoriaus ryšį su didžiąja Rytų kaimyne Ukraina.

Šios knygos **aktualumas** grindžiamas keliais argumentais.

Dar iki Europos Sąjungos plėtros į Rytus bangos (kai įsijungė ir Lietuva) buvusioms SSRS valstybėms buvo skirta nemažai dėmesio; juoba jis

ėmė didėti joms tapus artimomis kaimynėmis, su kuriomis Europos Sąjunga turi bendras sienas. Kita vertus, tos erdvės analizė neretai yra gana fragmentuota. Kaip minėta, trūksta sisteminių darbų, ypač lietuvių kalba: paprastai atliekamos atskirų valstybių studijos. Politikos procesų sparta didelė ir medžiaga greit sensta.

Taigi šią knygą siekiama keleriopų **tikslų**, kurių svarbiausi – glaudai sistemiškai apžvelgti Europos Sąjungos rytinių kaimynių politinių sistemų raidą *Kaimynystės politikos* instrumento iššūkių kontekste bei susieti integracijos perspektyvas su tų valstybių tapatybės bei bendros europinės tapatybės formavimosi problemomis.

Europos kaimynystės politikai, kaip tam tikram **paramos instrumentui**, apibūdinti skirta knygos **I dalis**. Šios knygos dalies logika atitinka **europinių technokratių** apžvalginių studijų logiką: pateikiama faktologinė medžiaga, iliustruojanti finansinius, teisinius, administracinius ir panašius paramos kaimynėms aspektus.

Autoriui atrodė tikslinga apibūdinti ir šešias Rytų kaimynes. Būdamas tarptautinės politikos **subjektais**, *Kaimynystės politikos* kontekste jos tampa savotišku gana vientisu ir politikos, ir akademiinių tyrimų **objektu**. Tad visos šešios to objekto sudedamosios dalys aptartos knygos **II dalyje**. Siekta pabrėžti tuos aspektus, kuriuos sureiškina Europos Sąjungos institucijos savo dokumentuose, pareiškimuose, deklaracijose. Taigi trumpai apžvelgiama valstybių konstitucingumo raida, pagrindinės valdžios institucijos, demokratinės situacijos vertinimai, ekonomikos būklė, Vakarų–Rytų orientacijos vektoriai, atskiroms valstybėms būdingi ypatingi faktoriai, taip pat santykių su Europos Sąjunga raida. Kaip ir ligšiolinėse šešių rytinių Europos kaimynystės valstybių studijose, čia pasiremta **pozityvistine epistemologija**, o tai padiktuoja ir atitinkamus analitinius modelius, šablonus¹. Kai kada tenka kliautis **aprašomojo pobūdžio** metodologija nenutylint komplikuotos valstybių istorijos, jos institucijų (dažniausiai nestabilių) raidos, minėti skurdumą, nemodernumą, lėtą artėjimą prie (o kai kada ir pavojingą tolimą nuo) steriliai demokratiško, „nesovietinio“ valstybės modelio, remtis „išsisėmusia“, anot Thomo Carotherso², „**transitologine paradigma**“.

1 Marsh D., Furlong P. A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. In: Marsh D., Stoker G. *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave, Basingstock-New York, 2002, p. 17–41.

2 Carothers T. The End of the transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 2002, vol. 1, No. 1.

Remiantis negausiais darbais, grindžiamais **lyginamosios analizės** metodologija (pavyzdžiui, nacionalinės tapatybės paieškų studija³ aprėpia tris valstybes – Ukrainą, Baltarusiją ir Moldovą), šios knygos II dalies poskyriai padeda apibūdinti savotiškus kiekvienos valstybės „indikatorius“, tyrimų perspektyvoje atveriančiais galimybę nuosekliai taikyti lyginamosios analizės metodologiją visoms šešioms Rytų kaimynėms.

Atrodo prasminga šių šešių valstybių atžvilgiu išbandyti *pusiau periferijos* modelį⁴ priimant, kad tarp Europos Sąjungos ir kaimynių – ar už jų esančių kaimynių – išlaikoma tam tikra distancija, o santykiams būdinga ne tik tarpusavio priklausomybė, bet ir tam tikra asimetrija. Šio *pusiau periferijos* modelio savotiškas grafinis atspindys – leidinio viršelis.

Šios monografijos autoriui atrodė tikslinga kiek daugiau dėmesio skirti tapatybės formavimosi analizei. Su valstybės tapatybės problemos apibrėžimu bei tapatybės kaitos problema susiduriama, pavyzdžiui, bandant konstruoti valstybių kodus⁵,⁶. Atskirų valstybių, korporacinės, kolektyvinės tapatybės tyrimų laukas atviras ontologijos, epistemologijos, tyrimo metodų pasirinkimo požiūriais. Apskritai, realistine ar interpretacine epistemologija paremtų studijų iki šiol būta nedaug. Kai kurie autoriai eksploatavo tapatybinę *paribio erdvės* koncepciją⁷, rėmėsi „civilizacijos nuokalnės“ (Vakarų–Rytų dichotomijos) modeliu stengdamiesi paaiškinti dabarties etninius konfliktus, nulemtus istorinės praeities, o hiperteksto analizę bandydami kombinuoti su institucinėmis priemonėmis⁸. Tiriant išorės struktūrinių faktorių poveikį valstybės vidaus procesams, išskirtos susipynusios tapatybės, institucinė ir materialioji

3 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрытки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

4 Marchetti A. Widening without enlarging. The European Neighborhood Policy and the South Caucasus. *European Stability Initiative*. http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_63.pdf.

5 Vainalavičius D. *Diplomatijos vaidmuo ir saugumo politikos sprendimai Pietų Kaukazo regione*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2008. 132 p.

6 Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č. *Geopolitiniai kodai: tyrimo metodologija*. Vilnius, 2004, 41 p.

7 Бреский О. География Восточной Европы пространство Пограничья. *Перекрытки*, 2005, № 1–2, с. 168–186.

8 Мелег А. Дрейфуя на Восток Восточная Европа на карте глобальных институциональных акторов. *Перекрытки*, 2005, № 1–2, с. 142–167.

dimensijos⁹. M. Emersonas¹⁰ net siūlo skirtingus teorinius rėmus, naudotinus „pirmajai“ (tam esą tinka racionalistinė prieiga) ir „antrajai“ (čia jau vaisingas būtų socialinis konstruktyvizmas) demokratizacijos fazėms tyrinėti.

Tad šios knygos **III dalis** skirta Europos tapatybės ir šešių nagrinėjamų kaimynių tapatybės raidos apžvalgai. Joje polemniai autoriaus teiginiai neretai susipina su cituojamų ir percituojamų autorių teiginiais.

Knygoje bus laisvai sinonimiškai vartojamos sąvokos *Rytų kaimynės* ar tiesiog *kaimynės* – taikomos kaip tik toms šešioms minėtosioms posovietinėms valstybėms. Skaitytojo neturėtų klaidinti daiktavardinė konstrukcija *Neeuropa*: šiai sąvokai mėginama suteikti anaip tol ne tik geografinę dimensiją¹¹.

Apžvelgiant politinių įvykių raidą, apsiribojama 2009 m. pabaiga. (Tik trumpai įvertinama Ukrainos situacija po 2010 m. prezidento rinkimų, taip pat priimama domėn, kad Moldovoje 2010 m. rengiamasi konstitucinei reformai).

9 Jonavičius L. *Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, 45 p.

10 Emerson M., Noutcheva G. *Europeanization as a Gravity Model of Democratization*. CEPS Working Document № 214 / November 2004.

11 Mažylis L., Jurgelionytė A., Skirmantienė A. *Nemeilė Neeuropai. Europos Sąjungos ketvirtosios plėtros bangos referendumai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004, 176 p.

I dalis

**EUROPOS SAJUNGOS KAIMYNYSTĒS
POLITIKOS APIBŪDINIMAS**

2003 m. pradėtos Europos kaimynystės politikos tikslas – sudaryti sąlygas Europos Sąjungos kaimyninėms šalims naudotis Europos Sąjungos stabilumo, sugumo ir gerovės teikiamomis galimybėmis kitomis nei narystės Europos Sąjungoje sąlygomis. Ja siekta išvengti naujo Europos susiskaldymo – šioms šalims pasiūlytas sustiprintas bendradarbiavimas politikos, saugumo, ekonomikos ir kultūros srityse. Remiamasi bendromis vertybėmis – demokratija, teisine valstybe, geru valdymu, pagarba žmogaus teisėms (įskaitant žiniasklaidos laisvę), bendrais interesais, įskaitant tvariąją plėtrą. Įgyvendinant šią politiką siekiama vykdyti dideles ekonomines ir politines reformas, kurias Europos Sąjunga remtų finansiškai ir techniškai, atverti rinkas, prireikus sudaryti sąlygas dalyvauti Bendrijos programose. Pagrindinė Europos kaimynystės politikos varomoji jėga – veiksmų planai, kuriuos Europos Sąjunga parengė su kiekviena susijusia šalimi¹².

Šiandieniai Europos Sąjungos santykiai su šešiomis Rytų kaimynėmis buvo konstruojami dviem etapais¹³.

2003 metų kovą – 2004 metų gegužę Europos Komisija pateikė Europos kaimynystės politikos pagrindinių kryptių ir jos įgyvendinimo priemonių pasiūlymą.

2004 metų gegužę pristatydamą Europos kaimynystės politiką Europos Komisija pateikė veiklos planus artimesniems ryšiams su Pietų ir Rytų – iš viso septyniomis – kaimynėmis. Be Izraelio, Jordanijos, Maroko, Palestinos autonomijos ir Tuniso dar buvo ir Moldova bei Ukraina.

2004 metų birželį 25 Europos Sąjungos valstybių ir vyriausybių vadovai priėmė Komisijos pasiūlytą strateginį dokumentą.

Per likusią 2004 metų dalį Europos Komisija ir minėtos septynios šalys baigė derybas dėl *Veiksmų planų*, nustatančių šių šalių trumpalaikius ir vidutinio laikotarpio prioritetus.

Antrajame etape, nuo 2005 m., *Kaimynystės politika* jau aprėpia Egiptą, Libaną bei Pietų Kaukazo šalis – Armėniją, Azerbaidžaną ir Gruziją.

12 Europos Sąjungos oficialus tinklalapis. <http://europa.eu/generalreport/lt/2005/rg97.htm>.

13 Bendradarbiaukime. Europos kaimynystės politika. Europos Komisija, 2006.

2005 metų vasario–liepos mėnesiais priėmus Izraeliui, Jordanijai, Moldovai, Marokui, Palestinos autonomijai, Tunisui ir Ukrainai skirtus *Veiksmų planus*, reformos pradėtos įgyvendinti.

Šiuo metu *Kaimynystės politikos* instrumentas taikomas 10 Pietų Europos valstybių, kurios įtrauktos ir į Europos Sąjungos *EuroMed* programą, – be minėtųjų dar Alžyriui, Libijai ir Sirijai. Rytuose dar įtraukta ir Baltarusija. Į Europos kaimynystės politiką neįtrauktos valstybės – Europos Sąjungos kandidatės: Turkija, Vakarų Balkanų šalys (Europos Sąjunga su jomis bendradarbiauja pagal kitą – *Stabilizavimo ir asociacijos proceso* – programą).

Europos kaimynystės politika siekiama sukurti artimesnius ryšius su šalimis, nusidriekiančiomis į Pietus ir į Rytus nuo šiandienės Europos Sąjungos. Oficialiai deklaruojama, kad šia politika Europos Sąjunga siekia skatinti ekonominę vystymąsi, stabilumą ir geresnę valdymą savo kaimynystėje. Narystės perspektyva toms valstybėms „nei žadama, nei nežadama“.

Naujai apibrėžti santykius su kaimynėmis tapo būtina sulig Europos Sąjungos 2004 m. plėtra į Rytus, paženklinusia geopolitinę Europos Sąjungos kaimynystės kaitą, vidinius ir išorinius pokyčius, reikalavusius konstruktyvaus atsako. Tuo atsaku į naujai kilusius saugumo iššūkius ir turėjo tapti siekis sukurti „stabilumą, saugumą ir gerovę Europos Sąjungos kaimynystėje“ per visapusišką Europos Sąjungos įtaką¹⁴. Europos kaimynystės politika turėjo skatinti politines ir ekonomines reformas šalyse kaimynėse, suteikius joms tik dalinės integracijos į Europos Sąjungos vidaus rinką perspektyvą¹⁵. Ji siūlo „daugiau nei partnerystę, bet mažiau nei narystę“ ir dalijasi su šalimis partnerėmis „viskuo, tik ne institucijomis“, taigi siūlo tam tikro laipsnio integraciją nutylėdama narystės perspektyvos klausimą¹⁶.

Klausimas apie Europos kaimynystės politikos santykį su Europos Sąjungos plėtros perspektyva yra nuolat aktualus, keliamas įvairiais kontekstais. Tad Europos institucijų atstovams be paliovos tenka dėl to aiškintis, komentuoti programos tikslus, iššūkius bei perspektyvas. Tenka vis naujais argumentais grįsti, jog šią programą nesiekama ir kodėl nesiekama atverti narystės perspektyvos joje dalyvaujančioms šalims. Štai būdinga

14 Europos Sąjungos tinklalapis. <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/>.

15 Overhaus M. Editorial. In: Overhaus M., Maull H.W., Harnisch S. (eds.). *The New Neighbourhood Policy of the European Union: Perspectives from the European Commission, France, Germany, Poland, Ukraine and Moldova. Foreign Policy in Dialogue*, 2006, vol. 7, issue 19, p. 6.

16 Tassinari F. *Security and Integration in the EU Neighbourhood: The Case for Regionalism. CEPS Working Document*. 2005, No. 226, p. 1–24.

1 pav. Europos Sąjungos ir jos rytinių kaimynių santykiai – kaip pasakoje apie pamotę ir podukrą

frazė – technokratiškai išsami, o kartu politiškai aptaki – priklausanti Europos komisarei Benitai Ferrero-Waldner:

„Europos kaimynystės politika nėra plėtros programa. Ji iš karto nenusprendžia šalių ateities Europoje, jei ateityje jos ketintų tapti narėmis, bet nesuteikia ir aiškios narystės perspektyvos. Vis dėlto programa siekia sukurti priemones dvišaliams santykiams sustiprinti bei saugumui ir stabilumui padidinti. Programos perspektyvoje – aiškus aukštas integracijos lygis, įskaitant programos dalyvių dalį Europos Sąjungos vidaus rinkoje. Žvelgiant ilguoju laikotarpiu, Komisija planuoja sukurti tam tikras visuomenines programas Europos kaimynystės politikos partnerėms. Per Europos kaimynystės politiką Europos Sąjunga taip pat siekia paskatinti žmogaus teisių, įstatymo viršenybės ir gero valdymo priežiūrą bei skatinti bendradarbiavimą kovojant su terorizmu, su sienų apsauga susijusiais nusikaltimais, prekyba žmonėmis ar narkotikais.“¹⁷

17 Europos naujienų tinklalapis EurActiv, 2009-10-06. <http://www.euractiv.com/en/enlargement/european-neighbourhood-policy-enp/article-129625#>.

2007 m. Komisija pristatė *Europos kaimynystės ir partnerystės* instrumentą (angliška santrumpa ENPI) kaip visapusi naują fondą, skirtą bendradarbiavimui skatinti, ir kartu suteikiantį naują mandatą Europos investicijų bankui. Jis pakeitė iki tol galiojusias, tačiau įvairiais aspektais kritikuotas MEDA ir TACIS programas. Priimta nuostata, pagal kurią visos Europos kaimynystės politikoje bendradarbiaujančios narės yra tinkamos gauti paramą pagal Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentą. Pagal šį instrumentą vyksta ir bendradarbiavimas su Rusija, kuri tarp Europos kaimynystės politikos partnerių nepatenka – su ja pasirašyta atskira strateginės partnerystės sutartis.

Oficialiai apibrėžtas pagrindinis šio instrumento tikslas – skatinti glaudesnę bendradarbiavimą ir progresyvią ekonominę integraciją tarp Europos Sąjungos ir jos kaimyninių šalių partnerių. Jis taip pat skatina dalyvaujančias šalis stengtis plėsti gerą valdymą ir teisingą socialinę ir ekonominę vystymąsi. Numatytas bendras Europos kaimynystės ir partnerystės instrumento biudžetas iki 2013 m. turėtų sudaryti 11,181 mlrd. eurų.

Šalys kaimynės kviečiamos bendradarbiauti plėtojant politinius, ekonominius ir kultūrinius santykius, pagrįstus bendromis vertybėmis, bendru požiūriu į esminius užsienio politikos klausimus, politinėmis, ekonominėmis ir socialinės reformomis pagrįstą bendradarbiavimą.

Europos Sąjunga, sudariusi *Veiksmų planus* kiekvienai šaliai partnerei (paprastai trejiems, o kai kada penkeriems metams), reguliariai stebi progresą. Tam įsteigtos tam tikros institucijos, apibrėžtos partnerystės ir bendradarbiavimo sutartimis bei asociacijos sutartimis. Kiekvienos valstybės prioritetai apibrėžiami skirtingai. Tai sietina su skirtingu atskirų valstybių ekonominiu išsivystymu. 2004–2008 m. ES ir kaimynystės regiono šalių prekyba augo: ES eksportas padidėjo 63 proc., importas – 91 proc. (2009 m. dėl pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės šie rodikliai sumažėjo). Orientuotasi į derybas sukurti tvirtas ir visapusiškas laisvosios prekybos erdves su visomis kaimyninėmis šalimis, kai tik jos bus tam pasirengusios. Siekiant didesnės ekonominės integracijos, imtasi ir kitų veiksmų, įskaitant derybas dėl įvairių sričių sektorių susitarimų: nuo žemės ūkio ir žuvininkystės produktų iki bendrosios aviacijos erdves.

Europos kaimynystės politika paremta diferenciacija – dvišalėmis derybomis, individualiais veiksmų planais. Žinoma, išlieka ir ankstesniųjų, gana panašių visoms kaimynėms, prioritetų tęstinumas – sienų kontrolė, demokratijos skatinimas, ekonomikos augimas, skurdo mažinimas. Su

kiekviena valstybe sudaromos įvairios trukmės Europos kaimynystės ir partnerystės instrumento projektų ciklo valdymo programos.

Veiksmų planuose pabrėžiama artimesnės ekonominės integracijos ir politinio bendradarbiavimo, siekiant saugumo, stabilumo ir gerovės, būtinybė. Veiksmų planai būna pagrįsti išsipareigojimu bendroms vertybėms – žmogaus teisėms, įstatymo viršenybei. Veiksmų planuose išdėstytos „minkštosios“ sąlygos, kurios atspindi tikėjimą, jog kaimyninės valstybės yra pasirengusios laisva valia išsipareigoti įvykdyti veiksmų planuose apibrėžtus tikslus. Visuose veiksmų planuose numatyti trys pagrindiniai išsipareigojimai: vykdyti „politines, ekonomines ir institucines reformas“ pagal teises, normas ir standartus, dėl kurių susitaria konkreti šalis ir Europos Sąjunga. Veiksmų planai sudaromi per derybas, dvišaliu Europos Sąjungos ir šalies kaimynės pagrindu. Kiekvienai kaimynei atskirai sudaromas individualus planas atsižvelgiant į tos valstybės specifiką; jis kuriamas pagal jau egzistuojantį teisinį pagrindą, remiantis *Partnerystės ir bendradarbiavimo* arba *Asociacijos* sutartimi. Veiksmų planas laikytinas politiniu dokumentu, kuriame numatomi vidutinio laikotarpio reformų prioritetai. Veiksmų planams būdinga struktūra apima įvairių sričių reformas, kurios detalizuojamos pagal specifinę valstybės situaciją. Reformas įprasta grupuoti: politinis dialogas; ekonominės ir socialinės reformos ir vystymas; prekybos, rinkos ir reguliacinės reformos; bendradarbiavimas teisės, laisvės ir saugumo srityje; bendradarbiavimas ir reformos sektoriuose – transporto, energetikos, informacinės visuomenės, aplinkos, mokslo ir tyrimų; sritis „žmogus žmogui“, aprėpianti pilietinę visuomenę, švietimą, visuomenės sveikatą, kultūrinį bendradarbiavimą¹⁸.

Europos Sąjunga remia įvairias sektorių programas, kurios skirtingu mastu gali būti svarbios vienai ar kitai kaimynei¹⁹.

Iki 2009 m. su Ukraina ir Moldova sudaryti vizų režimo supaprastinimo ir readmisijos susitarimai, o su Gruzija pradėtos derybos dėl šių susitarimų. Su Moldova ir Gruzija susitarta dėl judumo partnerystės,

18 Wissels R. The Development of the European Neighbourhood Policy. In: Overhaus M., Maull H.W., Harnisch S. (eds.). *The New Neighbourhood Policy of the European Union: Perspectives from the European Commission, France, Germany, Poland, Ukraine and Moldova. Foreign Policy in Dialogue*, 2006, vol. 7, issue 19, p. 9–10.

19 EU assistance programmes. <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/>

kuria siekiama skatinti teisėtą migraciją. Vis dėlto dar stokojama veiks-
mų planų su Ukraina ir Moldova dėl bevizio režimo trumpalaikiam bu-
vimui.

Paminėtina Energetikos reformos paramos programą, padedanti valstybėms išvystyti bendrą, nuoseklią, integruotą ir skaidrią energetikos stra-
tegią, kuri apimtų įvairių energijos išteklių tiekimą, gabenimą, tranzitą bei
naudojimą, skatintų regioninį energetinį bendradarbiavimą. Intensyvesnį
bendradarbiavimą energetikos srityje lėmė susitarimo memorandumai
arba deklaracijos su Azerbaidžanu, Baltarusija, Ukraina. 2009 m. Ukrainai
ir Moldovai su išlygomis leista prisijungti prie Energijos bendrijos sutar-
ties, o Gruzijai suteiktas stebėtojos statusas.

Svarbus prioritetas teikiamas Europos žmogaus teisių ir demokratijos
iniciatyvai (angliška santrumpa EIDHR), kuria siekiama paskatinti pilie-
tinę visuomenę, laisvą žiniasklaidą, laisvus ir teisingus rinkimus. Be to,
2007–2013 m. veikia dar ir Europos Sąjungos išorinės paramos instru-
mentai, pavyzdžiui, *Branduolinio saugumo bendradarbiavimo* instru-
mentas (angliška santrumpa INSC)²⁰. *Stabilumo* instrumentas skirtas krizių
prevencijai bei atsakui į krizes (angliška santrumpa IS), minėtini *Makro-
finansinės paramos* instrumentas (angliška santrumpa MFA) bei *Humani-
tarinės pagalbos* instrumentas (humanitarinė pagalba nukentėjusiems nuo
gamtos stichijų ir karų – angliška santrumpa HAI)²¹.

Reikšmingi paramos instrumentai – *Techninės paramos ir informacijos
keitimosi projektas* (angliška santrumpa TAIEX) bei „dvynių“ projektai,
skirti dvišališkai tiesiogiai perteikti gerą administravimo patirtį²². Pagal
Valdymo pajėgumų instrumentą (angliška santrumpa GF) kasmet skiria-
ma papildoma 50 mln. eurų išmoka toms valstybėms partnerėms, kurios
padarė didžiausią pažangą įgyvendindamos *Veiksmų plane* sutartas valdy-
mo srities reformas²³.

Paminėtinos programos TEMPUS (skirta bendradarbiauti aukš-
tojo išsilavinimo srityje) ir *Erasmus Mundus* (išorinio bendradar-

20 *Instrument for Nuclear Safety Co-operation*. <http://www.foratom.org/>.

21 EU assistance programmes. <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/>.

22 *Europos Sąjungos Dvynių programa*. <http://www.euro.lt/lt/apie-lietuvas-naryste-europos-sajungoje/lietuva-europos-sajungoje/europos-sajungos-dvyniu-programa-ir-lietuva/>.

23 European Commission. European Neighbourhood Policy. http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm.

biavimo programa, skirta studentų ir akademinės bendruomenės mobilumui)²⁴.

Gausiai finansuojamos bendros programos, susiejančios šalių narių ir šalių partnerių, turinčių bendrą sieną, regionus. Tokio bendradarbiavimo abipus sienos (angliška santrumpa CBC) projektams 50 proc. lėšų skiriama iš *Europos kaimynystės ir partnerystės* instrumento, likusi dalis – iš *Regioninės politikos* generalinio direktorato biudžeto (iš viso numatyta 1,118 mlrd. eurų). Siekiama sumažinti gyvenimo standartų skirtumus abipus Europos Sąjungos sienų, atsakyti į iššūkius ir pasinaudoti galimybėmis, išskylančiomis dėl regionų artumo²⁵.

Galima vardyti dagybę regioninių programų (pavyzdžiai – Pietryčių Europos stabilumo paktas, daugiašalė Juodosios jūros programa)²⁶, maisto saugumo programa²⁷, sienų kontrolės misija bei kitos.

Su Europos Sąjungos paramos tikslais neretai sutampa ir kitų tarptautinių paramos organizacijų – pavyzdžiui, *Pasaulio banko* paramos iniciatyvos.

Vyksta ir tiesioginiai dvišaliai atskirų Europos Sąjungos narių (tarp jų ir Lietuvos) remiami projektai. Be to, Europos Sąjunga skiria paramą ir *ad hoc* pagrindu.

Visi Europos Sąjungos išorinės paramos instrumentai veikia pagal bendras reguliavimo taisykles, nesvarbu, kur bus vykdomi, ir yra pagrįsti ilgalaikėmis strategijomis, daugiametėmis nurodomosiomis programomis ir metinėmis veiksmų programomis. Paraiškas Europos Sąjungos išorinės paramos instrumentams gali teikti valstybinės valdžios institucijos, regionų bei vietos valdžia, nevyriausybinės ne pelno siekiančios organizacijos.

Atsižvelgiama ir į galimą sukčiavimą, korupciją, kurie galėtų pakenkti teikiamai paramai.²⁸

Taigi kaimynių atžvilgiu taikomos daugialypės paramos programos, kurias galima skirstyti į daugiašales, regionines bei dvišales, ir dar galima išskirti horizontalias temines.

24 Tempus: Modernisation of higher education in countries surrounding the EU. http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/doc70_en.htm.

25 Euroresources. http://www.euroresources.org/guide_to_population_assistance/european_community/enpi_2.html.

26 EU assistance programmes. <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/>.

27 Food Security Programme (FSP). <http://www.delarm.ec.europa.eu/en/press/>.

28 EU assistance programmes. <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/>.

Bendros numatytos jų apimtys matyti 1 lentelėje.

1 lentelė. Europos Sąjungos išorės finansinės paramos instrumentai

Finansavimo instrumentas	Geografinė zona	Vidutinis metinis finansavimas	Visa suma, skirta 2007–2013 m.
ENPI	Alžyras, Armėnija, Azerbaidžanas, Baltarusija, Egiptas, Gruzija, Izraelis, Jordanija, Libanas, Libija, Moldova, Marokas, Palestinos autonomija, Rusija, Sirija, Tunisas, Ukraina	1,6 mlrd. eurų	11,181 mlrd. eurų
EIDHR	Visos valstybės, išskyrus ES, kitas išsivysčiusias valstybes	160 mln. eurų	1,104 mlrd. eurų
INSC	Visos valstybės, išskyrus ES, kitas išsivysčiusias valstybes	75 mln. eurų	524 mln. eurų
IS	Visos valstybės, išskyrus ES, kitas išsivysčiusias valstybes	290 mln. eurų	2,062 mlrd. eurų
MFA	Visos valstybės, išskyrus ES, kitas išsivysčiusias valstybes	440 mln. eurų	2,984 mlrd. eurų
HAI	Visos valstybės, išskyrus ES, kitas išsivysčiusias valstybes	360 mln. eurų	1,395 mlrd. eurų (iki 2010 m.)

Šaltinis: Europos Sąjungos tinklalapis. http://ec.europa.eu/europeaid/how/finance/index_en.htm

Konkretūs paramos atvejai bei prioritetai apžvelgiami šios knygos II dalies 1–6 skyrių poskyriuose „Santykiai su Europos Sąjunga“.

II dalis

RYTŲ KAIMYNIŲ POLITIKOS RAIDA: EUROPINIS KONTEKSTAS

Siekiant suvokti Europos Sąjungos santykių su šešiomis Rytų kaimynėmis istorinį, institucinį, ekonominį, politinį kontekstą, šioje dalyje apibūdinami pagrindiniai tiems santykiams suvokti svarbūs indikatoriai. Jie, nors ir netiesiogiai, veikia Europos Sąjungos teikiamos paramos prioritetus. Trumpai apžvelgus kiekvienos valstybės istoriją, apibūdinama jos konstitucingumo raida, leidžianti perprasti valstybės pagrindų kūrimo proceso bruožus. Prezidento ir parlamento institucijų, valdžių kaitos, partijų sistemos raidos analizė papildo skyrelį apie konstitucingumo raidą bei suteikia galimybę giliau suvokti institucinę valstybės sandarą, raidos, stabilizacijos perspektyvas. Viešajame sektoriuje, ekonomikoje išsikerą sovietinių relikvų – svarbi visų analizuojamų visuomenių problema; nors atskiro skyrelio apie desovietizacijos iššūkius knygoje nėra, šiam reikalui skiriama nemažai dėmesio. Apžvelgiant valstybių ekonomiką, siekiama įvertinti jos orientacijos į Vakarų laipsnį, pagrįsti argumentus dėl laisvosios prekybos sutarčių su Europos Bendrijos valstybėmis perspektyvų. Atskirai čia galėtų būti išskiriamos energetikos problemos; šioje knygoje jos apžvelgiamos ir ekonomikos kontekste, ir siejamos su geopolitiniais iššūkiais. Konstatavus, kad bręstant pilietinei visuomenei, kuriantis ir vystantis nevyriausybiniam sektoriui, kiekvienoje iš šešių valstybių dar aptinkamos ir autoritarizmo tendencijos, pateikiami demokratinės situacijos vertinimai. Priimant Rusijos įtaką analizuojamųjų valstybių politikos nuostatų formavimuisi, bandoma apibrėžti kiekvienos jų Vakarų–Rytų orientacijos vektorius. Kad susidarytų bendras kiekvienos valstybės raidos vaizdas, medžiaga pirmiausiai grupuojama pagal atskiras valstybes, o apibendrinimai pagal atskirus raidos indikatorius pateikiami toliau, III knygos dalyje.

1. Armėnija

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Ypatingas faktorius: 1915 m. įvykių pripažinimo genocidu problema
- Ypatingas faktorius: Kalnų Karabacho teritorinis konfliktas (oficialus Armėnijos požiūris)
- Santykiai su Europos Sąjunga

Valstybės istorija

Pirmieji armėnų valstybiniai dariniai susiformavo 7–6 a. pr. Kr. Tada baigė formuotis armėnų tauta. 301 m. Armėnija tapo pirmąja krikščioniška pasaulio valstybe. Armėnų valdomos teritorijos driekėsi „nuo jūros iki jūros“, o štai šiandienė Armėnijos respublika (*Hajastan*) susikūrė toje palyginti nedidelėje armėnų gyvenamoje teritorijoje, kuri istoriškai buvo patekusi į Rusijos, vėliau – į Sovietų Sąjungos priklausomybę. Kad armėnai nėra susitakę su „teritoriniais praradimais“, galima išvelgti ir dabartinėje jų konstitucijoje. Etniniai armėnai pasklidę daugelyje valstybių, egzistuoja stiprios jų diasporos, neretai gana įtakingos kitų valstybių politikoje, ekonomikoje, kultūroje.

19 a. pabaigoje Osmanų imperijoje imta persekioti armėnus. 1915 m. daugiau nei milijonas žmonių buvo nužudyta ar deportuota. Šis ir kiti skaudūs istorijos įvykiai tapo vienijančiu veiksniu armėnų identitetui išlaikyti, paskatinę savotišką „aukos psichologiją“, kuri taip pat yra svarbus Armėnijos tapatybės elementas. Šią nuostatą palaiko ir armėnų apaštališkoji (ortodokšų) bažnyčia, vaidinanti reikšmingą vaidmenį armėnų tautos savivokoje²⁹.

29 Adalian R. P. *The Armenian Genocide: Context and Legacy*. http://www.armenian-genocide.org/Education.56/current_category.117/resourceguide_detail.html.

1918 m. Armėnija paskelbė nepriklausomybę, tačiau ji buvo trumpalaikė. 1920 m. teritorija, kontroliuojama bolševikų, buvo paskelbta Sovietų Respublika, o šioji 1922 m. tapo sovietinės Užkaukazės federacijos nare. 1936 m. ir toji federacija buvo panaikinta, o Armėnija tapo Sovietų Sąjungos respublika.

1991 m. rugsėjo 23 d. paskelbta Armėnijos Respublikos nepriklausomybė.

Konstitucingumo raida

Dabartinė Armėnijos konstitucija priimta per 1995 m. vykusį referendumą. Tai pirmoji formali Armėnijos, kaip nepriklausomos valstybės, konstitucija. Iki tol vadovautasi sovietinės 1978 m. konstitucijos peržiūrėta bei papildyta versija, 1992–1995 m. vyko sudėtingos kovos tarp įvairių politinių jėgų dėl konstitucijos turinio. Priimtoji konstitucija nustatė aiškų padalijimą tarp prezidento – vykdomosios ir nacionalinės asamblėjos – įstatymų leidžiamosios valdžių. Šis santykis atitiktų stipraus prezidento modelį. Prezidentas skiria (ir atleidžia) ministrą pirmininką „remdamasis mandatų pasiskirstymu Nacionalinėje Asamblėjoje ir konsultuodamasis su parlamentinėmis frakcijomis“, o ministrus – „konsultuodamasis“ su ministru pirmininku. Nepamirština, kad gynybos, vidaus reikalų, nacionalinio saugumo ir užsienio reikalų ministrų statusas yra aukštesnis už kitų (nors formaliai konstituciškai nedaug tesiskiria): jie ir labiau priklausomi nuo prezidento, ir turi didesnę įtaką ministrų kabinete.

Nenuostabu, kad konstitucinės reformos tapo ir vidaus politinių debatų objektu, ir tarptautinės bendruomenės keliamą demokratizacijos sąlyga. Dėl valdžios pasiūlytų konstitucijos pakeitimų 2003 metų gegužę vyko referendumas. Turėjo būti įtraukti pakeitimai, apibrėžiantys žmogaus teises, vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios santykius, nepriklausomą teismų santvarką. Paradoksalu, tačiau referendumas patyrė stiprų parlamento pasipriešinimą. Opozicijos grupės kvietė Armėnijos gyventojus boikotuoti balsavimą, pagaliau jis buvo paskelbtas neįvykęs dėl nepakankamo balsuotojų dalyvavimo. Opozicijos argumentai – konstitucinės pataisos momentinėje politinių jėgų sanklodoje tebutų kosmetiniai pataisymai, iš esmės nesumažinantys realios prezidento įtakos, tik iš dalies pakeičiantys institucijų formavimo mechanizmus, kurie vis tiek *de facto* išlieka palankūs prezidentui.

Konstitucinių reformų klausimai vėl pradėjo dominuoti 2005 metų politinėje darbotvarkėje, ir lapkričio 27 dieną įvyko antrasis referendumas

dėl konstitucijos pataisų. Reformų dėmesio centre vėl buvo prezidento ir parlamento santykių pertvarka bei stiprinama teismų nepriklausomybė. Specialiais pasiūlymais įtraukta nacionalinės asamblėjos teisė skirti žmogaus teisių ombudsmeną ir nacionalinio radijo ir televizijos komisijos narius, teisėjų tarybai numatyta daugiau nepriklausomybės.

Konstitucines reformas palaikė Europos Sąjunga, Europos Taryba, tačiau vidaus politinis diskursas ir vėl susijaukė. Opozicijos grupės atsisakė dalyvauti galutiniam parlamento balsavimui dėl siūlomų pataisų. Teigta, jog Armėnijos valdžia dar kartą pademonstravo galinti lengvai paminti įstatymų ar konstitucinius teiginius, jei šie grasina sumažinti beribę jų valdžią, Europos Tarybos rekomendacijos, esą, ignoruojamos, pernelyg platūs prezidento įgaliojimai *de facto* neapribojami, taigi Armėnijos konstitucija realiai nereformuojama.

Nors opozicija kvietė boikotuoti referendumą, oficialiais duomenimis referendume dalyvavo 65 proc. rinkėjų (kad balsavimas būtų laikomas įvykusi, turi dalyvauti daugiau negu vienas trečdalis rinkėjų), o 93 proc. dalyvavusiųjų pritarė pataisams. Gali būti, jog papildoma paskata dalyvauti ir balsuoti TAIP tapo dvigubos pilietybės įteisinimas, suvoktas kaip galimybė įgyti Armėnijos pilietybę Karabacho gyventojams (apie Karabacho konfliktą toliau šioje knygoje). Tiesa, tarptautiniai stebėtojai užfiksavo referendumu metu įvykčius piktnaudžiavimo atvejus ir sustabdė rezultatų galiojimą³⁰.

2 lentelė. Armėnijoje vykę referendumai

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	TAIP (%)	NE (%)
1991 09 21	Ar pritariate, kad Armėnija būtų valstybė, nepriklausoma nuo SSRS?	93,00	99,00	0,5
1995 07 05	Ar sutinkate priimti Armėnijos Respublikos konstituciją, patvirtintą aukščiausiosios tarybos?	55,66	68,04	15,97
2003 05 25	Ar sutinkate su konstitucijos pakeitimais? (Pakeitimai įtvirtins valdžių atskyrimo principą, perleis prezidento galių parlamentui ir vyriausybei, suteiks didesnę nepriklausomumo lygį teismams)	52,10	50,56	49,44

30 Danielyan E. *Amendments to Key Laws Unlikely to Foster Armenia's Democratization*. 2005-05-26. http://europa.eu.int/comm/external_relations/armenia/intro/index.htm.

2005 11 27	Ar sutinkate su konstituciniais pakeitimais? (Pakeitimai įtvirtins valdžių atskyrimo principą, perleis prezidento galių parlamentui ir vyriausybei, suteiks didesnę nepriklausomumo lygį teismams, leis dvigubą pilietybę)	65,34	94,51	5,49
------------	--	-------	-------	------

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

PASTABA. Šioje ir kitose lentelėse neminimas 1991 m. kovo mėn. 17 d. vadinamasis „SSRS išsaugojimo“ referendumas, rengtas visoje buvusios SSRS teritorijoje, kuriame buvo klausima: „Ar jūs manote, kad būtina išsaugoti Sovietų Sąjungą, kaip atnaujintą federaciją su lygiomis, suvereniomis respublikomis, kur visų tautybių laisvės ir teisės bus apsaugotos?“.

Pirmąjį Armėnijoje vykusį referendumą reikėtų laikyti plebiscitiniu, antruoju įtvirtinta konstitucija. Du pastarieji liudytų, jog ilgainiui referendumai šioje valstybėje tapo politinių manipuliacijų objektu, instrumentu kovoje tarp atskirų politinių grupuočių naudojant konstitucines pataisas savo įtakai padidinti ar, priešingai, išvelgus tokias pastangas ir stengiantis jas užblokuoti.

Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema

Pagal konstituciją, Armėnijos Respublikos prezidentas garantuoja normalų vykdomosios, įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios funkcionavimą. Jis yra respublikos nepriklausomybės, teritorinio vientisumo ir saugumo garantas.

3 lentelė. Armėnijos Respublikos prezidentų rinkimų rezultatai

1991	Levonas Ter-Petrosianas
1996	Levonas Ter-Petrosianas
1998	Robertas Kočarianas
2003	Robertas Kočarianas
2008	Seržas Sargsianas ³¹

Šaltinis: remtasi Armėnijos Centrinės rinkimų komisijos duomenimis

31 Gali būti transkribuojama ir Sarkisianas, ir pan.

Pastarieji prezidento rinkimai įvyko 2008 m. vasario 19 d. ESBO vertinimais, rinkimai vyko „iš esmės“ pagal tarptautinius standartus. Išrinktas Seržas Sargsianas, Respublikonų partijos kandidatas – kilęs iš Kalnų Karabacho, kadaise ten vadovavęs komjaunimui, tapęs kompartijos funkcionieriumi. Laikomas vienu iš Kalnų Karabacho ir kartu Armėnijos kariuomenės kūrėjų. Nuo 1990 m. renkamas į Armėnijos parlamentą, nuo 1999 m. priklauso Roberto Kočariano aplinkai, per tą laiką pabuvo prezidentūros personalo vadovu, nacionalinio saugumo tarnybos šefu, gynybos ministru, ministru pirmininku (2007). Kaip R. Kočariano proteguotas kandidatas, laikomas faktišku jo įpėdiniu.

S. Sargsiano atotrūkis jau pirmajame prezidento rinkimų ture buvo labai didelis, tačiau rinkimus pralaimėjęs opozicijos lyderis Levonas Ter-Petrosianas teigė, kad 53 proc. S. Sargsianas tikrai nesurinko, ir pakvietė savo rėmėjus išeiti į gatves bei protestuoti. Susirėmimuose su jėgos struktūromis žuvo bent 9 asmenys. *Human Rights Watch* atkreipė dėmesį į „neproporcingą jėgos panaudojimą“ ir į tai, kad teismai nuteisia tik opozicijos aktyvistus, bet niekada nuteisia policijos. L. Ter-Petrosianui buvo paskirtas namų areštas, kadenciją baigiantis prezidentas R. Kočarianas paskelbė Jerevane nepaprastąją padėtį. Galų gale kovo 1-ąją (2008) L. Ter-Petrosianas per garsiakalbius kreipėsi į demonstrantus ir paprašė vengti susidūrimų su policija, veikti teisinėmis priemonėmis. Tačiau konstitucinis teismas atmetė bylą motyvuodamas, kad valstybėje paskelbta nepaprastoji padėtis (ji užtruko dar 20 dienų). Demonstracijos, tik ne tokios gausios, dar tęsėsi visą pavasarį.

Po priesaikos „apgailėstąs dėl skausmingų įvykių“, S. Sargsianas pasiūlė „žvelgti į ateitį“³². Ministru pirmininku jis paskyrė buvusį centrinio banko pirmininką Tigraną Sargsianą (ne giminę!). Užsimojo prieš muitines kaip korupcijos židinį. Pasiūlė liberalizuoti opozicijos veiklą, veikti pagal Europos Tarybos reikalavimus.

Siekdamas normalizuoti santykius su Turkija – pripažinti egzistuojančią sieną – prezidentas ignoravo, kai kurių komentatorių teigimu, ankstesnes pretenzijas į Vakarų Armėniją. Tuo pat metu jis nuosekliai palaikė principinę moralinę armėnų tautos nuostatą, kad 1915 metų žudynes Turkija privalėtų pripažinti armėnų genocidu³³.

32 Armenia: Sarkisian Sworn In As President. *Armenia Liberty (RFE/RL)* 2008-04-09.

33 Danielyan E. Sarkisian Reaffirms Armenian Policy on Turkey. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-04-24.

S. Sargsianas miglotai apibrėžia Armėnijos „dviejų vektorių“ politiką³⁴: „galimas Kosovo pripažinimas neturėtų pabloginti santykių su Rusija...“, „Rusija ir NVS tebelieka svarbūs partneriai“...

Istatymų leidžiamoji valdžia Armėnijos Respublikoje priklauso nacionalinei asamblėjai, į kurią renkamas 131 deputatas: 56 nariai vienmandatėse apygardose, 75 – pagal proporcinę rinkimų sistemą, taikant 5 proc. barjerą.

Apie būdingas rinkimų suktybes galima paskaityti E. Danieliano publikacijoje³⁵.

Pastarieji rinkimai vyko 2007 m. gegužės 12 d. Juose dalyvavo 59,35 proc. rinkėjų. Rezultatai pateikti lentelėje.

4 lentelė. Politinių partijų atstovavimas Armėnijos parlamente po 2007 m. rinkimų

Partijos	Vietų
Armėnijos respublikonų partija	64
Armėnijos revoliucinė federacija	16
„Teisinė valstybė“	9
„Klestinti Armėnija“	18
„Paveldas“	7
Įvairūs	17
Iš viso	131

Šaltinis: remtasi Armėnijos Centrinės rinkimų komisijos duomenimis

Pirmosios trys partijos susitelkė į valdančiąją koaliciją, kurioje dominuoja „konservatyvia“ vadinama Respublikonų partija.

Armėnijos politinį procesą neįtikėtinai stipriai supurtė išskirtinis kruvinas įvykis. 1999 m. spalio 27 d. 17 val. 15 min. į Armėnijos Respublikos parlamento salę, kurioje vyriausybės nariai atsakinėjo į parlamento narių klausimus, įėjo penki ginkluoti vyrai, vedami Nairi Hunaniano (buvusio žurnalisto) ir nušovė ministrą pirmininką Vazgeną Sargsianą, parlamento pirmininką Kareną Demirčianą, du jo pavaduotojus, nepaprastųjų situacijų ministrą ir dar bent 3 asmenis. Visi teroristai lengvai gavo leidimus į parlamentą, o automatinius ginklus slėpė po apsiaustais. Po susidorojimo

34 Armenia Doesn't view Kosovo as Precedent, *PanArmenian.net*, March 12, 2008.

35 Danielyan E. Culture of Electoral Fraud Keeps Armenia in Oligarchic Quagmire. *The Jamestown Foundation*. http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=16&issue_id=620&article_id=4518.

jie pranešė vykdančią valstybės perversmą ir siekią „nubausti korumpuotus asmenis“. Ketinę nušauti tik ministrą pirmininką, o kitos mirtys buvusios „klaida“. Rytą jie paleido 40 įkaitais paimtų asmenų, derybomis su prezidentu R. Kočarianu užsitikrinę nešališką teismą ir teisę pasisakyti nacionalinėje televizijoje. Pasikėsintojai buvo nuteisti iki gyvos galvos. 2004 m. vienas šaudžiusiųjų nusižudė kalėjimo kameroje.

Per 2001 metų prezidento rinkimus Jerevane vyko tūkstantiniai mitingai. Prezidentas R. Kočarianas buvo kaltinamas dėl 1999 metų žudynių parlamente – mat tada buvę nušalinti pagrindiniai galimi politiniai jo varžovai. Reikalauta prezidento atsistatydinimo. Žinomas Rusijos FST disidentas velionis Aleksandras Litvinenko dėl žudynių kaltino (tiesa, nepateikdamas įrodymų) Rusijos specialiąsias tarnybas, kurios siekė sutrukdyti taikiai išspręsti Kalnų Karabacho problemą. Įdomu, kad S. Sargsianas savo nužudymo dieną buvo susitikęs su JAV valstybės sekretoriaus pavaduotoju Strobe Talbottu ir šio šypsena rodžiusi, jog susitarimas dėl Kalnų Karabacho galbūt artėja. Kaip bebūtų, sustiprėjus Roberto Kočariano – buvusio Kalnų Karabacho prezidento – valdžiai Armėnijoje, taikaus sureguliuavimo viltys nuo to momento tik tolo.

Žudynės parlamente tapo posūkio tašku tautos istorijoje ir paliko neužgydomą žaizdą. O štai Lietuvoje atsirado vienas radikalus politikas, tą įvykį, kai, anot jo, „armėnų parlamente sukaleno kalašnikovai“, įvertinęs kaip pozityvų „tvarkos įvedimo“ pavyzdį.

Paradoksalu, bet dar ir dabar, po dešimties metų, ekspertai gali pateikti neabejotinus vertinimus veikiausiai ne apie tų įvykių priežastis, o apie pasekmes. Žudynės parlamente neabejotinai sustabdė Armėnijos, kaip besivystančios demokratinės santvarkos su subalansuotomis politinėmis ir socialinėmis institucijomis, raidą, paskatino pusiau autoritarinį režimą dominuojant stipriam prezidentui. Teisėkūros institucijos nustojo būti įtakinga valdžios šaka, buvo uždaryta pagrindinė nepriklausoma televizija, partijų sistema sumenko iki neįtakingos institucijos. Per televiziją nuolat rodyti žudynių kadrai įteigė tautai abejonę, ar ji apskritai geba būti politiškai savarankiška.

Apie tai, kas galimai inspiravo žudynes, jokių aiškesnių duomenų per 10 metų neatsirado. Teismas truko bent ketverius metus, o byla buvo skubotai užbaigta, kai N. Hunanianas, kaip teigiama, rengėsi atskleisti tam tikrą informaciją.

Moderniosios technologijos sudaro palankias galimybes vis kartoti tų žudynių įrašą, ir tai buvo daroma per Armėnijos nacionalinę televiziją,

vėliau vaizdai pasklido internetinėje erdvėje³⁶. Per tą laiką jie padarė neaitaisomą poveikį politinės sistemos raidai ir, tikriausiai, armėnų tautos savivokai³⁷.

Demokratinės situacijos vertinimai

2001 m. Armėnija tapo Europos Tarybos nare. Europos Komisijos vertinimais (2004), per kitus metus ji pasižymėjo gerais makroekonomikos pasiekimais ir įspūdingais ekonominio augimo rodikliais. Atsirado požymių, kad skurdo lygis Armėnijoje pradeda mažėti. Tai, kad 2003 m. Armėnija įstojo į Pasaulio prekybos organizaciją, rodo, jog šalis padarė pažangą vykdydama pagrindines ir rinką nukreiptas reformas. Pažanga matyti ir Armėnijos teisės aktų derinimo su ES teisės aktais srityje. Svarbus žingsnis – patvirtinta antikorupcijos strategija bei įkurta antikorupcijos taryba.

Tarptautinės organizacijos pripažįsta, kad reikėtų pokyčių rinkimų procesui demokratizuoti, pilietinei visuomenei kurti ir žiniasklaidos laisvei užtikrinti. Nors politinė situacija pagerėjo, Armėnijos žiniasklaida vis dar susiduria su sunkumais. Žurnalistai dažnai patys cenzūruoja savo straipsnius apie jėgos struktūras bei specialiąsias tarnybas. Valdžios retai naudoja tiesioginius grasinimus ir gąsdinimus kaip poveikio priemonę, bet dažnai žodžio laisvę varžo ekonominėmis priemonėmis. Be to, žurnalisto teisė nenurodyti informacijos šaltinio realiai negalioja.

Būtina užtikrinti pagarbą teisei valstybei. Norint užkirsti kelią korupcijai, svarbu patobulinti mokesčių ir muitų sistemą. Įgyvendinti skurdo mažinimo strategijos programą – pagrindinis uždavinys siekiant skatinti tvarų ekonominį augimą, sumažinti skurdą ir pajamų skirtumus.

Konstitucija numato tik ribotą savivaldą bendruomenės lygmeniu. Laidant, kad valstybei būdingas tolydumas, savivaldos laipsnis nėra didelis. Ji įtvirtinta vietos savivaldos įstatymu, kas treji metai vyksta kaimų vadovų (centrinė valdžia gali juos pašalinti už konstitucijos ar įstatymų nesilaikymą) bei vietinių tarybų rinkimai. Vietinei savivaldai perduota tam tikra nuosavybė, ji gali turėti savo biudžetą, formuojamą iš vietinių mokesčių³⁸.

36 Vien *YouTube* galima rasti net keletą kruvinos tragedijos pristatymų variantų, pavyzdžiui, http://www.youtube.com/watch?v=yjgs5615a_8.

37 Welt C. *Armenia's Tragedy*. Center for Strategic and International Studies. <http://www.csis.org/media/csis/pubs/ci.armeniastragedy/04.05.pdf>.

38 Jungtinių Tautų Plėtros programos tinklalapis. http://www.undp.am/docs/publications/publicationsarchive/nhdr01/main.php?l=en&chapter=1&id=1_5.

Neretai analitikai apibūdina Armėnijos visuomenę kaip „klaninę“ (giminystės ar kilmės ryšiais susijusių žmonių) visuomenę. Į „klanškumo“ apraiškas žiūrima visiškai atlaidžiai. Iš Kalnų Karabacho regiono kilęs „Kočarianų klanas“ yra pagrindinė Armėnijos politinė jėga nuo 1997 m. „Demirčianų klanas“ ilgą laiką vadintas svarbiausia grupuote, oponuojančia dominuojančiam režimui.

Armėnija labai neigiamai vertinama pagal nuosavybės teisių apsaugą. 2008 m. tarptautinė organizacija *Transparency International* pagal korupcijos suvokimo indeksą Armėnijai priskyrė 109–114 vietą iš 180 (žr. 17 lentelę).

Freedom House šalį apibūdina kaip „iš dalies laisvą“. Paaiškinimui, kodėl ir kaip susiklostė dabartinė situacija, galima rasti daugybę priežasčių. Armėnija yra viena valstybių, ilgai buvusių Sovietų Sąjungos sudėtyje. Istoriskai demokratiniai politinės kultūros daigai beveik nebuvo susiformavę, o ir tie patys beveik per 70 metų buvo sunaikinti. Šaliai atgavus nepriklausomybę ir į valdžią atėjus demokratiniais idealais besivadovaujantiems politikams, buvo pasitikėta senąja sovietmečio biurokratija, kuri netruko pavirsti naujuoju elitu, pagrindine šalies politine jėga.

Demokratinio elito konsolidaciją stabdo ir konfliktai su kaimynais, Rusijos galimybė kištis į Armėnijos valstybėje ir visuomenėje vykstančius procesus, nacionalizmo eskalavimas, tapęs manipuliavimo tautos jausmais priemone ir jau valdžioje esančio režimo legitimacijos pagrindu. Visa tai skatina Armėnijos visuomenės politinę apatiją, nusivylimą pilietinės visuomenės idealais. Aktyvūs, savo interesais besirūpinantys piliečiai savaime įtartini: kokių grupuočių jėgoms jie atstovauja?..

Štai 2005 m. Europos Sąjunga pateikė rekomendacijas: Armėnijai išskėlė uždavinius demokratijos, žmogaus teisių srityje, teisės saugos sektoriuje, pilietinei visuomenei kurti, žiniasklaidos laisvei užtikrinti, nurodė patobulinti rinkimų sistemą, ištaisyti 2003 metų rinkimų nelygumus. Tačiau 2008 m. po prezidento rinkimų valstybę vėl ištiko vidaus krizė, teko įvesti nepaprastąją padėtį, atsinaujino kritika dėl demokratinų laisvių ir žmogaus teisių suvaržymų. Tiesa, valdžia ėmėsi tam tikro dialogo su opozicija, sudaryta ekspertų grupė tikrajai krizės situacijai išaiškinti, tačiau procesą būtina tęsti³⁹.

39 European Neighbourhood Policy – Armenia, 2009.
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/>.

Ekonomikos būklė

Sovietmečiu Armėnijos industrializacijos lygis buvo gana aukštas: į kitas sovietines respublikas ji eksportavo chemikalus, elektronikos gaminius. Svarbiausios ūkio šakos buvo itin glaudžiai susijusios su kitų respublikų įmonių produkcija.

Tačiau nuo 1988 m. Armėnijos ekonomika patyrė daug sunkumų. Tais metais įvykęs galingas žemės drebėjimas sunaikino ar sugadino apie 30 proc. gamyklų, nusinešė 25 tūkst. gyvybių, 500 tūkst. gyventojų paliko be namų. Ši tragedija labai apsunkino pereinamąjį valstybės kūrimo ir demokratizacijos laikotarpį. Pavyzdžiui, saugumo sumetimais vienas šalies atominės elektrinės branduolinis reaktorius buvo išjungtas – tai maždaug trečdaliu sumažino elektros gamybą. Stokojant energetinių išteklių, daliai šalies namų buvo atjungtas šildymas. Manoma, kad dėl to padidėjo vaikų ir senyvo amžiaus asmenų mirtingumas. Vis dėlto atominė elektrinė iš dalies tebeveikia ir to pakanka, kad Armėnija galėtų dalį elektros eksportuoti. Tačiau tarptautinė bendruomenė spaudžia uždaryti atominę elektrinę.

Nepaisant ankstyvų reformų, 1993 m. Armėnijos padėtis atrodė dramatiškai. Dėl Kalnų Karabacho konflikto siena su Azerbaidžanu bei Turkija, buvo uždaryta (problema išlieka iki šiol), o energijos ir prekių tiekimas – labai apribotas. Pagrindiniai tranzito keliai per Gruziją nebuvo saugūs dėl keliuose siautusių Gruzijos separatistų ir nusikaltėlių. Tokia padėtis sukėlė papildomų neigiamų ekonominių implikacijų: sumažėjo užsienio investicijos, 25–30 proc. išaugo transportavimo ir energetikos sąnaudos, ką jau kalbėti apie dideles gynybos išlaidas⁴⁰.

Situacija pradėjo taisyti, kai tiesioginis ginkluotas Armėnijos ir Azerbaidžano konfliktas 1994 m. galų gale atslūgo. Nedelsiant buvo parengta išsami reformų programa, kurią finansiškai parėmė svarbiausi tarptautiniai donorai (Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas). Fiskalinės stabilizavimo programos šerdimi buvo apkarpyti išlaidas ir išsamiai peržiūrėti mokesčius. Infliacija, iki tol pasiekusi 5 000 proc. lygį, buvo įveikta ir šalies ekonomika pagaliau pradėjo atsigaivinti⁴¹. Užsienio investicijas

40 Trade Facilitation in the Caucasus. Final Report. *World Bank*, 2000; Growth Challenges and Government Policies in Armenia, 2002.

41 Pasaulio banko tinklalapis. <http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/novdec96/doc9.htm>.

liberalizuojantis įstatymas buvo pataisytas 1994 metų liepą, privatizavimo įstatymas priimtas 1997 m. Spartus Armėnijos ekonomikos augimas prasidėjo nuo 1995 m.⁴²

Beatsigaunančiam ūkiui 1998 m. smogė Rusijos krizė ir smarkiai sumažino Armėnijos eksportą⁴³.

Vis dėlto, sukūrus palankų klimatą verslo kūrimo galimybėms, ūkis ėmė kilti. Privatus sektorius sudaro du trečdalius Armėnijos BVP, liberalizavus tarptautinę prekybą, atsirado naujų gamybos galimybių. Armėnijoje privatizuota 90 proc. žemės ūkiui naudojamos žemės. Augantis privatus sektorius įgalino laisvesnį rinkos kainų ir resursų pasiskirstymą⁴⁴.

Armėnija reformavo finansinį ir socialinės apsaugos sektorius bei makroekonomikos sistemą. Bankų sistema įgalino remti privačių įmonių vystymą, išlaisvėjo draudimo rinką.

Tarp naujų gamybos rūšių paminėtina brangakmenių apdorojimas ir papuošalų gaminimas, informacijos ir komunikacijos technologijos, turizmas. Vystomos informacinės technologijos, biotechnologijos, pritaikomos naujos mokslo žinios. Armėnijoje yra daugiau nei 100 akademiinių įstaigų. Toks nuolatinis ekonomikos augimas sudarė galimybę gauti paramą iš tarptautinių organizacijų. Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas, Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas bei kitos tarptautinės finansinės institucijos ir užsienio šalys suteikė dideles subsidijas ir paskolas. 2003 metų vasarį Armėnija prisijungė prie Pasaulio prekybos organizacijos.

Taigi radikalios, vienu metu vykdytos įvairių sričių reformos turėjo skausmingas trumpalaikes pasekmes, tačiau po kelerių metų ėmė nešti ilgalaikę naudą.

Svarbi užsienio parama ateina iš JAV. Nemažą nacionalinės ekonomikos įplaukų dalį sudaro įplaukos grynaisiais iš užsienyje (Rusijoje, JAV) dirbančių armėnų. Manoma, kad tai padidina BVP nuo 15 iki 30 proc.⁴⁵

42 Bostono universiteto tinklalapis. http://www.bu.edu/econ/faculty/kyn/newweb/economic_systems/.

43 JAV Valstybės departamento tinklalapis. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm#econ>.

44 Armėnijos ambasados Kanadoje tinklalapis. <http://www.armembassycanada.ca/business/overview.htm>.

45 Cash Transfers to Armenia Jump to New High. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, August 5, 2008.

2 pav. Rusijos didmiščių turguose tebevyksta tradicinė prekyba kaukazietiškomis gėrybėmis

Pagal ekonominės laisvės indeksą 2006 m. Armėnija užėmė 27 vietą – šalia Japonijos ir aukščiau už tokias šalis kaip Norvegija, Ispanija, Portugalija ir Italija⁴⁶.

Armėnija artėja prie visiškos rinkos ekonomikos – šiuo požiūriu daroma didesnė pažanga nei daugelio kitų posovietinių šalių. Tačiau Armėnija labai priklauso nuo kitų valstybių dėl importo, energijos ir naftos, kaimyninių ginčų ir konfliktų.

Siekiant, kad ekonomika nebūtų sutelkta kelių oligarchų rankose, vėliau sukurta ekonominės konkurencijos apsaugos komisija. Jos išardyti negali nė vyriausybė.

Nuo 2000 m. Armėnijos vyriausybė paskelbė informacines technologijas viena iš prioritetinių pramonės šakų. Armėnija tapo vienintele regiono šalimi, eksportuojančia (į JAV, Rusiją bei ES) informacinių technologijų produktus. Šiame sektoriuje dirba 250 įmonių, iš jų 40 proc. turi užsienio kapitalo.

Pavykus išlaikyti šalies politinį stabilumą, tikimasi žymios turizmo plėtros. Istoriniai religiniai objektai, išraiškingi kalnų vaizdai ir Sevano nacionalinis parkas patraukia vis daugiau turistų. Vien 2001 m., Armėnijai švenčiant 1700 metų krikščionybės jubiliejų, šalį aplankė milijonas turistų⁴⁷.

46 Ekonominės laisvės indeksas 2008. *The Heritage Foundation*. <http://heritage.org/research/features/index>.

47 Armėnijos diasporos tinklalapis. <http://www.armeniadiaspora.com/business/index.asp>.

Posovietiniu laikotarpiu ūkyje ėmė dominuoti smulki žemdirbystė (šalyje yra apie 250 tūkst. namų ūkių), maistą tenka importuoti.

Armėnija turi milžinišką užsienio prekybos deficitą⁴⁸. 2008 m. krito eksportas, išaugo importas, deficitas padidėjo net dviem trečdaliais. Tarp prekybos partnerių yra trys palygintino dydžio: Rusija (kiek didesnė už ES), ES ir JAV (apie trys ketvirtadaliai palyginti su ES).

BVP augimas pastaraisiais metais sudarydavo apie 13 proc., bet būtina priimti domėn, kad absoliučia išraiška yra labai žemas. Be to, ekonomiškai augant absoliučia jos išraiška, konkurencingumas yra menkas ir dar net regresuoja. Pasaulinė krizė mažai paveikė ekonomiką visų pirma todėl, kad bankininkystės sistema labai atsilikusi ir neintegruota į pasaulinę bankų sistemą⁴⁹. Užtai klesti statybų sektorius.

Užsienio parama (neminint ES) – kitas svarbus įplaukų šaltinis. Nuo 2006-ųjų per penkerius metus JAV yra numačiusios suteikti 235 mln. dolerių paramą gyvybiškai svarbiam provincijos kelių tinklui atstatyti, taip pat skurdui kaime mažinti.

Infliacija stabilizuota maždaug 2–3 proc. lygyje. Itin didelis nedarbas – iki 30 proc.⁵⁰

Problemų sudaro išorės komunikacijos. Paradoksalu – bene svarbiausi ryšiai eina per Iraną (dujotiekis ir plentas). Armėnija būtų linkusi statyti 1 mlrd. vertės geležinkelį į Iraną (dabar geležinkelio linija eina per Nachičevaną, kuri priklauso Azerbaidžanui). Komunikacijos su Turkija ir Azerbaidžanu – užblokuotos. Geležinkelis per Gruziją netoli teveda – tenka krauti vagonus į laivus Poti'o ir Batumi'o uostuose, tai brangina pervežimą (dėl Abchazijos konflikto Gruzija seniai neturi geležinkelio ryšio su Rusija). Armėnijos geležinkelį kontroliuoja Pietų Kaukazo geležinkeliai (anksčiau *Rossijskije Železnyje Dorogi*)⁵¹.

ArmRosGazprom, kontroliuojamas *Gazpromo*, valdo dujų importą ir paskirstymą⁵².

48 Armenia Posts Record-High Trade Deficit. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2007-01-08.

49 Untouched and Out of Touch: Armenia Not Affected by US Crisis Due to Relative Insignificance. *ArmeniaNow*, 2008-10-03.

50 Survey Highlights Armenia's Lingering Unemployment, *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2006-02-09.

51 Armenian Railway Under Anti-Trust Investigation. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-11-05.

52 New Russian Gas Price for Armenia Unveiled. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-09-23.

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Armėnija deklaruoja vykdanti „papildančiąją“ (*complementary*) politiką, nukreiptą į pusiausvyros regione išlaikymą, skiriamųjų linijų prevenciją ir priešinimasi geopolitinių interesų poliarizacijai, atvirą sąveikai su Šiaure, Pietumis, Vakarais ir Rytais⁵³.

D. Vainalavičiaus vertinimu, tikrovė yra kiek kitokia: Armėnija ilgą laiką nebuvo įsipareigojusi gerinti santykių su kaimynine Turkija, neketina siekti santykių su Rusija adekvačiam bendradarbiavimui su Europos Sąjunga ar kita tarptautine ar regionine organizacija intensyvinti, o jų užsienio politikos orientacija nulemta Rusijos ir JAV tarpusavio santykių⁵⁴. Daugelio šaltinių vertinimais, naujasis Armėnijos prezidentas S. Sargsianas, kaip ir jo varžovas, buvęs šalies prezidentas L. Ter-Petrosianas, yra prorusiškas politikas.

Artimi Armėnijos santykiai su Iranu įnešė papildomos trinties į santykius su Turkija ir Azerbaidžanu, nes Teheranas matomas kaip viena iš galių, greta Rusijos, pajėgi atsverti Turkijos aktyvumą regione⁵⁵. Geri Rusijos ir Irano santykiai leidžia prognozuoti, kad Armėnijos ryšiai su šia šalimi turi potencialą plėtotis. Armėnijos santykiai su kitomis Pietų Kaukazo valstybėmis irgi nėra itin šilti. L. Alieva pažymėjo, kad „iš trijų Kaukazo valstybių tik Armėnija jungiasi prie regioninių galybių, o Gruzija ir Azerbaidžanas yra provakarietiški ir neketina jungtis prie Irano ar Rusijos“⁵⁶. Vis dėlto Armėnijai trūksta resursų įgyvendinti savo „papildančiąją“ politiką, todėl formuojasi glaudūs vienpusiški santykiai su Rusija, ir tai gali gale nebeleidžia Armėnijai vystyti savarankiškos užsienio politikos⁵⁷. Per konfliktus su Azerbaidžanu Maskva visada palaikė Armėniją (ar bent laikėsi *pato* pozicijos, palankios Armėnijai), tad faktiškai legitimuoja savo galias. Be to, Armėnijoje bene geriausiai negu kitose kaimynėse prigyja

53 Armėnijos užsienio reikalų ministerijos tinklalapis.
<http://www.armeniaforeignministry.am>.

54 Vainalavičius D. *Diplomatijos vaidmuo ir saugumo politikos sprendimai Pietų Kaukazo regione*. Daktaro disertacija. Vadovas L. Mažylis. Kaunas, 2008, 132 p.

55 Novikova G. Armenia and the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, No. 4, December, 2000. <http://meria.idc.ac.il/journal/2000/issue4/jv4n4a6.html>.

56 Alieva L. Integrative Processes in the South Caucasus and their Security Implications. *NDC Occasional Paper*, No. 13, March 2006, p. 21.

57 Weinstein M. A. Armenia: The Dream of Complementarity and the Reality of Dependency. *PINR*. 2004-07-27.
http://www.pinr.com/report.php?ac=view_printble&report_id=212&.

Rusijos peršama „artimojo užsienio“, arba „liberaliosios imperijos“, politika, lemianti ekonominį priklausomumą, politinį grįžimą į Rusijos įtakos sferą.

Armėnijos ir Rusijos artumas, regis, buvo neišvengiamas. 1990 m. atsiskyrusi nuo Sovietų Sąjungos, Armėnija pateko į savotišką izoliaciją – sienos iš rytų (su Azerbaidžanu) ir vakarų (su Turkija) buvo uždarytos. Dėl šių istoriškai susiklosčiusių geopolitinių aplinkybių Armėnija vargu ar turėjo kitą pasirinkimą, kaip nukreipti sąjungininkų paieškas atgal į šiaurę. Padėtis Gruzijoje buvo be galo nestabili ir todėl neperspektyvi, tad nusilpusiai Armėnijai teko vystyti bendradarbiavimo santykius su Rusija, kuri vienintelė tuo metu galėjo patenkinti gyvybinius šalies poreikius bei interesus. G. J. Libaridianas teigia, kad siekį pasinaudoti „trečiaja jėga“ į Armėnijos politinę mąstyseną įdiegė istorija ir sąlygojo nelygūs galios santykiai su tokių nelygiaverčių santykių „meistrais“⁵⁸.

Taip didėjo Armėnijos priklausomybė, kėlusi vis didesnę grėsmę šalies nepriklausomybei; tačiau jokių alternatyvų nebuvo surasta. Armėnija prirena pėstininkę Rusijos šachmatų lentoje, kuria manipuliuodama Rusija siekia iškeisti ją į kitą, kur kas vertingesnę figūrą.

Armėnija vadinama pagrindine Rusijos sąjungininke pietų Kaukazo regione, nors vargu ar kas pavadintų šią „sąjungą“ lygiaverte. Juoba sunku pastebėti Armėniją gavus rimtesnių nuolaidų iš Rusijos, palyginti su kitomis šalimis.

Rusijos politikos rezultatą galima įvardyti kaip *sisteminę Armėnijos strateginių sektorių monopolizavimą*.

Buvo sutarta, kad Armėnija grąžins skolą perduodama Rusijai įvairių valstybės strateginių objektų nuosavybės teises – vadinamaisiais *equity-for-debt* susitarimais. Rusiją ypač domino Armėnijos energetinis sektorius, kuris užtikrintų ilgalaikį spaudimą Armėnijos vyriausybei ir ekonomikai.

Būdingas pavyzdys: sulaukęs, kol Armėnijos biudžetas 2006 metams buvo patvirtintas, *Gazpromas* padidino tiekiamų dujų kainą nuo 56 iki 110 dolerių už 1000 kubinių metrų. Armėnija visas gamtines dujas gauna iš Rusijos, kuri kontroliuoja ir apie 70 proc. visos Armėnijos energetikos. Buvo sutarta dujų kainas užšaldyti iki 2006 metų balandžio, o besitęsiančiomis derybomis Armėnija tikėjosi bent išsiderėti žemesnes dujų kainas, negu kaimyninės Gruzijos ir Azerbaidžano valstybės. Armėnija neišsiko-

58 Libaridian G. J. *Modern Armenia – people, nation, state*. Transaction Publishers, 2007, p. 8.

vojo reikšmingų nuolaidų ir nuo 2006 m. balandžio 10 d. dujų kainos jos gyventojams pakilo apie 53 proc., o verslo sektoriui – 85 proc.

Šiuo metu *Gazpromui* priklauso dujų importo ir eksporto monopolis (*ArmRosGazprom*), *Areksimbank*, Hrazdano generacinės elektrinės 5-asis blokas, geležinkeliai, o naftos importą ir prekybą, maisto produktų importą, laikraščių platinimą, civilinę aviaciją, kaip teigiama, valdo įvairūs klanai. Iki 2007 m. *Armentel* monopolijai priklausė visa mobiliojo, fiksuoto telefono bei internetinė rinka.

Kai kurie analitikai net ir stiprią armėnų diasporą pavadina veiksnium, netiesiogiai palankiu Rusijos politikos įgyvendinimui Armėnijoje. Užsienyje gyvenantys armėnai skiria didelę paramą savo šaliai, tačiau, esą, kai kada parama kampanijai prieš Turkiją persveria pastangas nukreipti pačios Armėnijos politiką demokratijos kryptimi⁵⁹.

Ypatingas faktorius: 1915 m. įvykių pripažinimo genocidu problema

Armėnijos santykiai su Turkija išlieka ypatingu faktoriumi, smarkiai veikiančiu regioninę situaciją.

Problemos šaknys – gilioje istorijoje. Kai 16–17 a. Turkijai atiteko dalis armėniškų teritorijų, jose imta persekioti krikščionis armėnus. Armėnų gynimo pretekstu Europos didžiosios valstybės darė Turkijai spaudimą. Trys milijonai armėnų 19 a. pabaigoje ėmė atrodyti kliūtimi didžiajai turkų valstybei įkurti. Nuo 1885 m. Osmanų imperijos valdžia stiprino represijas. 19 a. pabaigoje išžudyta 300 tūkst. armėnų. Žudynės, trėmimai, masinė deportacija ypač sustiprėjo bręstant I Pasauliniam karui. 1915–1916 m. žuvo apie 1,5 mln. armėnų⁶⁰. Moderniosios Armėnijos elitas laiko moraline pareiga reikalauti, kad šiandienė Turkija pripažintų, jog vyko masinis genocidas.

Turkija ilgą laiką atsisakė pripažinti armėnų genocidą ir užmegzti diplomatinis santykius su Armėnija tol, kol ši nepasitrauks iš okupuotų Azerbaidžano teritorijų ir neatsisakys teritorinių pretenzijų⁶¹.

Pagaliau 2009 m. spalio 10 d. Ciūricho universitete Armėnija ir Turkija pasirašė istorinį taikos dokumentą: atstatyti diplomatinis ryšius ir atida-

59 Socor V. *Perspectives from the “Near Abroad” on Relations with Russia*. http://www.iasps.org/eng_editor/socor_show.php?lang=&main=&type=6&article_id=100.

60 Armėnija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. II t., Vilnius, 2002, p. 13–28.

61 Adalian R. P. *The Armenian Genocide: Context and Legacy*. http://www.armenian-genocide.org/Education.56/current_category.117/resourceguide_detail.html.

ryti sieną. Svarbu tai, kad Armėnija sutiko nekelti išankstinės sąlygos, jog šiandienė Turkijos valdžia visų pirma pripažintų, kad 1915 m. vykdytos armėnų žudynės buvo genocidas.

Tai galėtų turėti nemažą poveikį Armėnijos ir Turkijos santykiams.

Ceremonijoje dalyvavo Javieras Solana, Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas (įdomu, kad jis nebuvo eksponuojamas kaip „pagrindinis taikdarys“), Prancūzijos užsienio reikalų ministras Bernardas Couchneras ir JAV valstybės sekretorė Hillary Clinton. Tiesa, ceremonijos dalyviams teko palaukti apie 3 valandas, kol H. Clinton derino paskutinius nesutarimus. Nė viena šalis nepadarė jokių pareiškimų.

Vis dėlto, analitikų teigimu, tokio susitarimo ateitis dar toli gražu neaiški. Jį turės ratifikuoti abiejų šalių parlamentai, pritarti įtakinga armėnų diaspora. Lauktieji proveržiai tariantis dėl Kalnų Karabacho problemos sprendimo Ciūricho pokalbiuose irgi „pakibo“ be konkrečių sprendimų⁶².

Ypatingas faktorius: Kalnų Karabacho teritorinis konfliktas (oficialus Armėnijos požiūris)

Michailui Gorbačioviui Sovietų Sąjungoje pradėjus perestroiką, armėnai ėmė atvirai svarstyti Kalnų Karabacho (*Arcach*) klausimą. Ten gyvenanti etninių armėnų dauguma pradėjo organizuotis atsiskirti nuo Azerbaidžano ir siekti susivienyti su Armėnija. Kalnų Karabacho autonomiją jie laikė fiktyvia: vyko religiniai, kultūriniai persekiojimai, sudarkyta bažnyčia, kapai, uždrausta kalba. Netrukus tie planai susiklostė į reikalavimą keisti sienas Sovietų Sąjungos viduje. M. Gorbačiovas siūlė nuosaikesnius sprendimo būdus, bet azerbaidžaniečiai atmetė bet kokius kompromisus. Armėnų žudynės Sumgaito mieste prie Baku galutinai paaštrino konfliktą ir Maskva, turbūt, jau nebepajėgė autoritariškai jo išspręsti. 1989 metų rugsėjį Azerbaidžanas paskelbė Armėnijai ekonominę blokadą, ėmė reikalauti panaikinti Karabacho autonomiją. Tačiau Karabacho armėnai išsirinko savo nacionalinę tarybą, kuri deklaravo Karabacho pasitraukimą iš Azerbaidžano. Maskva, kuriam laikui įsteigusi specialųjį administracinį komitetą, panaikino nacionalinę tarybą ir tiesioginį Karabacho valdymą sugrąžino Azerbaidžanui. 1989 metų gruodį Armėnijos Aukščiausioji taryba pasipriešino ir paskelbė Karabachą Armėnijos dalimi.

62 Elci Z., Mason J. *Armenia and Turkey Sign Peace Deal*. Reuters, 2009 10 10.
http://news.yahoo.com/s/nm/20091010/ts_nm/us_turkey_armenia_9/print.

1992 m. įtampa išsiplėtojo į karo veiksmus. Armėnijai, aktyviai remiamai Rusijos, pavyko užimti Kalnų Karabachą ir dalį Azerbaidžano. Palaipsniui konfliktas „išalo“ ir tapo vienu didžiausių Europos skaudulių.

Dabartiniai Kalnų Karabacho gyventojai – etniniai armėnai – savo teritorinius siekius siekia įtvirtinti per plebiscitinius balsavimus. 1991 m. gruodžio 1 d. tokiu balsavimu pritarta Kalnų Karabacho nepriklausomybei, o 2006 m. gruodžio 12 d. vyko „konstitucinis“ referendumas. Tarptautinė bendruomenė šių referendumų nėra pripažinusi⁶³.

Konfliktas smarkiai atsiliepia armėnų nacionalinei savivokai. Jau moderniaisiais laikais armėnams teko išgyveno transformaciją iš diasporos į teritorinę tautą, tad jiems svarbios teritorijos priklausomybė negalėjo netapti ypač jautria problema. Iš dalies dėl kovos prieš Azerbaidžaną susiformavo stiprus izoliacinis nacionalizmas, kuris užgožė pastangas sukurti visuomenėje kosmopolitiškesnį diskursą, geopolitinė šalies orientacija yra labiau nukreipta į vidų⁶⁴.

3 pav. Teritorinių konfliktų šaknys neretai glūdi stalininės epochos sprendimuose

63 Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui).

64 Suny R. G. *Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia*. Chicago: The University of Chicago, International Security, XXIV, vol. 3, Winter 1999/2000, p. 139–177. http://www.dartmouth.edu/~crn/crn_papers/Suny.pdf.

Santykiai su Europos Sąjunga

Armėnijos, kaip ir kitų Rytų kaimynių, santykiams su Europos Sąjunga vertinti gali būti pasitelkti keleriopii kontekstai.

„Draugų žiedo“ formavimo požiūriu, vidinis saugumas (ir tą suvokimą Europa palaipsniui transformavo į veiklos darbotvarkę) neįmanomas egzistuojant nesaugiai kaimynystei.

Kita vertus, apsiribojus vien tik „draugyste su kaimynais“, iškyla kito pobūdžio dilema: galbūt saugiau kaimynei nežadėti visavertės narystės? Juk priimtos naujokės kupinos vidinių problemų, juoba ir komplikuoatų santykių su kitomis kaimynėmis (Armėnija – vienas tinkamiausių pavyzdžių). Kitu požiūriu, atmetus kaimynių narystės perspektyvą, palikus jas drumstoje „pilkojoje zonoje“ – Neeuropoje, ar įmanoma tikėtis stabilumo ir saugumo pačioje Europos Sąjungoje?

Europos Bendrijų santykių su Armėnija (kaip ir su kitomis šiandienėmis Rytų kaimynėmis) raida gali būti skirstoma į keletą etapų.

1991 m. pradėta teikti pagalba per TACIS programą, kurios tikslas buvo skatinti Rytų Europos ir Vidurio Azijos šalių administracinius gebėjimus, perėjimą į rinkos ekonomiką, demokratiją, teisinės valstybės principų laikymąsi. 1992 m. Europos Bendrija oficialiai pripažino Armėnijos Respublikos nepriklausomybę. Paramos laikotarpis sutapo su būtinybe spręsti humanitarines problemas, iškilusias po 1988 m. žemės drebėjimo, Sovietų Sąjungos žlugimo ir Kalnų Karabacho konflikto⁶⁵.

Naujo Armėnijos ir Europos Sąjungos santykių etapo pradžia sąlygiškai būtų galima laikyti 1996 m. balandžio 22 d. pasirašytą Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą. Tokio tipo susitarimų formatas apima politinius, ekonominius ir prekybinius tarpvalstybinius santykius, tampa socialinio, ekonominio, mokslinio ir kultūrinio bendradarbiavimo pagrindu, skatina perėjimą į rinkos ekonomiką ir stabilią demokratiją⁶⁶. Susitarimas įsigaliojo 1999 m. liepos 1 d. dešimčiai metų⁶⁷.

Susitarimui įgyvendinti buvo sukurtos jungtinės institucijos – Bendradarbiavimo taryba, Bendradarbiavimo komisija, prekybos ir ekonomikos

65 Armėnijos Respublikos Teisingumo ministerijos tinklalapis. http://www.translation-centre.am/eng/EU_ARM/EU_ARM.html.

66 Armenia international relations. <http://www.fco.gov.uk/en/travel-and-living-abroad/travel-advice-by-country/country-profile/europe/armenia/?profile=intRelations&pg=4>.

67 EU agreements with Armenia. Rasta: http://www.delarm.ec.europa.eu/en/eu_and_armenia/agreements.htm.

pakomitečiai, parlamentinio bendradarbiavimo komitetas. 2001 m. ES suaktyvino pastangas užkirsti kelią konfliktams regione, pasiūlė organizuoti donorų konferenciją, kad būtų surinkta lėšų alternatyviems energijos šaltiniams finansuoti, ir pažadėjo pridėti 100 mln. eurų, jei pavyktų suderinti konkrečią nesaugios Medzamoro atominės jėgainės uždarymo datą. 2003 metų liepą ES Taryba paskyrė pirmąjį specialųjį įgaliotinį Pietų Kaukazo šalims⁶⁸.

2004 m. balandžio 29 d. Armėnijos Respublikos vyriausybė patvirtino dokumentą dėl veiksmų plėtojant Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimo Nacionalinės programos įgyvendinimo. Įsteigtas koordinacinis komitetas, apibrėžtas 1999 m. įkurto bei Europos Komisijos finansuojamo Armėnijos–Europos politikos ir teisinių konsultacijų centro vaidmuo⁶⁹.

2006 m. kovo 5 d. Armėnijos vyriausybė patvirtino 2006–2009 m. Nacionalinę programą Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimui įgyvendinti tarp Armėnijos Respublikos ir Europos Bendrijų bei jų narių, siekiant integracijos į ES. Ši Nacionalinė programa aptarė Armėnijos įstatymų atitiktį Bendrijų teisei, apibrėžė 29 svarbiausias bendrai šalies plėtrai sritis, paramos įsisavinimo mechanizmus, trukmę, metodus, institucijas⁷⁰.

Trečiojo Armėnijos ir Europos Sąjungos santykių etapo pradžia galėtų būti laikoma 2004 m. birželio 14 d. Tada ji kartu su dviem kitomis Pietų Kaukazo šalimis, taip pat Baltarusija, Moldova, Ukraina ir dešimčia Viduržemio jūros regiono valstybių buvo pakviesta prisijungti prie Europos kaimynystės politikos iniciatyvos. Europos Sąjunga savo kaimynėms pasiūlė privilegijuotus santykius, paremtus bendromis vertybėmis – demokratija, žmogaus teisių užtikrinimu, teisinės valstybės principais, rinkos ekonomika ir ilgalaike plėtra. Vykdydama kaimynystės politiką, ES siekė gilinti politinius santykius ir plėtoti ekonominę integraciją su savo kaimynėmis. Tačiau buvo gana aiškiai pabrėžiama, kad Europos kaimynystės politika neimplikuoja narystės ES⁷¹.

68 Armenia country report, 2005. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/armenia_country_report_2005_en.pdf.

69 Armenian-European Policy and Legal Advice Center. <http://www.aeplac.eu/AboutUs/about.asp>.

70 Ministry of Justice of the Republic of Armenia. http://www.translation-centre.am/eng/EU_ARM/EU_ARM.html.

71 ES iniciatyva „Rytų partnerystė“. http://www.pagalba.org/lt/world_news.php?id=41.

Įtraukus Armėniją į Europos kaimynystės politiką, bendradarbiavimo galimybės, palyginti su Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimu (kuris ir toliau galioja), neabejotinai išsiplėtė. Greta glaudesnių politinių, ekonominių ir kultūrinių santykių su ES perspektyvos, bendros atsakomybės už konfliktų prevenciją ir sprendimą, ES suteikė galimybę gauti dalį jos vidaus rinkos, sustiprinus dvišalę prekybą, bei tolesnės ekonominės integracijos šansus. Pagrindiniu EKP elementu tapo dvišalis veiksmų planas. 2004 metų rugsėjį Armėnija ir Europos Komisija pasirašė susitarimą, kuriuo Europos Bendrijos tarnyba, išsikūrusi Armėnijos sostinėje Jerevane, buvo transformuota į Europos Komisijos delegaciją⁷². Užsimezgė ir dvišaliai ryšiai su neseniai ES narėmis tapusiomis Vidurio Rytų Europos valstybėmis. Pavyzdžiui, 2005 m. spalio 18 d. Lietuva ir Armėnija pasirašė *Bendrą pareiškimą dėl regioninio bendradarbiavimo ir paramos Europos ir euroatlantinės integracijos srityje*⁷³.

2006 m. lapkričio 14 d. ES–Armėnijos Bendradarbiavimo taryba priėmė Europos kaimynystės politikos Veiksmų planą. Padėti jį įgyvendinti turėjo konsultacinė ekspertų grupė, įsteigta 2008 metų lapkritį⁷⁴ Veiksmų plane apibrėžti ir ES, ir Armėnijos įsipareigojimai. Beje, pastaroji įsipareigojo siekti uždaryti Medzamoro atominę elektrinę, daryti pažangą sprendžiant konfliktą su Azerbaidžanu, vykdyti apdairią makroekonominę politiką⁷⁵.

Išaiškėjus tikslingam diferencijuotam požiūriui į įvairius regionus, patenkančius į Europos kaimynystės politikos iniciatyvą, 2007 m. atsirado Juodosios jūros sinergija – Europos Sąjungos bendradarbiavimo programa su Juodosios jūros regiono valstybėmis: Armėnija, Azerbaidžanu, Gruzija, Moldova, Rusija, Turkija ir Ukraina. Buvo numatytos šios veiklos kryptys: valdymas, asmenų judėjimas ir saugumas, energetika, transportas, aplinka, jūrų politika, žuvininkystė, prekyba, moksliniai tyrimai, švietimas, užimtumas, socialiniai reikalai, mokslas ir technologija⁷⁶.

72 Armenia country report, 2005. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/armenia_country_report_2005_en.pdf.

73 Lietuva perduos Armėnijai Europinės integracijos patirtį. <http://www.euro.lt/old/ivykiai/readnews.php3?ItemID=4485&TopMenuID=1&MenuItemID=180&LangID=1>.

74 European Neighbourhood Policy – ARMENIA, 2009. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/>.

75 Komisijos komunikatas tarybai. Europos kaimynystės politika. Rekomendacijos Armėnijai, 2005, p. 2–3. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0072:FIN:LT:PDF>.

76 Juodosios jūros sinergija – regiono ryšių su ES stiprinimas. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/>.

Prioritetą Pietų Kaukazo šalims išreiškė ne tik Baltijos, bet ir kai kurios kitos ES šalys, matydamos, kad Europos kaimynystės politika „skyla“ į atskiras dalis bei reaguodamos į Prancūzijos siekį aktyvinti ES santykius su kaimynėmis pabrėžus Pietinės dimensijos svarbą (Prancūzija daug prisidėjo 2008 m. kuriant Viduržemio jūros valstybių sąjungą). Lenkija ir Švedija 2008 m. gegužės 26 d. ES šalių užsienio reikalų ministrų susitikime pasiūlė, kad Europos Sąjunga sukurtų Rytų šalių partnerystės planą. 2009 m. kovo 20 d. Europos Sąjungos šalių vadovai patvirtino naują Rytų partnerystės iniciatyvą. Ji numatė gilinti ES ir Armėnijos, Azerbaidžano, Baltarusijos, Gruzijos, Moldovos bei Ukrainos politinių ryšius, ekonominės integracijos plėtrą, sudaryti laisvos prekybos sutartis, palengvinti kelionių ir bevizio keliavimo režimo perspektyvą, bendradarbiavimą energetikos saugumo bei kitose srityse. Šiai iniciatyvai įgyvendinti buvo numatytos keturios programos: demokratijos, efektyvaus valstybės valdymo ir stabilumo; ekonominės integracijos ir konvergencijos; energetikos saugumo ir ryšių tarp žmonių.

Bendri tikslai:

1. Stiprinti kaimynystės politikos nuoseklumą siekiant visiems kaimynams suvienodinti teikiamos paramos būdus;
2. Finansinė parama griežtai siejama su konkrečių programų / projektų tikslais;
3. Pabrėžiami finansinės paramos sąryšiai su bendrais interesais ir europinėmis vertybėmis;
4. Liberalumas, demokratija, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, teisės viršenybė;
5. Nuolatiniai pasitarimai, programų įgyvendinimo sklaida, stebėseną, keitimasis informacija;
6. Finansinės paramos efektyvumo užtikrinimas – atsakinga Komisija ir programos koordinatoriai;
7. Nevalstybinių institucijų finansavimas⁷⁷.

Pagal Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentą Armėnijai 2007–2010 m. laikotarpiu buvo numatyta skirti 98,4 mln. eurų. Nemažą dalį paramos Armėnija gauna ir per temines paramos programas, susijusias su konkrečiomis temomis, tokiomis kaip žmogaus teisės ir pilietinė visuomenė. Pavyzdžiui, Armėnijai aktuali maisto užtikrinimo programa –

⁷⁷ European Neighbourhood and Partnership Instrument. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_en.pdf.

tokia parama šiai valstybei teikiama dar nuo 1997 m. Žymiai pertvarkytos žemės reformos ir viešųjų finansų valdymo sritys – 2007–2008 m. gauta net 105 mln. eurų⁷⁸. Prie teminių paramos programų taip pat priskiriama *Europos iniciatyva už demokratiją ir žmogaus teises* (EIDHR), remiama NVO sektorių Armėnijoje. Paminėtinos *Erasmus Mundus*⁷⁹, TEMPUS, *Branduolinio saugumo užtikrinimo*⁸⁰, *Dvynių* programos⁸¹.

Per pastaruosius metus Armėnija pasižymėjo gerais makroekonomikos pasiekimais ir išpūdingais ekonominio augimo rodikliais. Yra požymių, kad aukštas skurdo lygis Armėnijoje pradeda mažėti. Armėnijos įstojimas 2003 m. į PPO rodo, kad šalis padarė pažangą vykdydama pagrindines į rinką nukreiptas reformas. Pažanga padaryta ir Armėnijos teisės aktų derinimo su ES teisės aktais srityje. Svarbus žingsnis – patvirtinta antikorupcijos strategija bei įkurta antikorupcijos taryba⁸².

Migracijos srityje 2008 m. priimtas *Pabėgėlių ir prieglobsčio įstatymas*, siekiant suderinti nacionalinius pabėgėlių ir prieglobsčio įstatymus su tarptautiniais ir ES standartais.

Transporto srityje 2008 m. tarp ES ir Armėnijos pasirašytas oro transporto susitarimas. Tais pačiais metais buvo pradėta atstatyti Jerevano–Tbilisio geležinkelio linija. Taip pat buvo ruošiamasi galimam geležinkelio linijos į Iraną projektui.

Europos Sąjunga palaipsniui tampa pagrindiniu Armėnijos prekybos partneriu. ES eksportas į šią šalį 2008 m. išlaikė 10 proc. augimą. Tiesa, Armėnijos eksportuojamų į ES produktų apimtys nukrito taip pat 10 proc., nors paskutinius 5 metus jos tik didėjo.

Vienareikšmiškai įvertinti Armėnijos europeizacijos perspektyvas – sudėtinga. Viena vertus, šalis padarė progresą tokiose veiksmų planų

78 Food Security Programme. http://www.delarm.ec.europa.eu/en/press/10_03_2009-02.htm.

79 Tempus: Modernisation of higher education in countries surrounding the EU. http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/doc70_en.html.

80 Instrument for Nuclear Safety Co-operation. http://www.foratom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=437&Itemid=1506.

81 Europos Sąjungos Dvynių programa. Rasta: <http://www.euro.lt/lt/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/lietuva-europos-sajungoje/europos-sajungos-dvyniu-programa-ir-lietuva/>.

82 Komisijos komunikatas tarybai. Europos kaimynystės politika. Rekomendacijos Armėnijai, 2005, p. 2–3. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0072:FIN:LT:PDF>.

sirtyse kaip migracija, transportas, saugumas, teisės aktų derinimas, regioninis bendradarbiavimas. Kita vertus, ES institucijos ir toliau pabrėžia, jog būtina stiprinti vidaus politinį klimatą, labiau gerbti žmogaus teises ir laisves, rezultatyviau kovoti su korupcija. Negalima pamiršti ir to, kad daugumoje Armėnijos politinio ir ekonominio gyvenimo sričių juntamas stiprus konflikto su Azerbaidžanu dėl Kalnų Karabacho poveikis. Neabejotina, kad šalies europeizacijos perspektyva labai priklausys nuo bendro stabilumo Pietų Kaukaze.

2. Azerbaidžanas

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Ypatingas faktorius: Kalnų Karabacho teritorinis konfliktas (oficialus Azerbaidžano požiūris)
- Santykiai su Europos Sąjunga

Azerbaidžaniečių tauta formavosi 11–13 a., Pietų Kaukazo regione įsivyravus tiurkams. Tiesa, dabartinis etnonimas imtas vartoti tik 19 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje. Dauguma gyventojų – musulmonai šiitai. Dėl Azerbaidžano kovojo Persija ir Turkija, 18 a. pabaigoje – 19 a. pradžioje ekspansiją pradėjo Rusija⁸³.

Po Turkmenčajaus sutarties 1828 m. Rusija ir Iranas pasidalijo Azerbaidžaną: šiaurinė Azerbaidžano dalis atiteko Rusijai, pietinė – Iranui. (Irane šiuo metu gyvena bene dvigubai daugiau azerbaidžaniečių, negu Azerbaidžane)⁸⁴.

19 a. pabaigoje Baku tapo pasauliniu naftos gavybos centru, buvo nutiestas tada ilgiausias pasaulyje Baku–Batumio naftotiekis.

1918 m. balandžio 22 d. įkurta Užkaukazės demokratinė federacinė respublika, jai suirus – Azerbaidžano demokratinė respublika. Ji egzistavo beveik dvejus metus, kol Baku užėmė Raudonoji armija. Beje, Užkaukazės puolimą sovietams palengvino Azerbaidžano ir Armėnijos karas dėl Kalnų Karabacho.

Žlugus Sovietų Sąjungai, 1991 m. rugpjūčio 28 d. paskelbta Azerbaidžano nepriklausomybė. Nepriklausomo Azerbaidžano konstitucija priimta 1995 m. lapkričio 12 d.

83 Azerbaidžanas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2. Vilnius, 2002, p. 355–369.

84 Iranas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 8. Vilnius, 2005, p. 219–236.

Konstitucingumo raida

Azerbaidžano demokratinės respublikos laikotarpis buvo neilgas – nuo 1918 m. gegužės 28 d. iki 1920 metų balandžio. Po to – Raudonosios armijos invazija ir sovietmetis. Iš pradžių tai reiškė ideologinę, o labai greitai – ir visišką politinę, socialinę bei ekonominę Kremliaus kontrolę. Apskritai valstybingumo raidos savivoka Azerbaidžane yra savotiška. Sovietinės konstitucijos, jei ir nepriimamos kaip „savos“, tai bent būtinai paminiamos, nuosekliai išvardijamos. Šie konstituciniai pokyčiai vyko laipsniškai: 1921 m. įtvirtinta sovietizacija (tiesa, formaliai tam pakako pataisyti egzistavusios 1918 m. konstitucijos tekstą), o 1924 m. priimta SSRS konstitucija, panaikinus bet kokius „sąjunginių“ respublikų nepriklausomybės likučius. Ši antroji (pagal tokią skaičiuotę) Azerbaidžano konstitucija buvo kaip visuotinės, visoje SSRS šabloniškai taikytos „Stalino konstitucijos“ štampos. Pagaliau, dar po keturiasdešimties metų stalininę konstituciją pakeitus brežnevine, 1978 m. radosi trečioji Azerbaidžano konstitucija. Paradoksalu: demokratinė 1918-ųjų konstitucija netrukdyt sovietizacijai, o sovietinė – po 1991-ųjų – realiai demokratizacijai. 1991 m. spalio 18 d. atstačius nepriklausomą Azerbaidžano Respubliką ir kelerius metus niekaip nesutarus dėl naujos konstitucijos, tebegaliojo nuolat koreguojama 1978 m. konstitucijos versija⁸⁵. Tik 1995 m. lapkričio 12 d. priimta ketvirtoji – jau tikrai suverenios demokratinės valstybės – konstitucija.

Tačiau tuo konstitucinių pokyčių procesas nesibaigė. 2002 m. rugpjūčio 24 d. šalyje vyko referendumas dėl naujos konstitucijos priėmimo, o šiandienė redakcija patvirtinta tik dar po dvejų metų⁸⁶.

Dabar galiojanti Azerbaidžano konstitucija deklaruoja demokratinės, pasaulietinės, unitarinės valstybės prezidentinį valdymo modelį. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios galios bei kompetencijos yra atskirtos. Prezidentas renkamas tiesiogiai 5 metams; jo kompetencijoje – paskirti ministrų kabinetą. Teisėkūra užsiima 125 narių parlamentas (*Milli Mejlis*), kurio paleisti prezidentas neturi teisės, bet gali vetuoti sprendimus. Atmesti prezidento *veto* reikalinga 95 parlamento narių balsų dauguma.

85 Amrahgizi E. *The Making of A Democracy Azerbaijan to Adopt Its First Constitution*, 1995.

http://azer.com/aiweb/categories/magazine/33_folder/33_articles/33_democracy.html.

86 The Constitution of the Republic of Azerbaijan. <http://www.un-az.org/undp/sehife.php?lang=eng&page=0303>.

Būdinga, jog konstitucijoje apibrėžta viena autonominė teritorija, tačiau tai ne Kalnų Karabachas (šioji pabrėžtinai laikoma „integralia“, išskirtinio statuso neturinčia Azerbaidžano dalimi), o Nachičevanė.

Konstitucija keičiama tik referendumu. Toks referendumas sėkmingai įvykdytas 2009 m. kovo 18 d. Pagal jo rezultatus, prezidento kadencijų skaičius tam pačiam asmeniui ateityje bus neribojamas, be to, išplečiami prezidento įgaliojimai priimti sprendimus krizių bei nepaprastųjų situacijų atvejais.

Azerbaidžano institucinėje sistemoje yra ir savivaldybės, kurios iki šiol reikšmingo vaidmens nesuvaidino. Vietinė savivalda ir municipaliniai įgaliojimai netapo organiška visuomenės savivokos dalimi. Palyginti pavėluotai, tik 2004 m. gruodžio 17 d., buvo suorganizuoti pirmieji savivaldybių rinkimai.⁸⁷ 1997 m., kaip numatė konstitucija, jie buvo ignoruojami ir nerengti. Taigi pirmųjų rinkimų teko laukti net 7 metus. Šiandien konstitucija savivaldybes apibrėžia kaip „nepriklausomas“. Vis dėlto savivaldybės, kurių Azerbaidžane priskaičiuojama iki 2732, vien dėl fizinio mažumo vargiai galėtų reikšti kokią nors politinę valia.

Pagal 2002 m. priimtas konstitucijos pataisas atšaukta proporcinė balsų skirstymo sistema. Visi 125 deputatai renkami mažoritariniu principu. Beje, tarptautiniai stebėtojai pažymi, kad taip apribojamos ir moterų galimybės būti išrinktomis, o jų dalyvavimas politikoje ir šiaip jau menkas. Taigi politinio dalyvavimo kultūra nėra palanki demokratijos plėtrai.

Politinių partijų sistema, rinkimų specifika

Analitikai pabrėžia atotrūkį tarp konstitucijos dokumento ir politinės realybės. Akademiniam diskurse taip pat dominuoja veikiau interpretacijų interpretacijos, o ne faktų analizė. Situaciją neabejotinai paveikė sovietinis politinis paveldas. Pirmosios prezidentų kadencijos buvo trumpos. 1991 m. Azerbaidžano prezidentu tapo Ayzas Mutalibovas. Antrasis Azerbaidžano prezidentas Abulfazas Elchibey'us, išrinktas 1992 m., netrukus valdžią turėjo užleisti buvusiam Azerbaidžano komunistų partijos lyderiui Heidarui Alijevui. Šis pradėjo telkti valdžią savo rankose. Viešai buvo deklaruojamas sovietinio mentaliteto griovimas, demokratizacija, kova su korupcija. Kalbėta apie atskirties, socialinio chaoso mažinimą.

⁸⁷ Markedonov S. *Azerbaijan: from bad to worse*. 2009-03-30.

<http://www.opendemocracy.net/article/email/azerbaijan-from-bad-to-worse>.

Vis dėlto tai tebuvo veikiau išorinis fasadas, o faktiškai buvo stiprinama vienvaldystė.

Teigiama, kad jau pirmieji parlamento rinkimai, vykę 1995 m. lapkričio 5 d., pasižymėjo šališkumu, nelygiateisiškumu, biuletenių klastojimu. Pagrindinio valstybės įstatymo normų ignoravimas, jo pažeidimai jau nuo tada buvo politikos elito priimami kaip toleruotinas veikimo būdas. Vis dėlto stebėtojai pripažino, kad bent jau daugiapartiškumo principo rinkimuose buvo paisoma⁸⁸.

Tačiau per kitus keliolika balsavimų iki pat 2009 m. (prezidento, parlamento, savivaldos rinkimuose, referendumuose) tarptautinių institucijų vertinimai keitėsi nebent į blogąją pusę. Azerbaidžane susiformavo praktika, kad valdžioje esanti partija ir jos lyderiai teigia atstovaujant bei ginant valstybės interesus, o štai kiti kandidatai turi nebent privačių ambicijų. Kol dar vyko rinkimai partijų sąrašais, valdančioji partija siekdavo nusiųsti tokį aukštą rinkiminį barjerą, kad jį įveiktų tik ji, o mažesniosios konkurentės atkristų.

4 pav. „Patikimas būdas“ neįsileisti mažesniųjų partijų į parlamentą – nustatyti kuo aukštesnį rinkimų barjerą

88 OSCE/UN Report of the OSCE/UN Joint Electoral Observation Mission in Azerbaijan on Azerbaijan's 12 November 1995 Parliamentary Election and Constitutional Referendum January, 1996, p. 7. http://www.osce.org/documents/odihr/1996/01/1225_en.pdf.

Tad neturėtų stebinti, jog nesivysto dialogas tarp pozicijos ir opozicijos, nesilaikoma nei konstitucijos dvasios, nei raidės.

Prie institucinės sumaišties prisideda ne tik valdančioji *Yeni* (Naujoji Azerbaidžano partija), bet ir opozicija, pavyzdžiui, Azerbaidžano tautos frontas. Kiekvieną kartą, kai Azerbaidžane vyksta kokia nors rinkimų kampanija, vis prabylama apie žiniasklaidos bei žmogaus teisių suvaržymus, prieš žurnalistus naudojamą fizinę jėgą, psichologinę spaudimą. Valstybinė televizija, radijas ir laikraščiai reklamuoja tik valdžios nuopelnus. Nevalstybiniams žiniasklaidos kanalams nedraudžiama pateikti alternatyvių nuomonių, bet įvedami papildomi limitai, draudžiantys savo nuožiūra supažindinti visuomenę su kitos nuomonės atstovais⁸⁹. Apskritai, žiniasklaidos kontrolė, kuri ir šiaip jau turi cenzūros požymių, ypač suintensyvėja politinių kampanijų metu⁹⁰.

Matyt, nerimaudamas, kad šalies opozicija ir demokratijai pritariančios gyventojai pasuks jau įvykusių „spalvotų“ revoliucijų keliu, valstybės lyderis Ilhamas Alijevas suėmė nepaklusnius politikus ir vaikė pilietines demonstracijas. Prieš pat 2005 m. parlamento rinkimus dėl įtarimų korupcija buvo suimta keletas įtakingų Azerbaidžano ministrų. Jiems inkrimnuotas valstybės perversmo rengimas, o jo organizavimu apkaltintas pastaruosius 10 metų JAV gyvenęs Rasulas Gulijevs, charizmatiška asmenybė, vienas opozicijos lyderių. Pats jis teigė siekęs įvesti Azerbaidžane demokratinių rinkimų tradiciją, o buvo apkaltintas, priešingai, pilietinio karo kurstymu. Valdžiai klusni žiniasklaida netruko paskelbti, kad nuo perversmo apsaugojo tik „budri valdžia“ su I. Alijevu priešakyje.

Tiesa, 2005 m. parlamento rinkimuose varžėsi net 2 000 kandidatų, pretendavusių į 125 mandatus. Vis dėlto užsienio ekspertai tai vertino veikiau kaip politinio pliuralizmo imitaciją ir pabrėžė, kad ši valstybė – pusiau feodalinė, valdoma klanų, poskomunistinis jos elitas susikrovęs neproporcingai didelius turtus ir korumpuotas.

Pripažinus kelis nežymius pažeidimus, paskelbta, kad vėl laimėjo *Yeni* – prezidento I. Alijevo partija (63 mandatai iš 125). Papildomas val-

89 Republic of Azerbaijan Presidential election, 15 October 2003, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report, Warsaw, 2003-11-12, p. 3–12. http://www.osce.org/documents/odihr/2003/11/1151_en.pdf.

90 Organization for Security and Co-operation in Europe Office (OSCE) dokumentas: Memorandum On the Draft Law of the Republic of Azerbaijan on Defamation, 2007 May, Baku, p. 1–5. <http://www.article19.org/pdfs/analysis/azerbaijan-defamation-osce.pdf>.

dančiųjų rezervas – išrinktas 41 nepartinis deputatas. Dauguma jų – lojalūs valdančiajai daugumai.

Po rinkimų opozicija bandė – lyg ir pagal „spalvotųjų revoliucijų“ scenarijų – užprotestuoti rezultatus. Tačiau „spontanišką išėjimą į gatves“ opozicija suplanavo tik praėjus trimis dienoms po rinkimų...

Azerbaidžanas – vienintelė „dinastinė“ valstybė ne tik tarp šešių nagrinėjamų Rytų kaimynių, bet ir visoje posovietinėje erdvėje⁹¹: kelis dešimtmečius Azerbaidžaną valdanti Alijevų šeima 2008 metų spalį tokią teisę užsitikrino dar 5 metams⁹², o 2009 m. referendumu – apskritai neribotam laikui. Oficialiais duomenimis, pastaruosiuose rinkimuose už prezidentą I. Alijevą balsavo 89 proc. rinkėjų, o kitus balsus pasidalijo dar šeši kandidatai, kurie nebuvo laikomi realia opozicija ir net ne visi buvo įsijungę į rinkimų kampaniją. Pagrindiniai I. Alijevo oponentai boikotavo rinkimus ir kaltino Azerbaidžano valdžią dėl opozicijos persekiojimo, žiniasklaidos varžymo ir ankstesnių rinkimų klastojimo. Tad Vakarų stebėtojai negalėjo pavadinti rinkimų proceso demokratišku. Gyventojai arba nematė prasmės balsuoti – rezultatas aiškus iš anksto, – arba entuziastingai rėmė prezidento kandidatūrą, sutapatinę valstybės pažangą su „liaudimi besirūpinančio“ I. Alijevo asmeniu⁹³.

Politinių partijų sistema Azerbaidžane vis dar atrodo besanti kūrimosi stadijoje. Įsigaliojus konstitucijai atrodė, jog įtvirtinamas nuomonių ir ideologijų pliuralizmas. Nekyla abejonių, kad Azerbaidžane veikia daugiau negu viena politinė partija: jų priskaičiuojama apie 40. Kai kurios kildina save dar iš „pirmosios“ respublikos, pavyzdžiui, *Musavat*. Kitos – iš Sovietų Sąjungos byrėjimo laikotarpio, kaip *Azerbaijan Xalq Cabhasi*. Tačiau dauguma užregistruotos po 1991 m. Atrodytų, kad įsitvirtina ir dviejų ideologijų konkurencija, galinti tapti demokratinio stabilumo garantu. Vis dėlto Azerbaidžane neįmanoma sulaukti realios valdžių kaitos: rinkimai po rinkimų parlamente dominuoja ta pati politinė jėga, po Heidaro Alijevo jau kelintą kartą prezidentu išrenkamas jo sūnus Ilhamas. Pagaliau opozicija jau ir nebesiūlo naujų programų ar idėjų, o tauta pamiršta bet kokios politinės alternatyvos galimybę: „Azerbaidžano stabilumas šiandien siejamas su vienu asmeniu – Ilhamu Alijevu“.

91 Barzdaitytė E. Demokratija Pietų Kaukaze vaikšto vingiuotais takais. *Lietuvos rytas*, 2006-11-25, Nr. 271, p. 6.

92 Valdžia laimėjo savo surežisuotus rinkimus. *Pagal BNS, BBC inf., Kauno diena*, 2008-10-17.

93 Barzdaitytė E. Baku – masiniai susidorojimai. *Lietuvos rytas*, 2006-11-27, Nr. 272, p. 10.

5 lentelė. Referendumai Azerbaidžane

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	Rezultatas TAIP (%)	Rezultatas NE (%)
1991 12 29	Ar pritariate Azerbaidžano nepriklausomybės aktui?	95,27	99,76	0,24
1993 08 29	Ar pasitikite prezidentu Abulfazu Elchibey'umi?	92,06	2,1	92,02
1995 11 12	Ar pritariate konstitucijos priėmimui?	86,05	91,9	6,63
2002 08 24	Ar pritariate konstitucijos pakeitimams?	88,47	Pritarta ⁹⁴	
2009 03 18	Konstitucijos keitimas (29 klausimai, apimantys 70 konstitucijos nuostatų pakeitimų)	70,82	nuo 87,14 iki 91,76 ⁹⁵	nuo 4,59 iki 7,24

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

Keturi pirmieji referendumai žymi nepriklausomybės įtvirtinimo etapą (tiesa, „pakeliui“ referendumo būdu dar nušalinant nuo valdžios valstybės vadovą).

Dviem pastaraisiais referendumais laipsniškai siekta įvykdyti dabartinio prezidento I. Alijevo įgaliojimų legitimaciją. Po jų paskelbta, kad jo kadencija tautos valia pratęsiama. Tarptautinių organizacijų nuomone, tokiu referendumu legitimuojamas „klaninis“ valdymas („sultanizmas“⁹⁶).

Demokratinės situacijos vertinimai

Nepakantumas kritikams, susidorojimas su opozicine žiniasklaida, bado akcijos, susidorojimai su leidimo negavusiais demonstrantais (į prašymą išduoti leidimą galima ir visai neatsakyti), o kai kada „priešingai“ – prie-

94 Rinkimų komisija referendumo rezultatus paskelbė 2002-08-30. TAIP ir NE procentai nebuvo nurodyti, referendumo nuostatomis buvo pritarta.

95 Pritarta visiems konstitucijos pakeitimams, skyrėsi tik pritariančiųjų procentas.

96 Eke S. M., Kuzio T. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus. *Europe-Asia Studies*, 2000, vol. 52, No. 3, May, p. 523–548.

vartinis studentų organizavimas mitinguoti už valdžią – būdingas reiškinys Azerbaidžane⁹⁷. Čia pat pabrėžiami ir kontrastai: spindinčių Baku daugiaaukščių kaimynystėje – pabėgėlių iš Kalnų Karabacho lūšnų kvaralai...

Daugumos analitikų vertinimu, Azerbaidžane suklestėjusi korupcija, žemas demokratinio elito konsolidacijos laipsnis, žmogaus teisių pažeidimai, neretai pasireiškiantis sovietinis mentalitetas (pavyzdžiui, patronažiniai santykiai ekonomikoje)⁹⁸ stabdo demokratijos plėtrą.

Kaip minėta, visuomenė darosi vis apolitiškesnė, nelygios lyčių galimybės. Žmogaus teisių gynimas atitinka veikiau Azijos, o ne Europos standartus. Demokratijos pažangos Azerbaidžane nėra, priešingai – jos vertinimai kaip tik blogėja⁹⁹.

Tarptautinės žmogaus teisių stebėjimo organizacijos Azerbaidžaną įvardija kaip šalį, kurioje nėra demokratijos. Ši valstybė – pusiau feodalinė, valdoma klanų, pokomunistinis jos elitas korumpuotas ir nepaprastai turtingas.

„Freedom House“ ataskaitos duomenimis, Azerbaidžanas priskiriamas prie nelaisvų šalių grupės, tai reiškia, kad šioje valstybėje sistemingai pažeidžiamos žmogaus teisės ir laisvės. Pasak Azerbaidžano žmogaus teisių gynėjos Leilos Junus (2007 m. pabaigos duomenys), šalyje pažeidžiamos visos pagrindinės žmogaus teisės: teisėsaugos organai praktikuoja kankinimus, nėra nepriklausomo teismo, varžoma susirinkimų ir žodžio laisvė, falsifikuojami rinkimų rezultatai. Remiantis įvairių žmogaus teisių stebėjimo organizacijų duomenimis, galima teigti, kad situacija ir toliau negerėja.¹⁰⁰

Kai Azerbaidžanas prisijungė prie Europos Tarybos, tai buvo ženklas, jog valstybė žengė platų žingsnį Vakarų valstybių link ir išlipo iš posovietinės stagnacijos būsenos. Vis dėlto dabar kyla klausimas, kiek Europos Taryba iš tiesų pagelbėjo šalies demokratinam vystymuisi. „2008 metais Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja, nagrinėdama Baku įsipareigojimą dėl žmogaus teisių, pažymėjo, jog Azerbaidžano laisvos saviraiškos,

97 Barzdaitytė E. Demokratija Pietų Kaukaze vaikšto vingiuotais takais. *Lietuvos rytas*, 2006-11-25, Nr. 271, p. 6.

98 Horowitz S. War After Communism: Effects on Political and Economical Reform in the Former Soviet Union and Yugoslavia, *Journal of Peace Research*, 2003, Nr. 1, p. 37. <http://jpr.sagepub.com/cgi/reprint/40/1/25>.

99 Fondo už taiką tinklalapis. <http://www.fundforpeace.org/web/>.

100 Su kuo pakeliui Azerbaidžanui? <http://www.geopolitika.lt/?artc=3412>.

laisvų susirinkimų ir asociacijų suvaržymai neleistini Europos Tarybos narei.¹⁰¹ Kartais net teigiama, kad Azerbaidžane buvo geriau gyventi, kai šalis nebuvo Europos Tarybos narė: dabar mažiau įstatymo viršenybės, mažiau asmens saugumo, mažiau politinių laisvių, suprastėjo mokymo institucijos, o „žmonės gerbia tuos, kurie turi pinigų ir postą.“¹⁰² Žinoma, Azerbaidžano gyventojai dabar turi teisę kreiptis į Europos Žmogaus teisių teisimą, tačiau šalyje, kurioje gyvena 8 mln. žmonių, tėra tik 800 licencijuotų teisininkų¹⁰³.

Ekonomikos būklė

Azerbaidžano ekonomika neatsiejama nuo naftos ir dujų išteklių. T. Swietochowski pabrėžia ypatingą strateginę Azerbaidžano padėtį regione, nepamirštama, kad ir pati valstybė disponuoja didelėmis naftos atsargomis¹⁰⁴. Eksportuojamų prekių sąrašo pirmąją vietą užima nafta. 1997 m. naftos gavyba buvo kiek sumažėjusi¹⁰⁵, tačiau vėliau vis didėjo.

Dar 1994 metų rudenį, Heidar Alijevo valdymo laikais, 11 didžiausių pasaulio naftos kompanijų pasirašė sutartį tiesti naftotiekį, kuriuo iš Baku per Turkiją į Viduržemio jūros uostą Džeihaną¹⁰⁶ būtų pumpuojama iki 1 mln. barelių naftos per dieną. Projektui, kurį rėmė ir JAV vyriausybė, vadovavo Didžiosios Britanijos naftos gigantas *British Petroleum*. Nė viena Rusijos bendrovė į šį sandėrį nebuvo pakviesta.¹⁰⁷ 2005 metų gegužę naftotiekis buvo iškilmingai atidarytas. Jo ilgis – 1767 km, iš jų 443 km eina per Azerbaidžano, 248 km – Gruzijos, 1076 km – Turkijos teritoriją. Tikslas – gerokai sumažinti Rusijos ir Irano įtaką naftingame Kaspijos regione, taip pat maždaug ketvirtadaliu padidinti naftos gavybą. Sutrukdyti

101 Does Council Of Europe Matter In Azerbaijan? *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2009-10-09. http://www.rferl.org/content/Commentary_Does_Council_Of_Europe_Matter_In_Azerbaijan/1145037.html.

102 Azerbaidžanas: Naftos pinigai gelbsti valdžią. 2009-10-11. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7945937>.

103 Does Council Of Europe Matter In Azerbaijan? *Radio Free Europe Radio Liberty* October 9, 2009. http://www.rferl.org/content/Commentary_Does_Council_Of_Europe_Matter_In_Azerbaijan/1145037.html.

104 Swietochowski T. *Azerbaijan – Legacies of the Past and the Trials of Independence*. Routledge, 2009, 192 p.

105 ČŽV tinklalapis. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html>.

106 Verčiama ir „Ceyhan“, ir pan.

107 Žalys L. Kautynių dėl Kaspijos naftos pabaiga. *Kauno diena*, 2005-05-26, p. 10.

šiam projektui gali nebent didelis politinis nestabilumas, tuo labiau ginkluoti konfliktai¹⁰⁸. Pats Džeihano uostas laikomas labai saugiu, nes prie jo Indžirlike yra didelė JAV karinė bazė, veikianti dar nuo Šaltojo karo laikų¹⁰⁹. Rusija visomis išgalėmis priešinosi, kad Kaspijos jūroje išgauta nafta keliautų į Vakarų ne per jos teritoriją. (Iki tol Kaspijos šalys 90 proc. savo naftos į pasaulio rinkas pristatydavo Rusijos vamzdžiais)¹¹⁰.

Naftotiekis reikšmingai didina Azerbaidžano BVP¹¹¹. Be to, orientuojamasi ir į naftos gavybą. Nuo 1990 m. bendradarbiaujant su TVF paruošta ekonominė programa gana greitai davė rezultatų. Jau iki 2000 m. ekonomikos rodikliai kasmet padidėdavo apie 10 proc. Azerbaidžano ekonomika 2007 m. išaugo net ketvirtadaliu. Puoselėta vizija tapti regiono ekonominiu centru. 2008 m. šalies BVP buvo 77,61 mlrd. dolerių, taigi vienam gyventojui teko 9 500 dolerių. Pramonės dalis BVP sudarė 60 proc., paslaugos – 33 proc., žemės ūkis – 6 proc. Biudžeto pajamos sudarė 12,69 mlrd., išlaidos – 15,67 mlrd. dolerių.

Pasaulio bankas Azerbaidžaną priskiria prie sparčiai besireformuojančių valstybių. Konstatuodami gana sklandų perėjimą iš planinės ekonomikos į laisvą rinką, ir Tarptautinis valiutos fondas, ir Pasaulio bankas pabrėžia būtinybę koordinuoti biudžeto planavimo procesą. Vyriausybė ėmėsi reformų, įskaitant esminę laisvesnės prekybos politiką, beveik baigė žemės bei mažų ir vidutinių įmonių privatizavimą. Tačiau tolesniam Azerbaidžano ekonominiui progresui būtinos didesnės užsienio investicijos į visus sektorius; reikia spręsti statybos ir nekilnojamojo turto sektorių reikalus.

Pastaraisiais metais BVP, nors netolygiai, bet augo. Svarbiu iššūkiu išlieka makroekonomikos stabilumas, o sumažinti infliaciją iki vidutinio lygio – pagrindinis makroekonomikos tikslas vidutinės trukmės laikotarpiu. Siekiant pajamų iš naftos gavybos skaidrumo, įsteigtas Azerbaidžano naftos fondas. 2009 m. jo biudžetas turėjo siekti 12 mlrd. dolerių ir tapti papildomu valstybės biudžeto šaltiniu. Pagal ekonominę konkurencingumą Azerbaidžanas vertinamas 66-ąja pozicija iš 131¹¹².

Nepaisant Azerbaidžano valdžios pastangų ir investicijų, šalį iki šiol vargina netolygus regionų ekonominis vystymasis, didėjantis nedarbas,

108 Spraučius A. Kaspijos nafta apeina Rusiją. *Laikas*, 2005-06-10-16, p. 10.

109 Žalys L. Kautynių dėl Kaspijos naftos pabaiga. *Kauno diena*, 2005-05-26, p. 10.

110 Spraučius A. Kaspijos nafta apeina Rusiją. *Laikas*, 2005-06-10-16, p. 10.

111 Žalys L. Spaudimas iš visų pusių. *Kauno diena*, 2005-08-01, p. 8.

112 ETF Country Plan 2009, 2008, p. 1-2. <http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/>.

menkas užimtumas, lėta infrastruktūros plėtra. Tiesa, nuo 2006 m. vis aktyviau finansuojami su infrastruktūra (pavyzdžiui, elektros tiekimo, kelių ir drėkinimo) susiję projektai. Nuo 2003 m. užsimota sukurti kuo daugiau darbo vietų. Nedarbas 2007 m. siekė tik 6,5 proc.

Žemės ūkio sektorius, tokio išsivystymo laipsnio valstybėse paprastai sukuriantis daugiausiai darbo vietų, lieka neišplėtotas ir skurdus. Ūkio reformos tik pradėtos, vangiai atsisakoma senųjų ekonominių ryšių bei struktūrų¹¹³. Naftos sektoriaus dalis ūkyje vis dėlto neproporcingai didelė (56 proc. BVP ir 94 proc. visos pramonės). Įsisenėjusios aplinkosaugos problemos; teigiama, kad dirvožemis daugelyje regionų užterštas tam tikromis nuodingomis medžiagomis, kurios sovietmečiu buvo naudojamos medvilnės gamyboje. Tarša didėja ir dėl Kaspijos naftos gamybos.

Taigi Azerbaidžano ekonomikos „etiketė“ – pažanga perorganizuojant ekonomikos sistemą iš planinės į rinkos, energetinio sektoriaus plėtra, žemės ūkio atsilikimas ir prekybinių prioritetų geopolitinis perorientavimas.

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Rusija turi nemažai ekonominių ir politinių interesų Azerbaidžane ir mėgina įgyti kuo didesnę įtaką šalies viduje per savo stambias naftos ir dujų kompanijas. Nors ekonominė Azerbaidžano priklausomybė nuo Rusijos ir sumažėjo, bet Rusijos geopolitikai ši šalis buvo, yra ir bus vienas iš svarbiausių regionų, juoba tai veikia ES ir Rusijos santykius. Nors diplomatiniai santykiai su Maskva apskritai klostosi sklandžiai, Azerbaidžano elitas vis dėlto įtariai vertina ir baiminasi Rusijos vaidmens regione – jeigu ji gautų prieigą prie Azerbaidžano naftos ir dujų išteklių, įgyta kontrolė būtų naudojama politiniams tikslams pasiekti.

Nuo 1997 m. JAV strateginis dalyvavimas ir politika Pietų Kaukazo regione sustiprėjo. Tai buvo išreikšta S. Talbotto teiginiu, kad Pietų Kaukazas ir Centrinė Azija sudaro „strategiškai gyvybiškai svarbų regioną“ JAV. Nors politikos pasikeitimo priežastys negali būti paašškintos tik energijos klausimais, šis argumentas buvo neabejotinai svarbus. Prielaida, kad Kaspijos jūra gali turėti 200 mlrd. barelių naftos, savaime padidino regiono svarbą, nes toks kiekis padarytų Kaspijos baseiną trečiuoju pagal dydį naftos ir gamtinių dujų atsargų šaltiniu pasaulyje – po Saudo Arabijos ir

113 CŽV tinklalapis. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>.

Rusijos Sibiro. 1999 m. Šilko kelio strategijos aktas (*Silk Road Strategy Act*) apibrėžė Kaukazą kaip „svarbią geopolitinę sąsmauką“ su energijos potencialu. Kaspijos jūros baseine yra energijos atsargų, bet atsargos yra toli nuo visų potencialių vartotojų Vakarų Europoje ir Rytų Azijoje. Be to, vienintelis būdas, kuriuo šie išteklių gali pasiekti tas rinkas, – vamzdynais perkirsti dideles sausumos teritorijas, daug mažiau efektyviomis priemonėmis nei jūros tanklaiviai transportuoti energiją. Blogai, kad vamzdynai dažnai turi praeiti per topografiškai sunkias ir politiškai sudėtingas teritorijas, ir tai padidina kainą. Dar viena problema – politinis SSRS palikimas, naujoms valstybėms palikęs „vieno centro“ energijos perdavimo sistemą, kuri siuntė visą „kolonijų energiją“ centrui ir niekam tiesiogiai į užsienį. Šios kliūtys ilgai trukdė naudoti šiuos išteklius¹¹⁴. Smarkiai augančios naftos kainos, mažėjantys rezervai, stiprėjanti griežto kurso šalininkų valdžia Irane, neramumai Irake ir nestabilumas Saudo Arabijoje bei Venesueloje – visa tai Kaspijos regioną vertė patrauklesniu naftos tiekėju¹¹⁵. Per praėjusį dešimtmetį Kaspijos baseino potencialo vertinimai svyravo plačiai: nuo didelių atsargų prognozių iki teiginių, kad gamybos lygmenys, tikėtina, bus maži ir poveikis pasaulinėms energijos rinkoms geriausiu atveju – nežymus. 1997 m. JAV įvertino įrodytas atsargas 16 mlrd. barelių naftos ir galimas atsargas iki 200 mlrd. barelių. Kiti skaičiavimai (taip pat ginčytini) iš esmės pakeitė kryptį. Regionas buvo apibūdinamas „strategiškai nereikšmingu“, kurio ilgalaikis potencialas esą „sąmoningai perdėtas“ – realiai tebuvę 18–31 mlrd. barelių. Kaspijos jūra nebuvo nuodugnai ištirta, todėl atotrūkis tarp įrodytų atsargų (kuklių) ir viso potencialo esą negalės būti tiksliai nustatytas. Bet aišku: nors atsargos gali būti reikšmingas energijos tiekimo šaltinis, jos neprilygsta Rusijos ar Saudo Arabijos ir Persijos įlankos ištekliams. Tačiau galimybę naudotis šiais energijos ištekliais istoriškai buvo monopolizavusi Rusija, todėl pastangos sukurti platesnę priėjimo ir paskirstymo struktūrą turi svarbią strateginę prasmę¹¹⁶.

114 Starr S. F., Cornell S. E. *The Politics of Pipelines. Bringing Caspian Energy to Markets. The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies (SAIS)*, 2005.

<http://www.sais-jhu.edu/pubaffairs/publications/saisphere/winter05/starr-cornell.html>.

115 Cornell S. *US engagement in the Caucasus: Changing gears. Helsinki Monitor*, 2005, No. 2, p. 111–119. Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program. http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0506_Hmonitor.pdf.

116 Nation R. C. *Russia, the United States, and the Caucasus*. The Strategic Studies Institute of the US Army War College, February 2007. ISBN 1-58487-282-9. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub764.pdf>.

JAV politiką dėl Kaspijos naftos ir dujų transportavimo į tarptautinę rinką galima apibūdinti kaip „daugelio vamzdynų“ (*multiple pipelines*) politiką – tai reiškia egzistuojančių vamzdynų papildymą naujais¹¹⁷. Tokia politika atmetų monopolinį bet kokios regioninės galybės (netiesiogiai implikuojama – Rusijos) Kaspijos išteklių transportavimą į tarptautines rinkas ir taip sustiprintų regiono valstybių nepriklausomybę¹¹⁸. 1996 m. pradėta B. Clintono administracijos ir tęsta G. W. Busho administracijos, politika siekė Kaspijos baseiną sujungti tiesiogiai su šalimis vartotojomis, daugiausia Europoje, naujais vamzdynais, kurie apeitų Rusiją¹¹⁹. JAV teigė, kad ši politika ne antirusiška, bet antimonopolistinė¹²⁰. Ar naftotiekių ir dujotiekių tiesimas buvo vien ekonominis tikslas, gal labiau buvo vadovaujama ne ekonominiais, o strateginiais, geopolitiniais motyvais? JAV palaike Rytų–Vakarų kryptį energijai transportuoti ir infrastruktūros tinklams numatyti, ir tai labiau susiję su geopolitika, o ne išteklių konsolidacija¹²¹.

Energijos ištekliai – vienas pagrindinių ES valstybių interesų Pietų Kaukazo regione. Europos Sąjungos valstybės visos šiuo metu importuoja 50 proc. reikalingos energijos ir iki 2030 m. importuos 70 proc.¹²² Taigi energijos saugumas ES valstybėms kelia svarbų iššūkį – didėjančios kainos ir faktas, kad dauguma energijos šaltinių yra nestabiliuose rajonuose,

117 Papava V. Comparative Advantages of the Central Caucasian Countries: Potential, Realized, and Missed Opportunities. *Central Asia and Caucasus*. CA&CC Press, 2006. http://www.ca-c.org/c-g/2006/journal_eng/c-g-1/10.papavaen.shtml.

118 Cornell S. US engagement in the Caucasus: Changing gears. *Helsinki Monitor*, 2005, No. 2, p. 111–119. Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program. http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0506_Hmonitor.pdf.

119 Socor V. American Interests and Policy in the South Caucasus. *IASPS Policy Briefings*. Joint conference of the German Society for Eastern Europe Studies and the Friedrich Ebert Foundation on “The South Caucasus: Region of Crises. Perspectives and Opportunities for European Policies”, Berlin, June 30, 2003. <http://www.georgiaemb.org/DisplayMedia.asp?id=184>.

120 Baran Z. Geopolitics and Political Risk in the Caspian Region. Terrorism and Search for Stability in the Caucasus. The Bilgi University Conference on: The Impact of Caspian Oil and Gas Development on Turkey and Challenges Facing the Turkish Straits, November 9, 2001. http://denizhukuku.bilgi.edu.tr/doc/casipan_bilgi_conference_baran.doc.

121 Sander A. G. US-Russian Energy Security in the Caucasus: The Prospects for Conflict in the National Interest. Study Resources/Vestnik, The Journal of Russian and Asian Studies/VESTNIK – ISSUE 5, FALL 2006. *The School of Russian and Asian Studies*. http://www.sras.org/us-russian_energy_security_in_the_caucasus.

122 Geopolitics of EU energy supply. 2005. <http://www.euractiv.com/en/industry/geopolitics-eu-energy-supply/article-142665>.

tokiuose kaip Viduriniai Rytai¹²³. Iki 2030 m. 90 proc. Europos Sąjungos valstybių suvartojamos naftos bus importuojama¹²⁴. Tradiciškai Europa buvo mažiau priklausoma nuo gamtinių dujų importo, bet ir tai keičiasi. Dujų paklausa Europoje didėjo iš dalies ir dėl Kioto protokolo apribojimų anglies dioksido emisijai. Europos Sąjunga šiuo metu yra visiškai gamtinių dujų importuotojas ir anglį, kaip energijos šaltinį, keičia dujomis – tai vis didins dujų paklausą¹²⁵. Iki 2030 m. daugiau nei 60 proc. ES dujų importo, tikimasi, ateis iš Rusijos ir bendra išorės priklausomybė turėtų pasiekti 80 proc.¹²⁶. Rusija jau dabar yra didžiausias Europos išorės dujų šaltinis. Dėl projektų, tokių kaip Baltijos jūros *Nord Stream* ir pietinis *South Stream*, Europos priklausomybė nuo dujų tiekimo iš Rusijos dar padidės. Ši energetinė priklausomybė yra priemonė, kurią Rusija galėtų panaudoti politiniais tikslais. Tačiau problema ne tik politinė, bet ir techninė¹²⁷. Rusija per mažai investuoja į telkinių tyrinėjimą, išteklių išgavimą ir naujus vamzdynus. Taigi būsimas ES valstybių aprūpinimas nėra užtikrintas. Dėl šių priežasčių ES valstybėms ir apskritai Europos Sąjungai labai svarbu diversifikuoti energijos šaltinius¹²⁸.

Buvęs Azerbaidžano ministras pirmininkas ir parlamento pirmininkas Rasulas Gulijevs buvo išskyręs tris kryptis – tendencijas, kurios veikia Rusijos politiką Azerbaidžano atžvilgiu:

Neoimperialistinė kryptis. Rusija laiko save pagrindine buvusių SSRS šalių rėmėja, nuo jos priklauso Azerbaidžano ekonominis stabilumas. Skleidžiamos

123 de Haas M. (ed.), Tibold A., Cillessen V. *Geostrategy in the South Caucasus; Power Play and Energy Security of States and Organizations*. Hague: Netherlands Institute of International Relations *Clingendael*, 2006. ISBN-10: 90-5031-115-6, ISBN-13: 978-90-5031-115-1. http://www.clingendael.nl/publications/2006/20061100_cscp_haas.pdf.

124 *Geopolitics of EU energy supply*. <http://www.euractiv.com/en/industry/geopolitics-eu-energy-supply/article-142665>.

125 Grgic B. Locking in Reform in the South Caucasus. What it will take and why it's important. The Atlantic Council of the United States, 2006. <http://www.acus.org/docs/0602-Grgic-IParticle.pdf>.

126 *Geopolitics of EU energy supply*. <http://www.euractiv.com/en/industry/geopolitics-eu-energy-supply/article-142665>.

127 Grgic B. Locking in Reform in the South Caucasus. What it will take and why it's important. The Atlantic Council of the United States, 2006. <http://www.acus.org/docs/0602-Grgic-IParticle.pdf>.

128 de Haas M. (ed.), Tibold A., Cillessen V. *Geostrategy in the South Caucasus; Power Play and Energy Security of States and Organizations*. Hague: Netherlands Institute of International Relations *Clingendael*, 2006. ISBN-10: 90-5031-115-6, ISBN-13: 978-90-5031-115-1. http://www.clingendael.nl/publications/2006/20061100_cscp_haas.pdf.

prieš JAV, NATO, apskritai prieš Vakarų nukreiptos pažiūros. Rusija siekia kontroliuoti Azerbaidžaną, jo išteklius ir reguliuoti konfliktus (pavyzdžiui, su Armėnija) ir priešinasi konkurencinei JAV, Turkijos ir Vakarų įtakai.

Konservatyvioji kryptis artima pirmajai kryptiai. Jos šalininkai palaiko idėją, kad Rusijos kariuomenės vėl būtų regione, dalyvautų saugant Azerbaidžano sienas su Iranu ir Turkija. Taip Rusija apsaugotų savo hegemoniją Pietų Kaukaze.

Pragmatinę kryptį palaiko Rusijos naftos kompanijos, kai kurių ministerijų lyderiai bei verslo organizacijos, nes tiki, kad šalių santykiai, pagrįsti abipuse pagarba, bei teisėtų interesų pripažinimas padės Rusijai ne tik išsaugoti Azerbaidžaną kaip patikimą partnerį, bet ir eventualiai plėtoti ekspansiją Azerbaidžane ir visame Kaukazo regione.

Po karo su Gruzija Rusija ėmė laikyti Azerbaidžaną svarbiausia Pietų Kaukazo valstybe, leidžiančia išlaikyti įtaką šiame regione. Tai siaurina Azerbaidžano manevro laisvę: tarptautinė bendruomenė (visų pirma JAV) būtų suinteresuota tiesti naujus vamzdynus, bet tam priešinasi Rusija; kita vertus, Azerbaidžanas priverstas siekti Rusijos nuolaidų kitose srityse; dar tenka atsižvelgti ir į glaudžius Armėnijos santykius su Rusija¹²⁹.

Ypatingas faktorius: Kalnų Karabacho teritorinis konfliktas (oficialus Azerbaidžano požiūris)

Azerbaidžaniečiai pabrėžia, kad Karabachas yra senovės Azerbaidžano teritorija, viduramžiais buvęs vienu iš azerbaidžaniečių chanatų. Šiaurės Azerbaidžano dalį su Karabacho chanatu prijungus prie Rusijos imperijos, susidarė sąlygos armėnams persikelti iš kaimyninių musulmoniškų šalių į buvusias Azerbaidžano chanatų teritorijas: carinei Rusijai atrodę naudinga „atmiešti“ islamo išpažinėjus krikščionimis. Taip imigravo daugiau negu milijonas armėnų. Taigi jau tada, kai bežemiai armėnai užvaldė didelę dalį teritorijos, ir prasidėję teritoriniai konfliktai tarp Armėnijos imigrantų ir azerbaidžaniečių autochtonų, o armėnų elitas ėmęs brandinti planus sukurti Armėniją „nuo jūros iki jūros“. Armėnų teroristinės organizacijos esą išžudė tūkstančius nekaltų žmonių 19–20 a. sandūroje. Prikaišiojama, kad 1918–1920 m. susikūrus trims nepriklausomoms valstybėms Užkaukazė-

129 Fuller L. Azerbaijani-Russian Relations Hostage To Pragmatism. September 17, 2008. http://www.rferl.org/content/Azerbaijani-Russian_Relations_Hostage_To_Pragmatism/1200803.html.

je, armėnų teritorinės pretenzijos išprovokavo Armėnijos–Azerbaidžano karą. Daugybė azerbaidžaniečių buvo išvaryti, Zangezūro provincija užgrobtą, Nachičevanė atskirta nuo pagrindinės Azerbaidžano teritorijos. Bolševikams okupavus kalnuotąją Karabacho dalį, kur gyventojų daugumą sudarė armėnai, atsidūrę ten dėl vykdytos carinės politikos, Karabachas buvo paskelbtas autonomine respublika Azerbaidžano sudėtyje.

1988 m. vėl prasidėjo armėnų ekspansija. 1988–1993 m., gavusi politinę ir finansinę paramą iš užsienio, pasitelkusi ginkluotą Armėnija įvykdė masinę azerbaidžaniečių deportaciją iš Armėnijos ir užgrobė Kalnų Karabachą – iš viso apie 20 proc. Azerbaidžano teritorijos. 1994 m. pradžioje įvykus Armėnijos ir Azerbaidžano ginkluotam susirėmimui, Armėnijos armija buvo atremta, tačiau, nepaisydama Jungtinių Tautų rezoliucijos, Armėnija liko užimtose teritorijose. O vykdydama „etninį valymą“ pasiekė savo tikslą – dabar Armėnijoje nėra gyvenančių azerbaidžaniečių: jie, taikant brutalias priemones, išvyti; tas pat buvo pasiekta ir Karabache.

Tokie kraštutiniai Armėnijos ir Azerbaidžano pozicijų skirtumai labai riboja galimybes vienaip ar kitaip išspręsti konfliktą: realus taikos procesas neprasidėjęs, o bandymai sureguliuoti konfliktą – bevaisiai. Visuotinai pripažįstama, kad susiklosčiusi situacija trukdo visiškai išnaudoti Azerbaidžano politikos ir ekonomikos potencialą, paralyžiuoja abiejų konfliktuojančių valstybių euroatlantinės integracijos procesus¹³⁰.

6 lentelė. Rinkimų eiga Azerbaidžane 1995–2009 m.

Rinkimų datos	Rinkimai	Rezultatai
1992-06	Prezidento	Išrinktas Abulfazas Elchibey'us, surinkęs 59,4 proc. balsų.
1995-11-05	Parlamento (Milli Mejlis) / Referendumas dėl naujos konstitucijos	Referendume dalyvavo 86 proc., prezidento rinkimuose – 91,9 proc. piliečių; į 100 parlamento vietų pretendavo 386 kandidatai; išrinktas 71 parlamentaras.
1995-11-26	Papildomi Parlamento	Balsavo 61 proc., rinkimai vyko 20 rinkiminių apygardų. Septyniose užfiksuoti rinkimų tarptautinių standartų pažeidimai; tose rinkiminėse apygardose nuspręsta rinkimus pakartoti.

¹³⁰ Kalnų Karabacho tinklalapis. <http://www.karabach.org/id=3076>.

1996-02-04	Pakartotiniai Parlamento	Kartu su ankstesniais rinkimais patvirtintos 83 deputatų vietos parlamente; pirmoji sesija įvyko lapkričio 24 d.
1998-10-11	Prezidento	Dalyvavo 6 kandidatai; laimėjo <i>Yeni</i> (Naujosios Azerbaidžano partijos) lyderis Ilhamas Alijevas.
2000-11-05	Parlamento	Antrieji parlamento rinkimai nepriklausomame Azerbaidžane; <i>Yeni</i> gauna 72 vietas; opozicinis Liaudies frontas 5 vietas, nepriklausomi kandidatai – 26 vietas; dėl grubių pažeidimų rinkimus keliose apygardose numatyta pakartoti 2001-01-07.
2001-01-07	Pakartotiniai Parlamento	Sumuoti bendrai su 2000-11-05 rinkimų rezultatais: <i>Yeni</i> – 75 vietas, Liaudies frontas – 6, nepriklausomi kandidatai – 29, iš viso išrinkti 124 deputatai.
2003-10-15	Prezidento	8 kandidatai; antrai kadencijai perrenkamas I. Alijevas; už jį atiduota 76,84 proc. visų balsų.
2004-10-19	Parlamento	Parlamentas rinktas nesivadovaujant konstitucija, pažeidžiant žmogaus teises.
2004-12-17	Savivaldybės	Užfiksuotą grubių žmogaus teisių suvaržymų; atstovai išrinkti.
2005-11-06	Parlamento	2063 kandidatai; <i>Yeni</i> gavo 56 vietas parlamente, nepriklausomi kandidatai – 40, <i>Musavat</i> – 5; iš viso išrinkta 115 parlamentarų.
2006-05-13	Pakartotiniai Parlamento	Vyksta 10 rinkiminių apygardų, užregistruoti 158 kandidatai; <i>Yeni</i> gavo 5 vietas, nepriklausomi kandidatai – 3, Pilietinio solidarumo partija ir <i>Adalat</i> – 1 mandatą.
2006-10-06	Papildomi savivaldybių	4524 kandidatai, išrinkti 1931 pareigūnai 603 savivaldybėse; užfiksuota grubių pažeidimų.
2008-10-15	Prezidento	Trečiuose nuo Nepriklausomybės paskelbimo prezidento rinkimuose pretenduoja 7 kandidatai; Ilhamas Alijevas surinko 88,73 proc., Igbalas Agazadekas – 2,86 proc.
2009-03-18	Referendumas dėl Konstitucijos pataisų	Dalyvavo 71,08 proc., siūlomoms pataisoms pritarė 91,74 proc., nepritarė 7,24 proc., sugadinti biuleteniai sudarė 5,70 proc.

* Šaltinis: Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) 1995–2009 m. Azerbaidžane vykusių rinkimų protokolai, paskelbti tinklalapyje <http://www.osce.org/odihr-elections/14352.html>

Santykiai su Europos Sąjunga

Europos Sąjungos ir Azerbaidžano partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis buvo pasirašyta 1996 m., o įsigaliojo 1999 m. birželio 22 d. Kaip daugelio kitų panašių sutarčių, ir šios pagrindinis tikslas buvo skatinti Azerbaidžano perėjimą į visišką demokratiją ir rinkos ekonomiką.

Kitas etapas – įtraukti Azerbaidžaną į Europos kaimynystės politiką; Europos Komisija tai padaryti rekomendavo 2004 metų gegužę, o Taryba tam pritarė jau birželį. Su Azerbaidžano vyriausybe suderintas Veiksmų planas buvo patvirtintas 2006 m. lapkričio 14 d. Per *Dvynių programos* ir *Techninės pagalbos ir informacijos mainų programos* (TAIEX) instrumentus Azerbaidžane siekta paspartinti administracinės reformos procesus, paskatinti efektyviau įgyvendinti viešąją politiką¹³¹.

2007 m. Komisija pristatė Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentą ir suteikė naują mandatą Europos investiciniam bankui. Europos kaimynystės politikos instrumentas veikia nuo 2007 m. sausio 1 d., pakeičęs iki tol Azerbaidžanui taikytą TACIS programą.¹³²

2007–2010 m. laikotarpiui buvo numatyta Azerbaidžanui skirti 92 mln. eurų¹³³. Be to, be Europos kaimynystės ir partnerystės priemonės nacionalinės programos, Azerbaidžanui dar bus taikomos regioninės ir tarpregioninės programos, taip pat tam tikras skaičius teminių programų, tarp jų ir Europos iniciatyva remti demokratiją ir žmogaus teises (EIDHR).

Azerbaidžano politinė svarba Europos Sąjungai buvo patvirtinta pasirašius papildomą memorandumą dėl Europos Sąjungos ir Azerbaidžano bendradarbiavimo energetikos srityje. Didžiąja dalimi tai nulėmė alternatyvūs Rytų–Vakarų vamzdynų tiesimo projektai, o, kaip minėta, ir tranzito, ir turimų energetikos resursų požiūriu Azerbaidžanui tenka išskirtinė vieta. Be to, Azerbaidžano prekybos su ES apimtys Pietų Kaukaze taip pat yra didžiausios. Nepamirština ir tai, jog žlugus Sovietų Sąjungai, ši valstybė sugebėjo laikytis gana subalansuotos užsienio politikos, pademonstravo siekį suartinti Europos ir Pietų Kaukazo interesus¹³⁴.

131 Europos Sąjungos naujienų puslapis *EurActiv*, 2009 10 06. <http://www.euractiv.com/en/enlargement/european-neighbourhood-policy-enp/article-129625#>.

132 Euroresources. http://www.euroresources.org/guide_to_population_assistance/european_community/enpi_2.html.

133 Europos Komisijos išorės santykiai. 2009-10-03. http://ec.europa.eu/external_relations/azerbaijan/index_en.htm.

134 Alieva L. *Azerbaijan Presidential Elections*. http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Azerbaijan_Presidential_Elections.pdf.

Renkantis paramos prioritetus, atsižvelgta į Azerbaidžano regionams būdingą menką infrastruktūrą, didelį nedarbo lygį, sunkias socialines sąlygas; tad finansavimas skiriamas skurdui mažinti, alternatyvių – su naftos gavimu ir perdirbimu nesusijusių – ūkio sektorių plėtra, socialinės apsaugos sistemos reforma. Turint omenyje tebesitęsiančius žmogaus teisių pažeidimus, skiriamas finansavimas ir kovai su jais. Finansuojamos kovos su narkotikų vartojimu, aplinkosaugos, jaunimo sveikatos, energetikos ūkio reformavimo (2005–2015) programos.

Parama teikiama ir iš TEMPUS programos, remiamas Azerbaidžano dalyvavimas *Erasmus Mundus* programoje¹³⁵.

Kaip ir kitų pagal šį instrumentą finansuojų valstybių, Europos Komisija palaiko Azerbaidžano Respubliką tvirtinant demokratiją ir vystant ekonomiką. Pagal Nacionalinę orientacinę programą 2007–2010 m. Azerbaidžanui numatytas 92 mln. eurų biudžetas. Programa paremta trimis prioritetais: parama demokratiniam vystymuisi ir geram valdymui, parama socioekonominėms reformoms, parama teisėkūros ir ekonomikos, transporto, energetinio ir aplinkos sektoriaus reformoms. 2008 m. Europos Komisijos ataskaitoje minima suteikta 22 mln. eurų parama, 2009 m. metinėje veiksmų programoje siekta sutelkti dėmesį į paramą teisinės sistemos reformoms, be to, ir *Dvynių (Twinning)* projektams. Azerbaidžanas taip pat remiamas per daugiašales ir regionines programas, įskaitant Europos instrumentą demokratijai ir žmogaus teisėms, bei programą *Nevyriausybiniai veikėjai ir vietinės valdžios vystymas*. Azerbaidžanas vis dar nesirašė Juodosios jūros sienų bendradarbiavimo programos dokumento, nors Europos Komisija ir pripažino jį pasirengusiu, be to, nepasirašė ir supratimo memorandumo su Europos investiciniu banku, o tai – būtina sąlyga šio banko paskoloms gauti.¹³⁶

Veiksmų planas su Azerbaidžanu pasirašytas 2006 m. lapkričio 14 d.¹³⁷ ir turi galioti penkerius metus. Įsipareigojama „puoselėti bendras vertybes“. Tai reiškia, kad, nors ir nėra tiesioginių nuorodų į žmogaus teises ar įstatymo viršenybę, nesilaikyti Veiksmų plano normų reikštų neatidėlioti-

135 External cooperation programmes. http://ec.europa.eu/europeaid/where/ neighbourhood/country-cooperation/azerbaijan/azerbaijan_en.htm.

136 Europos Komisijos 2008 metų ataskaita dėl Azerbaidžano EKP įgyvendinimo progreso, paskelbta 2009-04-23.

137 New Neighbors. http://www.norharevanner.am/enp_and_azerbaijan.htm.

nai sustabdyti plano įgyvendinimą, o parama būtų teikiama tik nevyriausybiniam sektoriui.¹³⁸

Plane – net 10 prioritetų: ir Kalnų Karabacho konflikto sprendimas, ir demokratijos stiprinimas, ir žmogaus teisių apsauga, įskaitant JT protokolo dėl kankinimų ratifikavimą, nepriklausomos žiniasklaidos plėtrą, supaprastintą NVO registravimą. Kiti prioritetai – verslo ir investicinio klimato gerinimas, kova prieš korupciją, muitinių funkcionavimas, ekonominės veiklos diversifikacija, energetinis bendradarbiavimas, teismų nepriklausomumo įtvirtinimas, regioninio bendradarbiavimo stiprinimas.

5 pav. Ar Europos lėšos kovai su korupcija gali atstoti lėšas iš korupcijos?

Azerbaidžane sukurta gana įprasta Europos institucijų struktūra, įsteigtas nevyriausybiniis Nacionalinis Europos integracijos komitetas, propaguojamos žinios apie Europos integraciją.

Taigi siekiama paskatinti Azerbaidžaną imtis ryžtingesnių veiksmų Europos kaimynystės politikos užsibrėžtiems tikslams įgyvendinti, žmogaus teisių suvaržymams mažinti, korupciją, pilietinei visuomenei stiprinti.

138 Analysis of ENP Action Plans: Armenia, Azerbaijan and Georgia, 2009-10-06. www.partnership.am/res/.

3. Baltarusija

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Santykiai su Europos Sąjunga

Valstybės istorija

Baltarusių tauta formavosi 6–8 a. po Kr. iš atsikėlusių į dabartinę jos teritoriją Rytų slavų ir senųjų vietos gyventojų baltų. 9–11 a. teritorija priklausė Kijevo Rusiai, nuo 16 a. iki 18 a. – Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, po to – Rusijos imperijai.

1918 m. kovo 25 d. Baltarusijos Liaudies Respublikos nepriklausomybės paskelbimas buvo veikiau simbolinis aktas: realios valdžios vyriausybė neįgijo. 1920 m. vakarinė Baltarusijos dalis atiteko Lenkijai, rytinė – Rusijai; 1922 m. sukurta Baltarusijos SSR, formaliai ji – viena iš SSRS įkūrėjų. 1929 m. vyko prievartinė kolektyvizacija, prasidėjo trėmimai, inteligentija naikinta fiziškai. Per II Pasaulinį karą Baltarusija neteko apie ketvirtadalio gyventojų, po karo vėl patyrė kolektyvizaciją, tremtį, rusinimą. Valstybė buvo (formaliai) viena JTO steigėjų, o faktiškai – viena unitarinės SSRS provincijų. Labai nukentėjo nuo 1986 m. Černobylio AE avarijos. 1991 m. rugpjūčio 25 d. paskelbta Baltarusijos Respublikos (Gudijos Respublika; *Respublika Belarus*; *Respublika Belorussija*) nepriklausomybė.¹³⁹

Įprasta manyti, kad Baltarusijos nacionalinė tapatybė, palyginti su kaimyninėmis valstybėmis, yra labiausiai fragmentuota, neminint, kad Baltarusijos politikos raidoje nebūta tęstinumo, o kultūriniai ir socialiniai kontekstai, keičiantis istorinėms epochoms, irgi radikaliai keitėsi.

¹³⁹ Baltarusija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, II t. Vilnius, 2002, p. 522–542.

A. Kazakievičius teigia¹⁴⁰, kad interpretuojant Baltarusijos praeitį šiuo metu nėra konsensuso, o egzistuoja įvairių Baltarusijos praeities koncepcijų priešprieša (ypač LDK laikotarpio ir sovietmečio atžvilgiu), turinti ne tik mokslinį, bet ir politinį pagrindą. Diskursuose prigyja sąvokos „istorijos politika“, „politinė ir konceptuali priešstata baltarusių istorijos mokslė“ ir pan. Esą todėl ir apie politinės bei ekonominės sistemos raidos perspektyvą vienos nuomonės taip pat nėra.

Minimos kelios Baltarusijos valstybės institucijų genealogijos versijos; beje, net ir tas versijas grindžiantys faktai atrenkami skirtingi.

Priimdama istorinę raidą skirtingų valstybinių darinių kontekstuose, *nacionalinė versija* linkusi pabrėžti europinių institucijų pobūdį, ieško demokratijos tradicijos elementų¹⁴¹. Nesunkiai galima apibrėžti ir terpę, kurioje šioji „nacionalinė versija“ klesti – tai vadinamosios „opozicinės“, „pronacionalinės“, „kontrelito“ jėgos.

Posovietinė versija garbina sąsajas su sovietinių politinių institucijų patirtimi, tinka komunistams, jos neatmeta ir dabartinio prezidento A. Lukašenkos elitas¹⁴².

Pozityvistinė versija pabrėžia institucijų efektyvumą, istorinį kontekstą pagal galimybes nutylint „nepolitizuojant“.

Dar išskiriama ir *kolonijinė versija*, besiremianti rusocentrinėmis tradicijomis, kurioms Rusijos istorijos kontekstas net svarbesnis negu pačios Baltarusijos; nereikėtų pamiršti, kad du trečdaliai jos gyventojų menkai tesusišneka baltarusiškai...

Kad minėtosios „versijos“ nėra vien akademiniai išmąstymai, o tiesiogiai siejasi su politikos procesu, liudija, pavyzdžiui, valstybinės simbolikos kaitaliojimo faktai: *Pahonia* (Vytis) tiko „nacionalinės versijos“ kontekstui, o 1996 m. tauta referendumu susigrąžino „posovietinę versiją“ atliepiančią simboliką.

140 Казакевич А. *Институт судебной власти Беларуси: политологический анализ*. [Politikos mokslų disertacija]. Vadovas Adam Melnikov. Konsultantas Liudas Mažylis. Kaunas, VDU, 2009, p. 47–57.

141 Юхо Я. А. *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік*. Ч. 1. (2000). Ч. 2. (2003). Мінск. БДУ.

142 Партноў А. (2000). *Саветызацыя гістарычнай навукі ў Украіне і Беларусі* (некаторыя канцэптуальныя меркаванні). Беларускі гістарычны агляд, том 7, сшытак 2 (13).

Konstitucingumo raida

Dabartinės Baltarusijos politinės sistemos raidai suvokti tikslinga prisiminti 1990–1996 m. laikotarpį – nuo nepriklausomos valstybės žingsnių iki stipraus prezidento konstitucinio modelio įteisinimo. Dar būtų galima išskirti „nestabilios demokratijos“ tarpsnį – iki 1994 m.; beje, ligi tol formaliai tebegaliojo papildyta 1978 m. brežnevinės sovietinės konstitucijos versija¹⁴³. Kartais tas laikotarpis vadinamas „Kebičiaus konsensusu“ – trapiu sutarimu tarp iš dalies pakrikusios sovietinės nomenklatūros ir tuo metu kylančio demokratinės savivokos nacionalinio baltarusiškojo elito, kuriam vėliau retrospektyviai buvo priklijuotas *opozicijos* arba *kontrelito* vardas¹⁴⁴. Anot A. Kazakievičiaus¹⁴⁵, šis politinės raidos tarpsnis į „nacionalinio“ ir „posovietinio“ elito sintezę neatvedė, o autoritarinių tendencijų stiprėjimas po 1994 m. sutapo su panrusistinių tendencijų išsigalėjimu.

Baltarusijos Respublikos konstitucija priimta 1994 m. kovo 15 d. Dokumentas numatė pusiau prezidentinę valdymo formą išlaikant stiprias parlamento (260 deputatų Aukščiausiąją tarybą, renkamą 5 metams mažoritariniu principu) galias įstatymų leidybos srityje ir skiriant valstybės pareigūnus. Prezidentą numatyta rinkti tiesioginiu piliečių balsavimu 5 metams ne daugiau kaip 2 kadencijoms. Neminint ministrų kabineto formavimo kartu su parlamentu, kitos jo funkcijos buvo labiau reprezentacinės.¹⁴⁶

Padrikokos, triukšmingos, ekonominio nuosmukio fone vykusios politinės priešpriešos kulminacija tapo A. Lukašenkos išrinkimas prezidentu 1994 m. ir 1994–1996 m. vykęs jo konfliktas su parlamentu, pasibaigęs 1996 m. referendumu, įtvirtinusi stipraus prezidento modelį. Objektiviai žvelgiant į to meto situaciją, parlamentas iš tiesų buvo virtęs diskusijų forumu, kuriame deputatai ne tiek priiminėjo įstatymus, kiek nuolat kūrė planus, kaip pašalinti iš posto įsipykusį jiems prezidentą. Be to, vienintelė organizuota opozicinė grupė – Baltarusijos liaudies frontas – tuo metu

143 Pranevičiūtė J. *Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė*, Vilnius, 2009., 60 p.

144 Кебич В. *Искушение властью*. Минск, «Парадокс», 2008.

145 Казакевич А. *Институт судебной власти Беларуси: политологический анализ*. [Politikos mokslų disertacija]. Vadovas Adam Melnikov. Konsultantas Liudas Mažylis. Kaunas, VDU, 2009, p. 97–98.

146 1994 m. Baltarusijos Respublikos konstitucija.
http://servat.unibe.ch/icl/bo00000_.html.

zarlamente neturėjo savo atstovų. Politikoje dar būta įtampos tarp naujojo lyderio ir sovietinės nomenklatūros, tačiau pavyko pasiekti gana stabilias paliaubas. Vis dėlto, priėmus 1994 m. konstituciją, Baltarusijos konstitucingumo raida anaip tol nesibaigė.

1994 m. prezidento rinkimai vyko gana laisvai ir sąžiningai, valstybės kontroliuojama žiniasklaida lygiavertiškai pristatė visus konkurentus. A. Lukašenka laimėjo rinkimus veikiau kliaudamasis savo oratoriniais įgūdžiais, antikorporcine retorika, savotiška charizma, leidžiančia manipuliuoti visuomenės nuomone. Jis laimėjo 44 proc. pirmajame ir 81 proc. rinkėjų balsų antrajame turuose. Suvokęs didžiulį visuomenės palaikymą, A. Lukašenka skubiai ėmėsi didinti savo įtaką ir perėmė valstybinių institucijų kontrolę. Sekėsi gerai. 1995 metų pradžioje A. Lukašenka jau kontroliavo visą valstybės administraciją, ekonomiką, žiniasklaidą¹⁴⁷. Tik Aukščiausioji taryba ir konstitucinis teismas liko jam nepavaldūs (konstitucinis teismas buvo ypač įkyrus – anuliuo beveik 20 prezidento dekretų), tad buvo sumanyta surengti net du referendumus ir esmingai persvarstyti konstitucinių galių klausimą.

Pirmasis referendumas įvyko 1995 metų gegužę kartu su rinkimais į Baltarusijos aukščiausiąją tarybą. Klausta, ar reikėtų suteikti vienodą statusą rusų ir baltarusių kalboms šalyje, ar pakeisti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbą Vyti – *Pahonia* – ir baltai raudonai baltą vėliavą į paretušuotą – be pjautuvo ir kūjo – buvusiąją sovietinę simboliką; taip pat ar pritarti glaudesniai ekonominiam bendradarbiavimui su Rusija ir ar suteikti prezidentui galią paleisti parlamentą. Aukščiausioji taryba pritarė tik pirmojo klausimo pateikimui, kitus du A. Lukašenka teikė „savo rizika“, dėl paskutinio klausimo dar padarė „nuolaidą“ – kad jis būtų laikomas konsultaciniu. Oficialioji žiniasklaida triukšmingai ragino visus baltarusius pasisakyti TAIP, nacionaliniai simboliai kai kada buvo prilyginami fašistiniams, opozicijos balsas skambėjo tyliai ir nevieningai. Dar ir dabar tuometiniai deputatai pabrėžia nekonstitucinį klausimų pobūdį, teisinių procedūrų pažeidimus, opozicijos nuomonės sklaidos ribojimą¹⁴⁸.

Vis dėlto referendumas pripažintas įvykusi: savo valią išreiškė apie 65 proc. balso teisę turinčių piliečių. Jie nusprendė, kad šaliai reikia glau-

147 Demokratijos prevencija. Baltarusija. I dalis. Parengta pagal *Journal of Democracy* informaciją. http://www.politika.lt/?cid=9316&new_id=11911.

148 S. Navumčiko nuomonė apie 1995 m. referendumą Baltarusijoje. <http://www.bielarus.net/archives/2009/06/04/1615>.

desnio bendradarbiavimo su Rusija, pripažino rusų kalbą antrąja oficialia valstybine kalba, grąžino paretušotą sovietinę simboliką, išplėtė prezidento galias¹⁴⁹.

Baltarusijos liaudies fronto nariai, protestuodami prieš prezidento savivalę, net surengė bado streiką prie parlamento pastato, bet juos greit pašalino OMONas.

Tuo pačiu metu pirmajame parlamento rinkimų ture išrinkta tik 18 deputatų, antrajame – 101, tad pritrūko net parlamento kvorumo (174). Vargais negalais per du papildomus turus pririnkti dar 89 deputatai, o 62 vietos taip ir liko laisvos¹⁵⁰. Tai aiškinta piliečių nusivylimu demokratija ir ypač – politinėmis partijomis; esą prisidėjęs ir komunistų partijos uždraudimas¹⁵¹.

Antrajame konstitucijos keitimo referendume faktiškai jau įsitvirtinusio režimo ir parlamente vis dar tebeatstovaujamos opozicijos priešprieša pasiekė apogėjų. Dėl referendumo alternatyvų nesutarta, tad kiekviena institucija teikė „savuosius“ klausimų blokus. „Prezidentiniame“ bloke klausta, ar perkelti valstybės nepriklausomybės dieną į liepos 3-ąją (Minsko išvadavimo iš vokiečių per II Pasaulinį karą metines), ar papildyti 1994 m. konstituciją prezidento siūlomomis pataisomis (daugiau galių prezidentui, pratęsiama jo kadencija, aukščiausioji taryba pertvarkoma į neįtakingą dvejų rūmų parlamentą), ar nevaržyti žemės pirkimo ir pardavimo, ar panaikinti mirties bausmę. „Parlamentiniame“ bloke klausta, ar sutinkama su komunistų ir agrarinės partijų siūlomomis konstitucijos pataisomis, ar pritariama tiesioginiams vietinės administracijos rinkimams, ar pritariama, kad kiekvienos valdžios finansavimas būtų nepriklausomas. Apsisprendimas dėl „prezidentinių“ atrodė aiškesnis, „parlamentiniai“ rodėsi aktualūs veikiau patiems politikams. Valstybinė žiniasklaida sąmoningai vengė informuoti tautą apie giluminį referendumų turinį ir supaprastino apsisprendimą kaip „pasirinkimą ką palaikyti – prezidentą ar parlamentą“. Anot britų Helsinkio žmogaus teisių grupės atstovų, „dauguma paprastų Baltarusijos gyventojų kivirčą tarp prezidento ir sovietinio

149 Demokratijos prevencija. Baltarusija. II dalis. Parengta pagal *Journal of Democracy* informaciją. http://www.politika.lt/?cid=9316&new_id=11994.

150 *Baltarusijos AT rinkimai 1995 m.*
http://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_parliamentary_election,_1995.

151 *Belarus – A Country Study*, 1995 m.
<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-1295.html>.

tipo aukščiausiosios mato tarybos kaip įsisenėjusį ginčą dėl valdžios, o ne alternatyvių Vakarų idealų ir pilietinių laisvių siūlymą“. Mažai kas stebėjosi, kad 70,45 proc. rinkėjų palaikė prezidento projektą (TAIP pirmiesiems dviem teiginiams, NE prekybai žeme ir mirties bausmės panaikinimui) ir tik 7,93 proc. – „parlamento“. Tiesa, disproporcija buvo tokia didelė, kad panėšėjo į klastotę, tad opozicija pamėgino atkreipti į tai tarptautinės bendruomenės dėmesį ir išsiuntė pranešimus Europos Tarybai bei Europos Parlamentui. Pasiekė tai, kad politinių procesų raida Baltarusijoje iki pat šių dienų „įdėmiai stebima“.

2004 metų spalį – vėl kartu su parlamento rinkimais, kurių politinė vertė per tą laiką dar labiau sumenko – buvo surengtas dar vienas referendumas dėl Baltarusijos konstitucijos pataisų. Beveik vienbalsiai (net 80 proc. balsų) įteisinta galimybė A. Lukašenkai užimti prezidento postą trečią kadenciją paeiliui¹⁵².

7 lentelė. Referendumai Baltarusijoje

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	Rezultatas TAIP (%)	Rezultatas NE (%)
1995 05 14	Ar sutinkate, kad rusų kalbos statusas būtų lygiavertis baltarusių?	64,88	83,3	12,7
	Ar remiate prezidento veiksmus, skatinančius ekonominę integraciją su Rusija?	64,88	86,97	13,03
	Ar remiate naujos vėliavos ir herbo siūlymą?	64,88	75,1	9,93
	Ar remiate konstitucijos pakeitimus, kurie leistų prezidentui paleisti parlamentą, jeigu šis pažeistų konstituciją?	64,88	77,7	17,8

152 2004 m. referendumas Baltarusijoje. http://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_referendum,_2004.

1996 09 24	Ar pritariate perkelti nepriklausomybės dieną į Baltarusijos išvadavimo nuo nacių II Pasaulinio karo metais dieną?	84,14	88,18	10,46
	Ar pritariate 1994 m. konstitucijos priėmimui su pakeitimais, kuriuos pasiūlė prezidentas A. G. Lukašenka?	84,14	70,45	9,39
	Ar pritariate laisvei pardavinėti žemę be jokių apribojimų?	84,14	15,35	82,88
	Ar pritariate mirties bausmės panaikinimui?	84,14	17,93	82,88
	Ar pritariate 1994 m. konstitucijos priėmimui su pakeitimais, kuriuos pasiūlė komunistų ir valstiečių frakcijos iš Aukščiausiosios Tarybos?	84,14	7,93	71,2
	Ar pritariate, kad savivaldos vykdomoji valdžia būtų tiesiogiai renkama nuolatinį gyventojų atsižvelgiant į administracinius-teritorinius vienetus?	84,14	28,14	69,92
	Ar sutinkate, kad visų valdžios šakų finansavimas būtų atviras ir aiškus, ir tik iš valstybės biudžeto?	84,14	32,18	65,85
2004 10 17	Ar sutinkate, kad prezidentas A. G. Lukašenka dalyvautų prezidento rinkimuose ir atitinkamai būtų pakeista konstitucijos 81 straipsnio I dalis?	90,28	72,42	9,90

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

Štai pagal tokią fabulą Europos centre sėkmingai įvestas konsoliduotas autoritarinis režimas.

Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema

Po 1996 m. referendumo aukščiausioji valdžia galutinai susitelkė vieno asmens – Baltarusijos prezidento Aleksandro Lukašenkos – rankose, o visai politinei sistemai būdinga griežta, formalizuota ir konsoliduota hierarchinė valdžios institucijų struktūra¹⁵³.

Dabar prezidentas skiria Baltarusijos aukščiausiojo teismo teisėjus, taip pat ir daugumą konstitucinio teismo narių. Be to, atstovų rūmams pritarus, prezidentas skiria ministrą pirmininką bei jo pavaduotojus, nustato vyriausybės struktūrą, gali skirti ir atleisti iš pareigų ministrą pirmininką ar bet kurį kitą vyriausybės narį, valstybinės kontrolės komiteto pirmininką, konstitucinio teismo teisėjus, ministro pirmininko pavaduotojus, ministrus, nacionalinio banko pirmininką, generalinį prokurorą. Taip pat jis skiria valdžios vykdomųjų organų vadovus visose šešiose (Bresto, Vitebsko, Gomelio, Gardino, Minsko ir Mogiliovo) srityse.¹⁵⁴ Be to, prezidentas kontroliuoja parlamento darbą, gali vetuoti įstatymus, dalyvauti juos kuriant bei skelbti pirmalaikius parlamento rinkimus.

Pagal naująją konstitucijos redakciją, prezidentas yra valstybės vadovas, kuriam suteiktos ne tik vykdomosios, bet ir įstatymų leidybos galios. Jo priimti aktai (dekretai) teisiškai viršesni už priimtus parlamento. Didžiulės politinės galios sutelktos tokiose formaliai nereikšmingose institucijose kaip prezidento administracija (labiau atsakinga už politiką) ir prezidento reikalų valdyba (labiau ekonominė). Dalijantis valdžią prezidentas formaliai nedalyvauja, tik kontroliuoja ir koordinuoja kitų valdžios šakų veiklą. Tikrovėje tai reiškia praktiškai neribotą visų valdžios šakų kontrolę.

Formalus vykdomosios valdžios vadovas Baltarusijoje yra ministras pirmininkas, vadovaujantis vyriausybei. Vis dėlto pagal susiklosčiusią praktiką didelė dalis vykdomosios valdžios funkcijų tenka prezidento administracijai, o ministras pirmininkas tampa technine biurokratine figūra. Beje, į vyriausybę įeina ne tik ministrai, bet, pavyzdžiui, ir prezidento administracijos vadovas, nacionalinio banko valdybos pirmininkas, Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos prezidentas, vartotojų asociacijų valdybos pirmininkas. Tad ją galima vadinti veikia biurokratine

153 Pugačiauskas V. Valdžios „vertikalė“: institucijos ir ideologija. sud. Vitkus G., Pugačiauskas V. *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 13.

154 Pranevičiūtė J. Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė, Vilnius, 2009., 63 p.

institucija, veikiančia prie prezidento ir jo tiesiogiai vadovaujamos administracijos.

Parlamentas (*Nacyjanalny Schod*) sudarytas iš dvejų rūmų. Atstovų rūmai (*Palata Pradstaunikau*) – 110 asmenų – renkami pagal mažoritarinę sistemą. Į aukštesniuosius parlamento rūmus (*Savet Respubliki*) 8 asmenis skiria prezidentas, dar 56 renkami pagal netiesioginių rinkimų mechanizmą – po 8 deputatus nuo kiekvienos srities ir Minsko miesto. Visi šie kandidatai atrenkami slaptu balsavimu apskričių ir Minsko miesto vietinių deputatų tarybų posėdžiuose. Pasak A. Kazakievičiaus¹⁵⁵, nuo pat 1996 m. visa parlamento sudėtis sėkmingai formuojama pagal neformalius vyriausybės aprobuotus sąrašus. Taigi „tvarka yra“. Politinio pobūdžio frakcijos ten nekuriamos, partijų atstovai tesudaro 5–8 proc. Tiesa, ir parlamento funkcijos tėra „tobulinti normatyvinę bazę“, o ne daryti politinę įtaką ar atstovauti visuomenei. Pagal politinę įtaką Baltarusijos parlamento įtaka mažiausia palyginti su kitomis kaimyninėmis valstybėmis¹⁵⁶.

Apie nuoseklų partijų sistemos byrėjimą, partijų marginalizaciją liudija kad ir politinės geografijos studijos: štai per 13 metų parama **visoms** opozicinėms partijoms kartu paėmus sumenko iki nykstamai mažos¹⁵⁷. „Opozicija“ Baltarusijoje tapo ujamų, ties legalumo riba veikiančių, nuolat visokeriopais metodais valdžios persekiojamų politinių grupuočių sinonimu. Palyginti su kitomis šioje knygoje aprašomomis valstybėmis, opozicijos padėtis čia pati sudėtingiausia. Kita vertus, demokratinės savivokos įvairovė kaip tik ir klesti šioje „kontrelito“ terpėje. A. Lukašenka netoleruoja net ir proprezidentinių partijų įsigalėjimo. Tad Baltarusijai būdingas viršpartinės valdžios fenomenas¹⁵⁸: visos politinės partijos yra marginalizuotos, neprileidžiamos prie realios politikos. Iš 18 registruotų partijų 11 laiko save opozicinėmis, o likusios realiai neveikia.

155 Казакевіч А. Палітычная кампанія ўладаў 2004 г. Найноўшая гісторыя беларускага парламентарызму. Аналітычны грудок. Менск, 2005, 195–205.

156 Fish M. S. Stronger legislatures, stronger democracies. *Journal of Democracy*, 2006, January, vol. 17, No 1, p. 5–20.

157 Казакевіч А. Палітычная картаграфія Беларусі у выніках прэзідэнцкіх выбараў 1994–2006 гадоў. *Палітычная сфера*, No. 7, с. 5–18.

158 Tai žinomas autoritarizmo studijų reiškiny, aprašytas daugelio teoretikų darbuose. Pvz.: Eke S. M., Kuzio T. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus. *Europe-Asia Studies*, May 2000, 523–548. Arba: Linz J. J. *Totalitarian and autocratian regimes*. Kolorado: Lynne Rienner Publisher, 2000, p. 159–171.

Vietos valdžioje aiškiai galima išskirti dvi dimensijas. Vykdomieji komitetai tiesiogiai valdomi iš sostinės (ši nuostata, pradėta diegti dar 1995 m., tada net prieštaravo veikusiems įstatymams). Tai vertikalioji vietinės valdžios dimensija. Vietinės tarybos renkamos pagal mažoritarinę sistemą; 2007 m. įvyko paskutiniai rinkimai. Po jų partijų atstovai ten sudaro apie 1,5 proc. visų deputatų, iš jų vadinamųjų „opozicijos atstovų“ tėra tik vienetai¹⁵⁹. Frakcijos neformuojamos. Šiame – horizontaliame – lygmenyje tarybų paskirtis tėra formaliai patvirtinti vykdomosios valdžios sprendimus¹⁶⁰.

Teisminės valdžios statusas bei santykis su autoritariniu prezidentu gali būti vertinami dvejopai. Viena vertus, į „rutininių“ teisminės valdžios funkcionavimą režimas nebūtinai privalo nuolat kištis. O „kritinių“ politinių bylų (beje, ir ekonominę ar socialinę reikšmę valdančiajam elitui turinčių bylų) atvejais teismai patys „susipranta“, kokių sprendimų iš jų laukiama... Tokių „atvejų“ santykinė dalis nėra didelė, visuomenė pripažįsta, kad teisminė valdžia „rutininiais“ atvejais yra gana nepriklausoma, o tiems gana retiems „specialiems“ atvejams sukurtas „administracinio nušalinimo“ mechanizmas veikia visiškai patikimai¹⁶¹.

Baltarusijoje organizuojami rinkimai visada atitinka vieną ir tą pačią schemą, visų jų implikacijos irgi panašios: nuoseklus nepripažinimas tarptautiniu mastu, kuris nėra kiek netrukdo vis labiau konsoliduoti režimą valstybės viduje. Prie tarptautinių vertinimų visada prisijungdavo ir žmogaus teisių gynėjai, vadinamasis „kontrelitas“, ir nepriklausomi stebėtojai.

2000 metų spalį įvyko rinkimai į Atstovų tarybą: iš 566 kandidatų tik 50 atstovavo opozicinėms partijoms. Daugumai A. Lukašenkos politinių kritikų nebuvo leista dalyvauti rinkimuose dėl tariamų techninių kliūčių ar formalių juridinių neatitikimų. Daugiausia vietų – 81 – laimėjo neparťiniai, keliolika vietų – proprezidentinės partijos.

2001 metų rugsėjį vyko prezidento rinkimai (ankstesnioji A. Lukašenkos kadencija referendumu buvo pratęsta 2 metams). Vieninteliam

159 Казакевіч А. Тэндэнцы ў рэгіянальных элітах Беларусі (па выніках мясцовых выбараў 1999, 2003, 2007 гадоў). *Палітычная сфера*, 2007, № 9, с. 40–55.

160 Казакевіч А. Рассмотрение Конституционным судом Республики Беларусь актов местных органов государственного управления и самоуправления (1997–2004 гг.). *Палітычная сфера*, 2005, № 5, с. 4–8.

161 Казакевіч А. *Институт судебной власти Беларуси: политологический анализ*. Politikos mokslų disertacija. Vadovas Adam Melnikov. Konsultantas Liudas Mazyulis. Kaunas, VDU, 2009, p. 97–98.

opozicijos atstovui V. Gončiarikui tesurinkus apie 16 proc. balsų, antrajai kadencijai perrinktas A. Lukašenka (76 proc.).

2004 m. kartu su referendumu vykę rinkimai į Atstovų tarybą ir vėl ESBO buvo pripažinti nelegitimiais. Po jų parlamento sudėtis pakito nežymiai. Beje, kaip tik po šių rinkimų ES ir JAV pradėjo Baltarusijai taikyti sankcijas: Baltarusijos pareigūnams uždrausta vykti į šias šalis ir per jas, ES panaikino mokesčių lengvatas baltarusiškiems gaminiams ir produktams.

Prieš 2006 metų kovą vykusius prezidento rinkimus suimtas kandidatas A. Milinkievičius, po rinkimų buvo suimami protestuotojai, paskui į areštinę uždarytas kandidatas A. Kozulinas. Rinkimus vėl laimėjo A. Lukašenka, surinkęs 83 proc. balsų.

6 pav. 2006 m. prezidento rinkimuose surinkta rekordinė balsų suma sukėlė abejonių net ir pačiam laimėtojui

Beje, EBSO misija pastaruosiuose dvejuose prezidento rinkimuose vykdė nepriklausomas apklausas, kurios abu kartus paliudijo oficialių duomenų klastojimą laimėtojo naudai. Kita vertus, pagal tas neoficialias, nepriklausomas (tikėtina, objektyvias) apklausas A. Lukašenkos pergalė 2001 m. sudarė „tik“ 57–58 proc., o 2006 m. – „tik“ apie 55–60 proc. Ir abu kartus jau pirmajame ture...

2008 m. visas 110 vietų atstovų rūmuose vėl užėmė nepartiniai ir pro-prezidentinių partijų atstovai. ESBO juos ir vėl pripažino nelegitimiais. Tačiau Europos Sąjunga jau buvo politiškai apsisprendusi sušvelninti sankcijas Baltarusijai, leido aukščiausiems politines valdžios pareigūnams laisvai keliauti per Bendrijos teritoriją ir į ją.

Demokratinės situacijos vertinimai

Tarptautinės organizacijos, tarp jų ir Europos Sąjunga, apgailestauja, kad toliau blogėja politinė padėtis ir pažeidinėjamos Baltarusijos žmonių pilietinės ir žmogaus teisės. Rinkimai organizuojami vis labiau varžant pilietinę visuomenę, nepriklausomą žiniasklaidą ir opozicines politines partijas; joms, kaip minėta, seniai nebeatstovaujama Baltarusijos parlamente. „Kovos su perversmais įstatymas“, beje, leidžia Baltarusijos institucijoms įkalinti visus asmenis, įtariamus žmonių mokymu dalyvauti gatvės protestuose ar tokio mokymo finansavimu; net ir informacijos apie padėtį Baltarusijoje skleidimu užsienio valstybėse ar tarptautinėse organizacijose. Opozicijai ir pilietinės visuomenės grupėms nebeleidžiama išsinuomoti valstybei priklausančio turto: renginius tenka organizuoti nebent restoranuose, kai kada ir miškuose. Iš politinės scenos nuolat šalinamos ryškesnės opozicijos figūros.

Kulminacija pasiekta 2004 metų birželį – uždarytas Europos humanitarinis universitetas, vienintelė švietimo įstaiga Baltarusijoje, teikusi vakarietiško pobūdžio aukštąjį išsilavinimą.

Papildomos specialiosios pajėgos Minske, galimybė pigiai apsipirkti rinkimų apylinkėse, „batkos“ nuveiktų darbų liaupsinimas per televiziją, griežtai nusiteikęs ir savimi pasitikintis patsai prezidentas bei fiziškai įbauginti jo oponentai, bauginimai „ukrainietiško ir gruziniško nestabilumo“ perspektyva, respondentų atsisakymas pasakyti už ką balsavę motyvuojant „balsavimo asmeniškumu“, pranešimai į mobiliuosius telefonus, esą, „vakare provokatoriai ruošia kraujo praliejimą“ – štai tokios 2006 m. Baltarusijos prezidento rinkimų realijos. Svarbia jų preliudija buvo 2004 metų spalio referendumas, įgalinęs rinkti A. Lukašenką trečiajai kadencijai, o pačių rinkimų likimas buvo nulemtas dar iki rinkimų dienos – net 30 proc. iš anksto balsavusių rinkėjų sukėlė neviltingą opozicijos kandidatams...¹⁶², ¹⁶³. Po rinkimų vykęs stichinis opozicijos protesto mitingas, nors ir sutraukė dešimttūkstantinę minią, bet tik išoriškai tepriminė „spalvotąsias“ revoliucijas. Panašu, kad net opozicijos lyderiai tam nebuvo pasiruošę. O štai per Černobylio avarijos minėjimą,

162 Labanauskas E. Balsavimo dieną – šventė sustiprinto režimo sąlygomis. *Lietuvos rytas*, 2006-03-20, Nr. 64, p. 9.

163 Labanauskas E. Lietuvos pašonėje – tarsi kitame pasaulyje. *Lietuvos rytas, Rytai-Vakara*, 2009-03-25, p. 1, 5.

vykusį po mėnesio, valdžia jau pasistengė tinkamu būdu susidoroti su protestuotojais¹⁶⁴.

Tiesa, 2008 m. režimo priešininkai iš kalėjimų buvo paleisti. Kaip teigė A. Kozulinas, jei po rinkimų paleisti asmenys vėl imtųsi opozicinės veiklos, jiems ir vėl gręstų tas pats likimas. Jis bent jau neapsiriko, jog eiliniai parlamento rinkimai tapo paprastu deputatų skyrimu¹⁶⁵, rinkimai buvę „kokių jums ten Europoje reikia“¹⁶⁶. V. Večiorka teigė, kad opozicijos atstovai vėl būsią areštuoti.¹⁶⁷ Vis dėlto A. Lukašenkos politinė valia šįkart buvo kitokia. Niūriausios opozicijos prognozės neišsipildė, nuo fizinio susidorojimo susilaikyta. Turbūt tai ir yra Europos taip pageidauti režimo švelnėjimo „ženklai“. Galbūt demokratizacija iš tiesų tęstinis, nesibaigiantis procesas¹⁶⁸, vienąkart sulauksime ir jos kokybės¹⁶⁹?

2008 m. Europos Sąjungos laikysena pakito: reikėjo apsispręsti, ar traukti Baltarusiją į kaimynystės ir planuojamos Rytų partnerystės politiką. Bendrija oficialiai pasiūlė sušvelninti sankcijas Baltarusijai, savo ruožtu padariusiai keletą gestų: paleidusiai daugumą politinių kalinių, tarp jų Aleksandrą Kozuliną. Be to, Baltarusijos lyderis spyriojosi prieš Maskvos spaudimą pripažinti Pietų Osetijos ir Abchazijos nepriklausomybę. Tiesa, buvo iškelta skaidrių parlamento rinkimų sąlyga¹⁷⁰. Ją Baltarusijos režimas formaliai bent iš dalies įvykdė – pajėgė užtikrinti išoriškai ramią, be regimų kliuvinių rinkimų eigą. Rinkimai buvo netgi nykūs – jokių plakatų, tik skelbimai, raginantys balsuoti, bet nesiūloma už ką; tiesa, valdžiai reikėjo aukštų dalyvavimo rodiklių – ir jie buvo pasiekti. Kai kas tiesiogiai įvardijo – „rinkimai svarbūs tik Europai“. Nestebino kuriozai – buvo įsitikinu-

164 Minskas smogė savo kritikams. *Reuters, AP, Newsru.com, BNS ir „Lietuvos ryto“ informacija. Lietuvos rytas*, 2006-06-28, Nr. 96, p. 7.

165 Kozulinas A. *Baltarusijoje rinkimų nebus, bus deputatų skyrimas*. <http://www.lrytas.lt/-12215625731219416373-p1-pasaulis-a-kozulinas-baltarusijoje-rinkim%C5%B3-nebus-bus-deputat%C5%B3-skyrimas.htm>.

166 Samoškaitė E. *Baltarusių opozicionieriai: politinių kalinių paleidimas – spektaklis*. <http://www.delfi.lt/news/daily/world/article.php?id=18434018>.

167 *Baltarusija: patys demokratiškiausi rinkimai*. http://209.85.135.104/search?q=cache:L9uS4ZSjrisJ:www.alfa.lt/hor_straipsnis/c89993+gresme+europos+sa+junga+baltarusija&hl=lt&ct=clnk&cd=12&gl=lt.

168 Ekiert G., Kubik J., Vachudova M. A. *Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?*. *East European Politics and Societies*, 2007, No. 1, p. 7–30.

169 Zielonka J. *The Quality of Democracy after Joining the European Union*. *East European Politics and Societies*, 2007, vol. 21, No. 1, p. 162–180.

170 Į Minską – šiltesni Europos žvilgsniai. *Lietuvos rytas*, 2008-09-16, p. 12.

sių, jog subėgo balsuoti už *batkq* A. Lukašenką ir labai stebėjosi išgirdę, kad šis į parlamentą net nesibalotiravo...¹⁷¹ Lietuvos Respublikos Seimo narys Skirmantas Pabedinskas, stebėjęs rinkimus, konstatavo, kad rinkimų apylinkėje visam balsų skaičiavimo procesui vadovavo neįvardytas asmuo – gal specialiųjų tarnybų atstovas? Nestebino ir rezultatai – jokios opozicijos parlamente nebus, anot A. Lebedkos, „jie paskyrė 110 deputatų“. Pasak A. Kozulino, „tai spjūvis į Europos bendruomenės veidą“, bet Europa pamurmėjusi nukentė, nes „balsavimas surengtas gerai“, o demonstracijos nebuvo vaikomos fizine jėga. Kad už opoziciją nebalsuota, analitikų nė neturėjo stebinti: juk parama opozicinėms partijoms ir kandidatams Baltarusijoje nuo pat 1994 m. visoje teritorijoje nuosekliai ir stabiliai mažėjo¹⁷².

Įsitvirtinęs režimas autorių apibūdinamas įvairiai – nuo „autoritarinio populizmo“ ir „sultanizmo“¹⁷³ iki „kieto autoritarinio režimo“¹⁷⁴. Baltarusijai mėginama taikyti ir „pokolonijinį“ posovietinių – Jugoslavijos – valstybių raidos modelį¹⁷⁵. A. Kazakievičius adekvačiausiu laiku „konsoliduoto autoritarinio režimo“ terminą ir su tuo turbūt tenka sutikti. Oficialiosios lukašenkinės, vadinamosios „Baltarusijos valstybės ideologijos“, koncepcijos šalininkai¹⁷⁶ mėgsta pabrėžti prezidentinio valdymo legitimumą nuo pat 1996 m. ir formalų demokratinį to valdymo pobūdį.

Patys baltarusiai įsitvirtinusios sistemos ydas neretai sieja su visuomenės silpnavališkumu ir nesugebėjimu realybės vertinti kritiškai. Susiformavusi Baltarusijos politinė sankloda visiškai priešinga liberaliosiomis vertybėmis grįstam politiniam dariniui – Europos Sąjungai. Teiginys „izoliacija niekur nenuvedė“¹⁷⁷ gali atrodyti naujoviškas savaitę, na, pusmetį. Iš

171 Žukovskis A. *Rinkimų Baltarusijoje ypatumai. Kauno diena*, 2008-09-29, p. 18.

172 Казакевич А. Палітычная картаграфія Беларусі у выніках прэзідэнцкіх выбараў 1994–2006 гадоў. *Палітычная сфера*, № 7, с. 5–18.

173 Eke S. M., Kuzio T. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus. *Europe-Asia Studies*, 2000, 52(3), p. 523–547.

174 Silitski V. Preempting Democracy: The Case of Belarus. *Journal of Democracy*, 2005, vol.16, No. 4, p. 83–97.

175 Carey H. F., Raciborski R. Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? *East European Politics and Societies*, 2004, vol. 18, No. 2, p. 191–235.

176 Князев С. Н., Чуешов В. И., Берков В. Ф. и др. *Основы идеологии Белорусского государства: История и теория*. (2006). 2-е издание, исправленное. Минск, 2006. ИВЦ Минфина.

177 Šataitytė V. *Baltarusijai suteikiamas šansas, nes izoliacija nedavė vaisių*. <http://politika.atn.lt/straipsnis/1708/baltarusijai-suteikiamas-sansas-nes-izoliacija-nedave-vaisiu>.

tiesų: neskirkim baltarusių Neeuropai! Tik kada prasidės teigiami, regimi pokyčiai? Tai praktinis, visiškai ne retorinis klausimas...

Gudijos politologas Viktoras Černovas šių žmonių pasaulėžiūrą įvardija kaip archajinį konservatyvumą ir mitologinį mąstymą. Tai – nedideli poreikiai, laisvės ir konkurencijos baimė, „apsuptos tvirtovės“ psichologija, vienvaldystės siekis, atstovaujамųjų institucijų reikšmės nesupratimas, orientacija į charizmatinį lyderį, lojalumas bet kokios valdžios centrui, didelis prisitaikymo prie valdžios laipsnis, pasyvumas ir nuolaidumas

Vis dėlto paprasto baltarusio akimis padėtis nėra tokia niūri. Pensijos didesnės negu Ukrainoje, pasirūpinta užimtumu, asfaltuojami keliai, statoma gausybė sporto įrenginių – ypač ledo rūmų (mat, A. Lukašenka – neblogas ledo ritulininkas). Gydymas nemokamas, sveikatos profilaktika taip pat, švietimas irgi visuotinis. O progai pasitaikius prasprūdes į netolimą Vilnių jokios ypatingos „Europos“ ir nepastebėsi. Baltarusijos pusėje bent jau paplentės nuolat valomos, Lietuvoje – bambalis prie bambalio. O stiklu ir vokiškais dažais Minskas žvilga nė kiek ne prasčiau. Kur čia tie regimi vakarietiškos demokratijos pranašumai?.. Beje, prisibijoma ir ukrainietiškos sumaišties, ir rusų oligarchų – šie dar ims ir viską supirks. Jei lieka kokių nors politinių neaiškumų, tai *batka* per televizorių viską įtikinamai paaiškins.

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Baltarusiams būdinga save pozicionuoti kaip priklausančius tarpinei, paribio erdvei. Jie, beje, kaip ir lietuviai, ir ukrainiečiai, mėgsta pabrėžti esą geografiniu Europos centru. Buvimas „paribyje“ (rusiškai *пограничье*, baltarusiškai *памежжэ*) pabrėžia transkultūriškumą, išsidėstymą civilizacinio lūžio linijoje¹⁷⁸. Tai gerai atitinka baltarusių tautos savivoką. Žinoma, įsigalėjus autokratinei valdžiai, sunku Baltarusijai prisiskirti koki nors realų „civilizacijų tarpininko“ vaidmenį. Baltarusijai tenka abejotina garbė būti šalimi, kuriai skirta daugiausia jos elgesį smerkiančių Europos Parlamento rezoliucijų. Tiesa, tai netrukdo oficialiajai Baltarusijos žiniasklaidai pabrėžti gerus santykius su kaimyninėmis valstybėmis, tačiau, ko gero, teisingiau teigti, kad šalis pasuko izoliavimosi keliu. Prag-

178 Бабкоў І. Этыка памежжа: Транскультурнасць як беларускі досьвед. *Фрагменты*, 1999, № 1–2, с. 85–88.

matiškai žiūrint, Baltarusijai bene geriausiai tiktų formulė „nei Rytai, nei Vakarai“¹⁷⁹.

Po ilgų diskusijų ir abiejų šalių lyderių pareiškimų apie Rusijos ir Baltarusijos poreikį vienytis bei sukurti bendromis vertybėmis ir tikslais grįstą valstybių sąjungą, 1999 m. gruodžio 8 d. buvo pasirašyta 110 punktų Rusijos ir Baltarusijos sutartis, aprėpusi ankstesnes dvišales sutartis: susitarimą dėl Rusijos ir Baltarusijos federacijos sukūrimo, Rusijos–Baltarusijos Sąjungos statuto sutartį bei tolesnės šalių integracijos deklaraciją. Ši dvišalė sutartis išplėtė valstybių bendradarbiavimo sritis ir sukūrė naujosios šalių sąjungos valdančiuosius organus. Atrodytų, kad Rusija pasiekė maksimumą to, ko galėtų siekti „artimajame užsienyje“ (vis dėlto tai „*persidengianti* erdvė“!). Bendros sovietinės praeities garbinimas ir įtvirtinimas simboliais (gal net labiau negu pačioje Rusijoje), bendra gynybinė ir saugumo erdvė, tikybos ir kalbos įtvirtinimas...

Vis dėlto paaiškėjo, kad bendra valstybė – veikiau fantomas¹⁸⁰.

2000 m. Rusijos vadovas Vladimiras Putinas ir Baltarusijos prezidentas A. Lukašenka susitarė dėl bendros valiutos įvedimo perspektyvos. 2005 metų pabaigoje *Interfax* naujienų agentūra¹⁸¹ pranešė, kad Rusijos centrinis bankas ir Baltarusijos nacionalinis bankas patvirtino programą, pagal kurią Rusijos rublis turi tapti nacionaline Baltarusijos valiuta. Nors tiksliai valiutų sujungimo data nebuvo nurodyta, nuolatiniai Rusijos ir Baltarusijos vadovų nuomonių nesutapimai dėl tolesnės jų šalių integracijos vizijos bendros valiutos priėmimą vis toolino.

2004 m. pagrindinė Baltarusijos eksporto gavėja buvo Rusija (jos gaudamo eksporto kiekio procentinė išraiška – 47 proc.)¹⁸². Be to, Rusija buvo ir tebėra ne tik pagrindinė Baltarusijos eksporto, bet ir importo partnerė. Baltarusija beveik 68 proc. visų reikiamų žaliavų gauna iš Rusijos. O beveik 98 proc. Baltarusijoje pagamintų televizorių, 87 proc. šaldytuvų buvo eksportuota į rytinę kaimynę. Vis dėlto Rusijos kapitalui Baltarusijoje priklausau mažesnė įmonių dalis palyginti su Armėnija. Borisas Nemcovas

179 Казакевіч А. *Чатыры карпарацыя беларускае эліты. Беларусь: ні Эўропа, ні Расея*. Пад рэдакцыяй В. Булгакава. Варшава. Выдавецтва “Arche”. 2006.

180 Timmermann H. The Union of Belarus and Russia in the European Context. In: *The EU and Belarus*. Edited by Ann Lewis. London, The Federal Trust, 2004, p. 277–299.

181 Bordonato F.

http://www.pinr.com/report.php?ac=view_printable&report_id=399&language_id=1.

182 ČZV tinklalapis. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/bo.html>.

mano, kad 2004 m. Rusija praleido progą laiku privatizuoti įmones Baltarusijoje¹⁸³ – o gal tai ne paskutinė proga?..

Teigiama, kad Baltarusija tiesioginės karinės grėsmės Europos Sąjungai nekelia, bet teorinių grėsmių kyla nemažai – tai aktyvus ginklavimasis, susijęs su Rusijos–Baltarusijos bendradarbiavimu¹⁸⁴, savo personalo ruošimas bei rezervo karių skaičiaus didinimas, galimas branduolinio ginklo gražinimas į Baltarusijos teritoriją, prekyba ginklais su šalimis, kurioms paskelbtas tarptautinis embargas, bei tų šalių specialistų ruošimas dirbti su įvairia ginkluote ir technika, Rusijos karinių bazių steigimas Baltarusijos teritorijoje, naujos modernios ginkluotės kūrimas ir kt.¹⁸⁵

Rusijos ekonominė pagalba A. Lukašenkos režimui per metus siekdamo 4–10 mlrd. dolerių (šalies biudžetas – 15 mlrd.) per mažesnes dujų kainas, geležinkelių tarifus ir kt. Tad Rusijos siekis išlaikyti Baltarusiją kaip artimiausią globotinę ir dėkingą partnerę – neabejotinas. Kitas klausimas – gal ilgus metus eksploatuota „sąjunginės valstybės“ kūrimo idėja tebuvo, anot S. Belkovskio, viešųjų ryšių projektas: „rusams reikia, kad jų reikėtų“? Kurstomas ir *batkos* „žmogiškų ambicijų“ argumentas: juk knietėtų pamėginti išsikelti tokios suvienytos supervalstybės prezidentu... 2009 m. pasikeitė diskusijų tarp tonas „sąjungininkų“: esą baltarusiškais pieno gaminiams vykdomas dempingas Rusijos pieno rinkoje (potekstėje išvelgiamas Rusijos verslininkų noras įsigyti Baltarusijos pieno įmones, o pieną ir toliau tiekti į Rusijos rinką; ir apskritai kai kam jau pabodo laukti, kol pusvelčiui galės supirkti visą Baltarusijos ūkį...), imta skaičiuoti, kaip čia „mažesnioji sąjungininkė“ po A. Lukašenkos 15 valdymo metų sugeba pasiekti kur kas geresnių ekonomikos rodiklių negu „vyresnysis brolis“, spyriojasi pripažinti atplėštąsias Gruzijos teritorijas, nesiteikia atvykti į *Kolektyvinio saugumo sutarties* organizacijos susitikimą, kuriame norėta sukurti greitojo reagavimo pajėgas bei demitologizuoti pačią tokių pajėgų kūrimo idėją. Žiniasklaidoje ėmė rastiis užuominų, kad veriasi pleištasi tarp A. Lukašenkos ir jo specialiųjų tarnybų, o tarp šių egzistuoja glau-

183 *Delfi* naujienų tinklalapis. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=8929641>.

184 Paznyak V. Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija. Kn.: *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*, sud. Vitkus G., Pugačiauskas V. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, 32–65 p.

185 Sakalauskytė V. *Europos Sąjunga ir Baltarusija: iššūkiai Europos saugumui*. Europos Sąjungos politikos ir administravimo magistro baigiamasis darbas. Vadovas E. Špokas, konsultantas Š. Liekis. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 46–47.

dūs ryšiai su atitinkamomis rusiškomis tarnybomis. Tad gal jau ir *batkos* dienos suskaičiuotos? A. Proценка taikliai pastebi, kad šiame kontekste mažiausiai abejonių sukėlė rusų „teisė“ keisti kada panorėjus kaimyninės valstybės vadovus...¹⁸⁶ Net jei tai ir buvo Kremliaus psichologinio spaudimo Minskui priemonė, ar nebus tiesiog „perspausta“? Vienąkart Vakarų „vektorius“ ims ir pasirodys „galingesnis“, o režimo nedemokratiškumą galima ir paglaistyti. S. Belkovskis išvelgia ir galimybę perduoti valdžią – kad ir šeimos nariui. Juk Europa toleruoja nepotizmą Azerbaidžane... Tiesa, per energetikos svertą Rusija gali iškovoti svarbių pasiekimų; konfliktai dėl naftos ir dujų kainų atsinaujindavo ir 2004 m., ir 2007 m., ir 2009 m., ir mažų mažiausiai viena strateginė įmonė – *Beltransgaz* – vis dėlto atiteko rusiškajam kapitalui¹⁸⁷.

Ekonomikos būklė

Iš SSRS laikų Baltarusija paveldėjo gerai išvystytą planinį ūkį, kuriame dominavo sunkioji pramonė. 1990 m. ėmus vertinti prekybą tarp sovietinių respublikų eksporto–importo kategorijomis, Baltarusija eksportavo 80 proc. produkcijos. Kitose respublikose šis rodiklis nesiekė nė 60 proc. Iš paskutiniųjų sovietmečio dešimtmečių baltarusiai paveldėjo ir savotišką ūkinės padėties gerėjimo įvaizdį: statomos gamyklos, plečiasi miestai, gausėja gyventojų, tiesiami keliai. Nebloga ir žemės ūkio būklė: netrūksta trąšų, derlingumas didėja labiau negu bet kur kitur SSRS. Plėtojamas energetikos sektorius: pastatytos 5 stambios šiluminės elektrinės, naftos perdirbimo gamyklos Novopolocke ir Mozyriuje.

Nepriklausomybės laikotarpiu perėjimas iš planinės į rinkos ekonomiką žadėjo akivaizdžias grėsmes: didėjančias kainas, nedarbą ir infliaciją. Rusija, turėdama gamtinių resursų, gal ir galėjo sau leisti „eksperimentuoti“. Baltarusiai suvokė turį tik kalio druskų iškasenų; kiti ištekliai – už jos ribų. Vis dėlto pradėta privatizacija, imtasi kurti mišrų valstybinės ir rinkos ekonomikos modelį¹⁸⁸. Smarkiai liberalizuoti ekonomikos nespėta, užtat pasijautė socialinis nestabilumas, prasidėjo neskaidri privatizacija.

186 Proценка A. Rusijos ir Baltarusijos lyderiai valstybes veda skrybų keliu. *Lietuvos rytas, Rytai–Vakarai*, 2009-06-20, p. 1, 6–7.

187 Rusijos ir Baltarusijos energetinis karas vis labiau kurstomas. *Reuters, AP, Newsru.com, BNS ir „Lietuvos ryto“ informacija. Lietuvos rytas*, 2007-01-10, Nr. 7, p. 7.

188 Rupnik J. From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, 2007, October, vol. 18, p. 17–25.

Prezidentu išrinktas A. Lukašenka sustabdė turto privatizaciją per investicinius čekius, sugrąžino gyventojams tam tikras socialines garantijas, ėmė atstatinėti trūkinėjančius ekonomikos saitus su Rusija. Nuo 1996 m. ekonomika pradėjo augti ir greitai pasiekė 1990 m. lygį. Pamažu valstybė grįžo į planinį ūkį: resursai paskirstomi, kainos reguliuojamos centralizuotai, infliacija mažinama dirbtinai. Mažai užsienio investicijų, menkai remiamas besikuriantis privatus sektorius. Užtat teikiami lengvatiniai kreditai nelabai efektyvioms valstybinėms įmonėms, pasirūpinama ir tuo, kad niekas neliktų be darbo (bedarbių – tik apie 1 proc.).

Palyginti su kitomis kaimynėmis, Baltarusijos ekonomikos rodikliai gana neblogi (žr. lentelę šios knygos III dalyje).

Vyksta griežtas valstybinis ekonomikos reguliavimas, „auksinės akcijos taisyklė“ atveria galimybę kištis į bendrovės veiklą, jei valstybei priklauso bent viena akcija.

Ilgalaikė ekonominės politikos perspektyva neaiški. Iš Rusijos už minimalią kainą gaudama beveik 90 proc. viso sunaudojamo kuro ir energijos, šalis dar galėjo neblogai laikytis¹⁸⁹. 2006 metų sausio pradžioje Rusija ir Baltarusija pasirašė iki 2020 m. galiosiančią sutartį, pagal kurią Baltarusija pasižadėjo padidinti iš Rusijos importuojamų dujų skaičių nuo 21 iki 26 mlrd. kubinių metrų per metus. Bet mainais teko sutikti su laipsnišku kainų artinimu prie europinio lygmens iki 2011 m.¹⁹⁰, be to, rusiškajam kapitalui perleisti 50 proc. valstybinės dujotiekių valdymo įmonės *Beltransgaz* akcijų¹⁹¹.

Gražūs Baltarusijos eksporto rodikliai irgi vienpusiški: neminint į Rusiją eksportuojamų prekių, lieka tik jau minėti naftos produktai ir kalis, kuri taip patogu transportuoti per Klaipėdą...

Apibendrinant tektų sutikti su vertinimais, kad Baltarusijos ekonominei politikai būdingas inkrementiškumas, sąstingis, aiškios strateginės vizijos nebuvimas¹⁹².

189 Dashkevich V. *Ekonomika: ypatingas modelis ar aklavietė?* Sud. Vitkus G., Pugačiauskas V. *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, 65–95 p.

190 Volovoj V. *Baltarusija po energetinio karo*. 2007. <http://www.geopolitika.lt/?artc=977>.

191 Marples D. *Baltarusija: baimė ir atskirtis Europoje*. 2006. http://www.europarl.eu.int/news/public/story_page/.

192 *Baltarusijos ekonomika*, 2008 m. <http://www.kpl-markets.webgarden.com/menu/lt/baltarusija>.

Santykiai su Europos Sąjunga

Baltarusijos santykių su Europos Sąjunga lygmuo ilgą laiką buvo žemesnis negu su kitomis kaimynėmis: apibrėžti bene labiausiai tinka daug kartų pakartotas priešdėlis „ne“: neratifikuota *Partnerystės ir bendradarbiavimo* sutartis, net ir laikinasis susitarimas. Santykiai su antrąja pagal apimtį (apie 30 proc.) Baltarusijos prekybos partnere grindžiami kone priešistoriniu dokumentu – 1989 m. *Prekybos ir bendradarbiavimo* susitarimu. Žinoma, tada dar ir šiandienės Baltarusijos Respublikos nebuvo; tad vadovautasi susitarimu tarp Europos Bendrijų ir SSRS...

Baltarusijos santykiai su ES „išalo“ 1995 m. Ir *Partnerystės ir bendradarbiavimo* sutartis, ir laikinasis susitarimas neįgijo eigos, vos tik išaiškėjo 1994 m. prezidentu išrinkto A. Lukašenkos autoritarinės užmačios.

Formuojant Europos kaimynystės politiką, į ją „dėl visa ko“ įtraukta ir Baltarusija, tačiau be *Veiksmų plano*. 2008 m. Baltarusija įtraukta ir į Rytų partnerystę.

Tad kaip vieną rimčiausių dvišalių dokumentų tenka paminėti tekstilės eksporto kvotų susitarimus tarp Europos Komisijos ir Baltarusijos, kurie pasirašyti dar 1993 m. ir periodiškai atnaujinami.

Tiesa, 1991–2006 m. Baltarusijai buvo taikoma TACIS programa. Pagal ją šaliai buvo skirta daugiau 216 mln. eurų.

Šiuo metu Europos Sąjungos parama Baltarusijai apsiriboja penkiais „horizontaliaisiais“ (tematiniais) išorinės paramos instrumentais (humanitarinės pagalbos, makrofinansinės paramos, stabilumo, branduolinės saugos, demokratijos ir žmogaus teisių skatinimo). Taip pat ji gali pretenduoti į vieno „geografinio“ Europos kaimynystės ir partnerystės instrumento paramą, dalyvauti penkiose tematinėse programose (investicijos į žmogiškuosius resursus, migracija ir prieglobstis, aplinka, nevyriausybiniai ir vietos veikėjai, maisto saugumas).

Dabar Baltarusijai taikomos metinės veiksmų programos, kurios kyla iš *Europos kaimynystės ir partnerystės instrumento*. Jų paskirtis labiausiai susijusi su maisto saugumu, energetika, aplinka bei aukštuoju išsilavinimu. 2008 metų balandį Europos Komisija padidino sumą, skirtą Baltarusijos studentams, studijuojantiems užsienyje, remti. 1 mln. eurų skirta sukurtam *Pasitikėjimo fondui*, kuris finansuoja Europos humanitarinio universiteto, šiuo metu įregistruoto Lietuvoje, veiklą. Baltarusijos studentai ir akademinė bendruomenė taip pat gali dalyvauti *Erasmus Mundus* programoje.¹⁹³

193 ES išorinės paramos instrumentai 2007–2013 m. [http://ec.europa.eu/europeaid/where/](http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/belarus/belarus_en.htm)
[neighbourhood/country-cooperation/belarus/belarus_en.htm](http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/belarus/belarus_en.htm).

Visi ES išorinės paramos instrumentai veikia pagal bendras reguliavimo taisykles, nesvarbu, kur vykdomi, ir yra pagrįsti ilgalaikėmis strategijomis, daugiametėmis nurodomosiomis ir metinėmis veiksmų programomis. Baltarusija gali dalyvauti viename geografiniame, visuose penkiuose ES išorinės paramos instrumentuose bei penkiose tematinėse programose.

Paraiškas ES išorinės paramos instrumentams gali teikti Baltarusijos nacionalinė asamblėja, nacionaliniai valdžios organai, vietiniai vykdomieji ir administraciniai valdžios organai, NVO bei kitos ne pelno siekiančios organizacijos.

Europos Sąjungos institucijos nuolat pabrėžia siekiančios normalizuoti santykius su Baltarusija. Europos Parlamentas stebėjo jų vystymąsi, skelbė daugybę rezoliucijų, bet vis dėlto kaskart konstatuoja, kad situacija, susijusi su žmogaus teisėmis, pagrindinėmis laisvėmis ir nepriklausoma žiniasklaida, 2003–2005 m. vis blogėjo¹⁹⁴.

2006 m. balandžio 10–11 d. nuspręsta taikyti griežtus apribojimus A. Lukašenkai kaip Baltarusijos lyderiui, asmeniškai atsakingam už tautinių demokratinių rinkimų taisyklių pažeidimus – neišduoti vizos ir išaldyti turtą. 2007 metų gegužę sankcijų sąrašas buvo persvarstytas ir pratęstas iki 2008-ųjų balandžio.

2008 m. kovo 7 d. pasirašytas susitarimas tarp Baltarusijos ir Europos Bendrijų Komisijos dėl Europos Bendrijų Komisijos delegacijos Baltarusijoje bei dėl jai suteikiamų privilegijų ir imuniteto. Tai pagaliau turėjo patvirtinti Baltarusijos vyriausybės „liberalėjimo“ tendenciją. 2008 m. Baltarusijos parlamento rinkimai tapo akstinu ES normalizuoti santykius su oficialiuoju Minsku bei sudaryti sąlygas tolesniam dialogui. Taigi nuo 2008 m. spalio 13 d. Baltarusijos Prezidentui A. Lukašenkai vėl leista laisvai keliauti po ES valstybes. 2008 metų pabaigoje Baltarusijos valdžios organai pasveikino pradėtą Rytų partnerystės iniciatyvą ir pareiškė norą joje dalyvauti. Pasirašytas specialus Europos Komisijos ir Baltarusijos susitarimas bei jį papildantis protokolai tapo teisiniu pagrindu ES programoms vykdyti, o naujos partnerystės sutarties pasirašymas arba senosios ratifikavimas tiesiogiai turėjo priklausyti nuo demokratizacijos procesų Baltarusijoje¹⁹⁵.

194 Europos Komisijos išorės ryšiai. http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/pdf/eu_belarus_relations_13_en.pdf.

195 Demokratinės Baltarusijos puslapis. http://www.democraticbelarus.eu/files/biss/BISS_monitoring_4_2008.pdf.

Bet ir po to dialogas su Baltarusija vystėsi labai vangiai.

Pasikeitusią ES užsienio politiką Baltarusijos atžvilgiu sąlygojo keletas veiksnių¹⁹⁶. Pirma, ilgalaikės strategijos Baltarusijos atžvilgiu stoka. ES neturi aiškiai apibrėžtų poveikio Baltarusijai instrumentų bei jų panaudojimo strategijos ir taktikos. Tai atveria galimybę keisti užsienio politikos kursą atsižvelgiant į aplinkybes. O 2008-ųjų pabaigoje pasikeitė tiek tarpautinės, tiek ir ekonominės aplinkybės.

Antra, ekonominiai veiksniai: savų ekonominių interesų Baltarusijoje turi nė viena ES valstybė. Be to, ekonominės krizės padariniai Baltarusiją taip pat verčia ieškoti alternatyvių šaltinių. Abipusis interesas sąlygoja tarpusavio santykių komercializaciją.

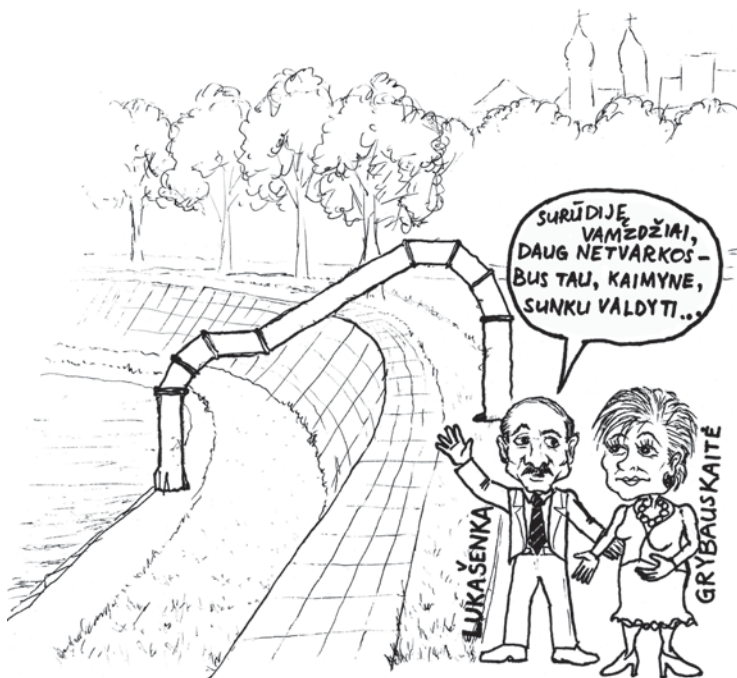
Trečias veiksnys – Rusija. Viena vertus, sutariama: jei ES nebus aktyvi santykiuose su Baltarusija, ši visiškai „atiteks“ Rusijos įtakos sferai. Tokią nuomonę tik sustiprino Rusijos agresija Gruzijoje. Kita vertus, pats A. Lukašenka jau ne vienerius metus stengiasi išlaikyti „balansą tarp Vakarų ir Rytų“.

Ketvirta, oficialusis Minskas nesuvokia (ar nenori suvokti), kokiais būdais ir principais veikia ES, remiasi tam tikra pasaulio vizija, kuri neigia įsipareigojimą vertybėms ir principams bei pripažįsta tik galios politiką.

Vis dėlto nutarta atšaukti sankcijas, kurios buvo iš tiesų rimtos (įskaitant paties lyderio A. Lukašenkos ir dar 40 pareigūnų įtraukimą į nepažeidžiamų asmenų sąrašus, nepalankius muitų režimus), o 2009-ųjų pavasarį priimti Baltarusiją į Rytų partnerystę. Pagrindiniai argumentai – nenoras „kurti 5+1 formato“, skirstyti Rytų partnerių į „įtakos sferas“ (su-prask, pastūmėti Rusijos link); be to, panašiu metu A. Lukašenka susivokė, kad naudingiau pasinaudoti TVF paskola, negu vėl imti iš Rusijos. Netrukus po to A. Lukašenka apsilankė Romoje, Vatikane, pagaliau, rugsėjį – ir Lietuvoje. Vilniuje susitiko su Dalia Grybauskaite. Lietuvos spaudoje neliko nepastebėta, jog mūsų prezidentė nepademonstravo jokio atsvaro A. Lukašenkos kaip dominuojančio, „šeimininkiško“ vadovo, „palankiai nusiteikusio kaimyno“ įvaizdžiui¹⁹⁷.

196 VU TSPMI tinklalapis. <http://www.tspmi.vu.lt/lt/info/nuomones?pg=3&id=510>.

197 Vyšniauskaitė B. Kelionė iš Minsko į Vilnių – sraigtasparnių ir limuzinų. *Lietuvos rytas*, 2009-09-16, p. 3.

7 pav. Pro limuzino langą pastebėjęs neūkiškumo apraiškų, A. Lukašenka „užjautė“ naujai išrinktą kaimyninės Lietuvos prezidentę D. Grybauskaitę

Baltarusiškasis europinio diskurso modelis įvardytinas „maksimaliai marginalizuoto diskurso“ tipu. Žinoma, Europos Sąjunga pripažįstama kaip svarbus ekonominis partneris. Galima išvelgti ir skirtumų tarp NATO bei ES vertinimų oficialiojoje žiniasklaidoje: NATO tebevaizduojamas kaip realus išorės priešas, o apie ES nuo tokio požiūrio susilaikoma, jai „leidžiama nesikišti“. Vis dėlto eurointegracinių sprendimų galios sutelktos autokratiško prezidento aplinkoje. Vienų ar kitų politinių jėgų, visuomenės institucijų ar grupių pritarimas ar nepritarimas artėjimui Europos link dabartinėje situacijoje tiek pat nesvarbus, kiek ir jų pozicija bet kuriais kitais svarbesniais vidaus ar užsienio politikos klausimais. Politinių partijų eurointegracinės nuostatos nagrinėtinos nebent dėl formalumo. O ir jas sunku suvokti vien todėl, kad jos neįgyja beveik jokios raiškos rinkimų kampanijose: juk joms vykstant tikros demokratinės konkurencijos seniai nebeliko.

4. Gruzija

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento, parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Ypatingas faktorius: Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorijų atplėšimas
- Santykiai su Europos Sąjunga

Valstybės istorija

11 a. suvienyta Gruzijos valstybė didžiausią galią pasiekė 12 a. pabaigoje – 13 a. pradžioje, valdant karalienei Tamarai. (Beje, kai kuriose Gruzijos dalyse krikščionybė valstybine religija tapo dar 4 a.). Mongolų įsiveržimų nualinta valstybė 15 a. antrojoje pusėje suiro į atskiras monarchijas, dėl kurių kariavo Persija ir Turkija. 18 a. pabaigoje priimta Rusijos globa; šioji 19 a. laipsniškai aneksavo Gruzijos žemes, vykdė rusinimo politiką. 1918 m. balandžio 22 d. paskelbta Užkaukazės Demokratinė Federacinė Respublika jau gegužės 26 d. buvo išardyta. Paskelbta Gruzijos Demokratinė Respublika visuotinai pripažinta *de facto* ir *de jure*. 1921 m. ją užėmė Raudonoji armija, buvo įkurta Gruzijos sovietinė respublika su Adžarijos autonominė SSR ir Pietų Osetijos autonominė sritimi, taip pat Abchazijos SSR (nuo 1931 m. – autonominė SSR). Sukurta (dabar jau sovietinė) Užkaukazės Federacija, vėliau įjungta į SSRS. Vyko prievartinė kolektyvizacija, masiniai trėmimai, rusinimas. Yrant Sovietų Sąjungai, 1991 m. balandžio 9 d. po referendumo paskelbta Gruzijos Respublikos (sinonimai: Sakartvelos Respublika; Georgijos Respublika) nepriklausomybė¹⁹⁸.

198 Gruzija. *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, VII t. Vilnius, 2005, p. 219–234.

Konstitucingumo raida¹⁹⁹

Moderni Gruzijos valstybė, kaip ir kitos šioje knygoje nagrinėjamos, kūrėsi vyrant Sovietų Sąjungai. 1991 m. balandžio 9 d. paskelbta nepriklausomybės deklaracija. 1995 m. rugpjūčio 24 d. paskelbta konstitucija, beje, remiasi 1921 m. konstitucija. Vis dėlto konstitucinio konsensuso link eita nelenvai: 1992 m. ginkluota opozicija nuvertė prezidentą Zviadą Gamsachurdiją, kadaise buvusį vienu iš Gruzijos Helsinkio grupės vadovų; kovos su jo šalininkais dar buvo atsinaujinusios 1993 m. ir net 1999 m. Pats Z. Gamsachurdija žuvo (ar buvo nužudytas) 1994 m. Į valdžią karinė taryba sugrąžino Eduardą Ševardnadzę, buvusį Gruzijos kompartijos vadovą (vienu metu – SSRS užsienio reikalų ministrą). Jis ėmėsi vadovauti valstybės tarybai, tapo aukščiausiosios tarybos pirmininku, vėliau išrinktas prezidentu.

Pagal galiojančią konstituciją Gruzija – demokratinė respublika, unitarinė valstybė su devyniais regionais, vienu miestu ir dviem autonomiškais respublikomis – Abchazija ir Adžarija. Pradiniame konstitucijos variante numatyta valdymo sistemą būtų galima laikyti centralizuota pusiau prezidentine, su gana stipriomis prezidento galiomis.

Vėliau – ypač po *Rožių revoliucijos* 2004–2006 m. – konstitucija buvo ne kartą keičiama, tad keitėsi ir institucijų kompetencija bei pati konstitucinė sąranga; prezidento galios dar labiau sustiprėjo.

Pagal šiandienę konstitucijos versiją, prezidentas renkamas 5 metų kadencijai ir ne ilgesniam kaip 2 kadencijų laikotarpiui. Prezidento galios buvo išplėstos visų pirma ta prasme, kad prezidentas įgijo teisę savo iniciatyva keisti vidaus reikalų ir gynybos ministrus, turi teisę vienašališkai suspenduoti arba atšaukti Vyriausybės ir kitų vykdomosios valdžios organų aktus, jei šie prieštarauja Gruzijos konstitucijai, tarptautinėms sutartims ir susitarimams, įstatymams ir normatyviniams Prezidento aktams. Prezidentas taip pat duoda sutikimą ministrui pirmininkui skirti ministrus, teikia biudžetą parlamentui, skiria nacionalinės saugumo tarybos narius, kariuomenės vadą bei kitus vadus, teikia kandidatą į generalinio prokuroro postą, gali sušaukti ir pirmininkauti ministrų kabineto posėdžiams išskirtinės svarbos atvejais ir kt. Konsultacijų ir vyriausybės formavimo metu arba parlamentui negalint patvirtinti vyriausybės, prieš prezidentą negali būti pradėta apkaltos procedūra.

¹⁹⁹ *The Constitution of Georgia*, 1995. http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf.

Pagal 1995 m. Gruzijos konstitucijos 3 skyriaus 48 ir 49 straipsnius, priimtus 2005 m. sausio 23 d. pataisa, aukščiausias atstovaujamasis ir įstatymų leidžiamosios valdžios organas yra 150 narių parlamentas, renkamas 5 metų kadencijai. Pusė jo renkama pagal mažoritarinę, pusė – pagal proporcinę sistemą. (Iki pataisų buvo renkamai 235 parlamento nariai). Kandidatai renkami laisvo mandato principu, jų negalima atšaukti.

8 lentelė. Referendumai Gruzijoje

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	Rezultatas TAIP (%)	Rezultatas NE (%)
1991 03 31	Ar jūs pritariate Gruzijos nepriklausomybės atkūrimui pagal 1918 05 26 nepriklausomybės aktą?	90,57	99,49	0,51
2003 11 02	Ar jūs esate už tai, kad Gruzijos parlamento narių skaičius būtų sumažintas iki 150?	59,90	89,62	10,38
2008 01 05	Ar norite, kad Gruzija taptų NATO nare?	55,66	77,00	23,00
2008 01 05	Ar manote, kad parlamento rinkimai turėtų būti rengiami 2008 m. pavasarį?	55,62	79,74	20,26

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

Pirmasis Gruzijos referendumas laikytinas plebiscitu, trečiasis – geopolitinio apsisprendimo, lygintinas su analogiškais referendumais Vengrijoje ir Slovėnijoje²⁰⁰. Antrasis ir ketvirtasis formaliai laikytini veikia „rutininiais“ teisinės sistemos tobulinimo referendumais; neatmestina, kad valdžia per juos galėjo siekti vienaip ar kitaip mobilizuoti savąjį elektoratą.

²⁰⁰ Mažylis L. Jurgelionytė A., Skirmantienė A. *Nemeilė Neeuropai. Europos Sąjungos ketvirtosios plėtros bangos referendumai*. Kaunas, 2004, p. 24–25.

Prezidento, parlamento institucijos, partijų sistema

1990 m. rinkimai rengti pagal mišrią sistemą (proporcinis ir daugumos reprezentavimas). Z. Gamsachurdijos blokas gavo 155 iš 250 parlamento mandatų. Gruzijos komunistų partija, gavusi 64 vietas, suformavo reikšmingą opoziciją.

Z. Gamsachurdija per prezidento rinkimus 1991 metų gegužę surinko 87 proc. balsų.

Vyko sparti desovietizacija. Kartu formavosi kritinė nepatenkintųjų masė, stiprėjo kaltinimai blogu valdymu, opozicijos slopinimu. Pagaliau per karinį pučą Z. Gamsachurdija buvo pašalintas iš posto.

Valstybės prezidentu 1995 metų lapkritį išrinktas Eduardas Ševardnadzė, o 2000-ųjų balandį perrinktas antrai kadencijai.

E. Ševardnadzė vykdė vangias reformas, neretai vadovaudamasis nuostata: geriausia politika – jokios politikos nebuvimas. Nenuostabu, kad įsigalėjo kone visų lygių korupcija, neefektyvus valdymas. Prezidentas siekė išardyti nepaklusnias savivaliaujančias karines formuotes, pavyzdžiui, vadovaujamos T. Kitovanio ir I. Ioseliano (aiškiausias tokio nepaklusnumo pavyzdys – T. Kitovanis, pats vienas nusprendęs siųsti į Abchaziją savo būrį, įklampino Gruziją į 13 mėnesių trukusį karą).

Europos Sąjunga, Pasaulio bankas ir TVF spaudė daryti reformas, o tuo pačiu metu kaupėsi baimė būti „prarytiems“ Rusijos ekonomikos. E. Ševardnadzė priėmė radikalius sprendimus dėl kainų liberalizavimo, „paslėptos“ privatizacijos legalizavimo, mažino administracinius suvaržymus, tačiau rimtų proveržių pasiekti sekėsi sunkiai.

Žiniasklaida ir valstybės aparatas tarnavo iš esmės vienai politinei jėgai.

Gruzija „visą dešimtmetį merdėjo džiugindama Rusiją. Policijos pareigūnai, pasidaliję kelio ruožus kilometrais, rinko duokles iš visų vairuotojų“²⁰¹. Pačiam E. Ševardnadzei tokių „ribotų“ permainų, regis, visiškai pakako. Viena vertus, ši situacija netrukė atsirasti gana tvirtoms pilietinės visuomenės užuomazgoms. Kita vertus, klestėjo negatyvūs reiškiniai, net vadinamasis „balsų grobstymas“. Šių faktorių kombinacija 2003 m. ir sudarė pagrindą vadinamajai *Rožių revoliucijai*. Anot K. Girniaus, „šalis jau buvo subrendusi revoliucijai: joje veikė opozicinės

201 Valatka R. Gruzija rita nuo savęs politinės depresijos akmenį. *Lietuvos rytas, Rytai-Vakarai*, 2007-02-10, p. 3.

partijos, o gana nuosaiki vyriausybė nebuvo linkusi griebtis smurto neramumams malšinti; pagrindinė valdžios išlaikymo priemonė buvo rinkimų klastojimas, ne smurtas.“²⁰²

Įvykių fabula tokia. Eiliniuose 2003 m. rinkimuose į Gruzijos parlamentą pranešta apie daugybę pažeidimų, tačiau rinkimų komisija paskelbė E. Ševardnadzę remiančio bloko *Už naująją Gruziją* pergalę. Televizija „Rustavi-2“ paskelbė *exit polls* duomenis: pagal juos laimėjo *Nacionalinis judėjimas*, vadovaujamas jauno lyderio Michailo Saakašvilio, tuo metu vienijęs apie 20 tūkst. žmonių. Tą pačią naktį Tbilisyje prasidėjo opozicijos mitingai, kuriais reikalauta, kad valdžia pripažintų pralaimėjimą. Šioji derėjosi, organizavo savo šalininkų akcijas. Pagaliau buvo paskelbti patikslinti rinkimų rezultatai, bet ir pagal jų rezultatus laimėtojais buvo vaizduojami E. Ševardnadzės šalininkai.

Lapkričio 22 d. Tbilisyje mitinge dalyvavo jau apie 50 tūkst. žmonių. Žmonės, vadovaujami M. Saakašvilio su rožių puokšte rankose, įsiveržė į pirmąjį naujojo parlamento posėdį. E. Ševardnadzei teko palikti parlamentą ir slėptis savo rezidencijoje. Buvusi parlamento pirmininkė Nino Burdžanadzė pasiskelbė laikinai einanti prezidento pareigas. Atsakydamas į tai, E. Ševardnadzė įvedė šalyje nepaprastąją padėtį.

Lapkričio 23-osios naktį opozicijos šalininkai užėmė svarbiausius valstybinius pastatus. Tarpininkaujant Rusijos užsienio reikalų ministrui Igoriui Ivanovui, įvyko E. Ševardnadzės ir opozicijos lyderių derybos, po kurių prezidentas paskelbė savo atsistatdinimą.

Daugelis stebėtojų patyrė šoką, kai per palyginti neilgą laiką, nuo 2003 metų pavasario, energingi jauni kylančios politinės bangos lyderiai sugebėjo suaktyvinti didžiules žmonių mases ir pasipriešinti eilinei rinkiminei „vagystei“. Išlaisvėjusi politinė tautos valia lėmė pokyčius.

2004 metų sausį įvykusiuose prezidento rinkimuose Michailas Saakašvilis surinko 96 proc. balsų, 2008 m. jis buvo perrinktas antrai kadencijai.

„2003 metų lapkritį Gruzijoje įvykusi Rožių revoliucija buvo pirmasis ženklas, kad laisvės ir demokratijos idėjos yra tarsi ilgai lauktas gaivaus oro gūsis“, – teigė V. Adamkus savo kalboje „*Terra Democratica* Rytų Europoje ir už jos ribų: laimėjimai, iššūkiai ir tolesni žingsniai“, surengtame priėmime 2005 m. rugsėjo 19 d.

²⁰² Girnius K. *Ar revoliucija bus taiki?*

http://www.lrt.lt/old_2006/news.php?strid=5065&id=479594.

9 lentelė. 2008 sausio 5 d. Gruzijos prezidento rinkimų rezultatai

Kandidatas	Balsų kiekis
Michailas Saakašvilis	53,38 proc.
Levanas Gachechiladzė	25,66 proc.
Arkadis Patarkatsišvilis	7,1 proc.
Šalva Natelašvilis	6,55 proc.
Davidas Gamkrelidzė	4,05 proc.
Gia Maisašvilis	0,78 proc.
Irina Sarišvili	0,17 proc.

Šaltinis: European Forum for Democracy and Solidarity. Georgia. 2009-06-26.
<http://www.europeanforum.net/country/georgia>

Dabartinė Gruzijoje susiklosčiusi partijų sistema vertintina nevienareikšmiškai²⁰³. Viena vertus, tai – efektyvi daugiapartinė sistema (pagal konstituciją kelti sąrašą rinkimuose į parlamentą gali politinis susivienijimas, surinkęs ne mažiau kaip 50 tūkst. parašų arba turintis bent vieną narį esamame parlamente). Kita vertus, faktiškai dominuoja viena partija – proprezidentinis Jungtinis nacionalinis judėjimas.

Jungtinis nacionalinis judėjimas – dominuojanti partija ir blokas, po 2008 m. parlamento rinkimų turintis 119 vietų parlamente (iš 150). Tokio pavadinimo partiją 2001 m. įkūrė M. Saakašvilis. Ideologiškai ji apibūdinama kaip liberaliai konservatyvi ir liberaliai nacionalistinė, pasisako už narystę NATO ir ES, taigi yra aiškiai provakarietiška. Be to, nuolat pabrėžia būtinybę gerinti socialines paslaugas – matyt, tai lemia partijos elektoratas, kurio daugumą sudaro gaunantieji vidutines ir menkesnes pajamas.

Parlamente ši partija veikia susiblokavusi su Zurabo Žvanijos *Vieningaisiais demokratais*. Palyginti su Rožių revoliucijos laikotarpiu, 2008 m. blokas apibyrėjo: jį paliko N. Burdžanadzės – stiprios populiarios veikėjos – rėmėjai (formali skilimo priežastis – per žemos vietos jungtiniame rinkimų sąrašė).

Jungtinė opozicija – pagrindinė opozicinė jėga (17 vietų), jau daugiau kaip 5 metus besirungianti su *Jungtiniu nacionaliniu judėjimu*. Ją sudaro *Naujosios dešinės*, *Pramonė išgelbės Gruziją* bei keletas kitų mažesnių partijų. Dalis jos narių yra iš buvusio prezidento E. Ševardnadzės aplin-

203 European Forum for Democracy and Solidarity. Georgia. <http://www.europeanforum.net/country/georgia>.

kos. Kaip ir valdantysis blokas, priskiriama centro dešiniajai. Jos atrama – daugiausiai privatūs verslininkai, pramonės darbuotojai, tarp lyderių yra žinomų verslininkų.

Parlamente dar atstovaujamos Giorgio Targamadžės vadovaujamas *Krikščionių demokratų judėjimas* (6 vietos) ir Šalvaos Natelašvilio *Darbininkų partija* (taip pat 6) bei *Respublikonų partija* (2 vietos) – dar viena *Rožių revoliucijos* veikėja, atšlijusi nuo M. Saakašvilio, kuri po 2004 m. rinkimų Adžarijoje teigė, kad jį remiančios jėgos galimai klastojo rezultatus.

Darbininkų partija, gana atvirai socialistinė (reikalauja nemokamų sveikatos draudimo, švietimo ir kitų paslaugų), *Rožių revoliucijos* metu rėmė E. Ševarnadžę. Pasisako už europines vertybes, Gruzijos narystę ES, bet kartu triukšmingai kritikuoja M. Saakašvilį. Kaip ir neparlamentinė *Socialistų partija*, vadinama prorusiška.

10 lentelė. 2008 m. gegužės 21 d. Gruzijos parlamento rinkimų rezultatai

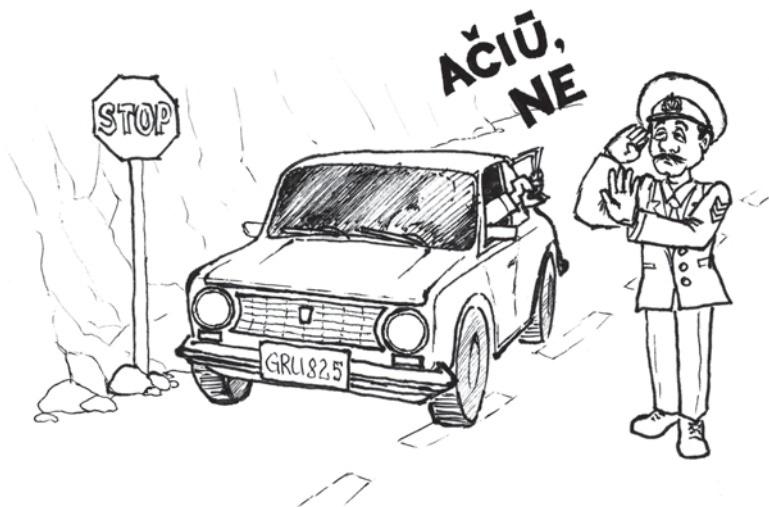
Partija	Balsų procentas pagal proporcingius sąrašus	Vietų skaičius pagal proporcingius sąrašus	Vietų skaičius vienmandatėse apygardose	Bendras mandatų skaičius
Jungtinis nacionalinis judėjimas	59,48 proc.	48	71	119
Jungtinė opozicija / „Dešinioji opozicija“	17,69 proc.	15	2	17
Krikščionys demokratai (Giorgis Targamadžė)	8,26 proc.	6	-	6
Gruzijos darbininkų partija (Šalva Natelašvilis)	7,55 proc.	6	-	6
Respublikonų partija	-	-	2	2

Dalyvavo 55 proc. visų turinčių balso teisę rinkėjų.

Šaltinis: European Forum for Democracy and Solidarity. Georgia. <http://www.europeforum.net/country/georgia>

Demokratinės situacijos vertinimai

Naujoji valdžia iš karto paskelbė karą šalyje vešėjusiai korupcijai. Iki šiol visuomeniniame Gruzijos diskurse, o ir visoje posovietinėje erdvėje, svarstomas beprecedentis atvejis: M. Saakašviliui pavyko ryžtingai išnaikinti kelių policijos korupciją. Kelių policininkai visi kaip vienas buvo atleisti, o vietoj jų priimti priimti sąžiningi, kuriems užtikrintas padorus atlyginimas.

8 pav. Gruzijoje pavyko įveikti kelių policijos korupciją

Teigiamus pokyčius netruko pastebėti tarptautinės organizacijos. Štai 2008 m. *Transparency International* „korupcijos indekso“ ataskaitoje Gruzija buvo 67 vietoje tarp visų pasaulio valstybių. Tai geriausias rodiklis iš visų Nepriklausomų Valstybių Sandraugos narių, didelis šuolis iš 133 vietos (2004). Vis dėlto kaip tik dėl korupcijos motyvo vyko masiniai protestai Tbilisyje 2007 metų lapkritį. Be to, opozicija aršiai kritikavo rinkimų įstatymo pokyčius, pagal kuriuos mandatui gauti užtenka nebe 50 proc., o 30 proc. apygardoje atiduotų balsų. Be to, protestuota prieš įstatymo pataisas dėl partijų finansavimo, numatančias palikti jį tik parlamentinėms partijoms²⁰⁴.

204 2008 Corruption Perceptions Index. Transparency International.

http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table.

Dar 2007 m. lapkričio 7 d. paskelbtoje *Gallup* apklausoje teigta: daugiau nei 50 proc. gruzinių mano, kad aktyvi politinė opozicija yra „labai reikalinga“, 31 proc. – kad „svarbi“, reikalinga, ir tik 9 proc. – kad „n svarbi“; iš viso tai sudarė 85 proc. Toje pačioje apklausoje buvo paskelbta, kad net 37 proc. apklaustųjų buvo nepatenkinti tuo, kaip demokratija veikia jų šalyje, patenkintų buvo 14 proc., neapsisprendusių – 47 proc. Tokie dideli skaičiai 2007 m. rodė, kad Gruzijos visuomenė supranta, kaip turi funkcionuoti demokratija ir kad tai yra reikalinga. Į tiesioginį klausimą TAIP atsakė net 78 proc. apklaustųjų.²⁰⁵ Tokias tendencijas galima interpretuoti įvairiai. Vis dėlto jos veikia liudija aukštą demokratinę gruzinių savivoką.

Kartu su neabejotiniais demokratijos laimėjimais reiškėsi ir tam tikros visuomenės dalies nepasitenkinimas M. Saakašvilio turima įtaka. Nuolat vyko opozicijos protestai. Nusistovėjo dvejopas situacijos vertinimas. Aiškinimai, kad M. Saakašvilis peržengia demokratijos ribas, tampa autokratu, gali būti kaimyninės Rusijos inspiruota kampanija, kurios tikslas – iškelti Rusijai palankesnę lyderį. 2007 m. rudenį M. Saakašviliui teko įvesti nepaprastą padėtį Tbilisyje, o vėliau ir kitose Gruzijos teritorijos dalyse. Įtampos fone 2007 m. lapkričio 25 d. prezidentas atsistatydino ir paskelbė rinkimus. 2008 m. sausio 5 d. M. Saakašvilis vėl buvo išrinktas prezidentu, o ESBO rinkimus pripažino laisvais su tam tikromis pastabomis. Opozicija, kaip jau tapo įprasta, reagavo organizuodama protestus. Po 2008 metų rugpjūčio karo su Rusija dėl Pietų Osetijos ir Abchazijos opozicija pasigavo naują valdančiųjų kritikos motyvą: esą, kodėl M. Saakašvilis nenugalėjo rusų. Tokie desperatiški opozicijos motyvai logiškai nėra labai nuoseklūs ir liudija sudėtingai susipynusius patriotiškumo, provakarietiškumo ir antirusiškumo argumentus. Tad adekvačiai vertinti demokratinę situaciją Gruzijoje nėra lengva.

Be to, pastebima, kad valdančioji partija, naudodamasi valstybiniais resursais, kartais kišasi į žiniasklaidos veiklą siekdama ją riboti. Tad „Freedom House“ spaudos laisvės vertinimu, 2008 m. Gruzijai suteiktas tik „iš dalies laisvos“ šalies statusas²⁰⁶.

205 Esipova N., Crabtree S. Georgians Value Democracy, Political Opposition. *Gallup*. 2007-11-07. <http://www.gallup.com/poll/102628/georgians-value-democracy-political-opposition.aspx#>.

206 Freedom of The Press – Georgia (2008). Freedom House. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=251&year=2008>.

Tos pačios *Freedom House* vertinimais, daugelis Gruzijos indeksų 2008–2009 m. išliko nepakitę, tačiau būta priekaištų dėl elektorinių procesų (kampanijos pranašumai valdančiajai partijai), pilietinės visuomenės (provincijoje daromas spaudimas mažoms NVO, per menka profsąjungų įtaka). Tad bendras šios valstybės demokratijos indeksas (pagal 7 balų skalę, kai 1 – geriausias įvertinimas) pablogėjo: 2007 m. sudarė 4,68, o 2009 m. – 4,93²⁰⁷.

Ekonomikos būklė

Suirus Sovietų Sąjungos planinei ekonomikai, Gruzijoje, kaip ir kitose posovietinėse valstybėse, ėmė rasti rinkos ekonomikos užuomazgų. Būtiniausias ekonomines reformas teko diegti turint mažai pavyzdžių ir patirties. Laikoma, kad papildomais ekonomikos vystymosi kliuviniais buvo E. Ševardnadzės režimas ir aukštas korupcijos lygis, o *Rožių revoliucija* suteikė esminį postūmį ne tik demokratijos link, bet ir kuriant efektyvesnę ir pajėgesnę rinkos ekonomiką; labai pagausėjo užsienio investicijų.

2005 m. ir 2006 m. Gruzijos BVP augo po 9,5 proc., o 2007 m. – net 12 proc. 2008 m. BVP sudarė 21,5 mlrd. dolerių vienam gyventojui. Pritaikius efektyvesnę mokesčių sistemą (o renkant mokesčius irgi nuolat būta korupcijos), nuo 2003 m. biudžeto pajamos padidėjo kone keturgubai. Sklandžiau surenkami ir muitai, sumažėjo kontrabanda.

Tiesa, kartu didėjo ir infliacija: 2005 m. ji buvo 5 proc., o 2006 m. – net 9,5 proc.

Ekonomikos pasiskirstymas pagal sektorius primena daugelį modernių valstybių: žemės ūkiui tenka 12,5 proc., pramonei – 27,9 proc., paslaugoms – 59,6 proc. Nereikia pamiršti, kad Gruzija turi daug gamtos turtų, yra patraukli turistams. Turizmo sektorius patyrė didžiulių nuostolių dėl 2008 metų rugpjūčio karo su Rusija, per kurį Gruzija neteko Abchazijos; tiesa, faktiškai Abchazijos pajūrio Gruzija buvo netekusi jau per pirmąjį karą. Vis dėlto laikoma, kad turizmas Gruzijoje tebeturi potencialą. Gruzijos gamtinės sąlygos puikiai tinka citrusiniams vaisiams, vynuogėms, riešutams, arbatžolėms auginti. Gruziniškas vynas žinomas pasaulyje, tiesa, šią pramonės šaką smukdo Rusijos boikotas. Svarbi pramonės sritis – kalnakasyba, ypač mangano ir vario gavyba; išplėtotą automobilių ir aviacijos dalių, chemijos pramonė. Pastaruoju metu daug

207 Fuller E. *Georgia*. <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/georgia/final>.

statoma, plėtojamos bankininkystės paslaugos. Neigiamas veiksnys – būtinybė importuoti naftą ir dujas. Todėl nutiesti Baku–Tbilisio–Džeihano naftotiekį bei Baku–Tbilisio–Erzerumo dujotiekį Gruzijai yra gyvybiškai svarbu²⁰⁸.

Gruzijos vidaus pastangas sustiprino gausi tarptautinės bendruomenės parama. Pirmieji žingsniai – 1995 m. Pasaulio banko suteikta 206 mln. JAV dolerių paskola, taip pat didelė parama iš Vokietijos, Didžiosios Britanijos, kitų ES šalių.

Po 2008 m. Rusijos invazijos į Gruziją Vakarų parama dar labiau padidėjo, vien JAV skyrė daugiau nei 1 mlrd. JAV dolerių. Gruzijai pademonstravus, kad geba paramą tinkamai įsisavinti, paramos apimtys netgi didėjo.

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

1994 m. E. Ševardnadzės pasirašyta draugystės ir bendradarbiavimo sutartis pagilino politinį, ekonominį ir karinį bendradarbiavimą su Rusija, tačiau Gruzijos reikalavimai nuginkluoti Abchazijos pajėgas buvo ignoruojami. Dar daugiau: Rusija atvirai ėmė diskriminuoti gruzinus, 2000 m. sudarė kliūtis laisvai judėti pusei milijono gruzinų, dirbančių Rusijoje. Energetinis spaudimas, kaltinimai, esą, Gruzija remia čečėnų teroristus ir organizaciją *AlQuaeda*, tik dar labiau gilino priešiškusumą.

Gruzijos visuomeniniame diskurse bene aiškiausiai (palyginti su kitomis kaimynėmis) reiškiamas priešiškusumas Rusijai. Rusija kiek norėdama gali aiškinti, kad sprogimai, po kurių nutrūko dujų tiekimas Gruzijai ir Armėnijai, buvo „neįvardytų teroristų darbas“. Kartais teigiama, kad antirusiška retorika paaštrėjo M. Saakašviliui atėjus į valdžią. Vis dėlto atskaitos tašku tektų laikyti pirmąjį Abchazijos karą: išdidi gruzinų tauta niekaip nesutiks, kad teritorijų atplėšimas būtų dangstomas „taikdaryste“. Tad M. Saakašvilio provakarietiškus čia rezonuoja su nuosekliai įsišaknijančiu priešiškusumu Kremliaus vykdomam spaudimui Gruzijos atžvilgiu²⁰⁹. Rusija aiškiai „užsižaidė“. Siekdama daryti įtaką Gruzijos vidaus politiniams ir ekonominiams procesams, rizikavo atstumti visą tautą. Nenuostabu, kad nuo 2006 m. Gruzijos politinis elitas ėmė nuosekliai siekti išstoti iš NVS.

208 CŽV tinklalapis. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>.

209 Ateities politikos scenarijai – be optimizmo. *Lietuvos rytas*, 2009-05-04, Nr. 100, p. 4.

A. Piontkovskis dar 2006 m. teigė, kad kampanija prieš Gruziją baigsis tuo, jog „visi šimtas procentų gruzinų bus neigiamai nusistatę Rusijos atžvilgiu“²¹⁰.

Tai atspindi rusiškąją „eurazijinę“ geopolitinę koncepciją²¹¹. Tam tikra prasme Rusija aukoja savo sociokultūrinius ryšius su Gruzija dėl imperinio dominavimo ir kažin ar turėtų stebėtis, jog gruzinai yra mažiausiai linkę bendradarbiauti kaimynai²¹². Kurį laiką Rusija buvo linkusi atsakyti tiesioginės Pietų Kaukazo kontrolės²¹³, tam tikrą laiką tenkinosi ekonominiu konkuravimu²¹⁴. Tačiau energijos transporto priemonių diversifikavimą jau priėmė kaip interesų suvaržymą²¹⁵, ilgainiui kompleksiskai ėmėsi „artimojo užsienio“ izoliacijos²¹⁶. Vakarams toleruojant Rusijos „tvarkymąsi“ savo kaimynystėje kaip rusų „tapatybinės savivokos“ komponentą, įgalinantį laikyti save „globalia žaidėja“²¹⁷, Rusija ėmė atvirai manipuliuoti neišspręstu Gruzijos *de facto* atsiskyrusių regionų klausimu, o po karo pagaliau vienašališkai pripažino jas savarankiškoms valstybėmis.

Gravitaciją Rusijos link palaiko gal tik nemaža Gruzijos priklausomybė nuo Rusijos ekonomikos ir energetinių resursų.

210 Piontkovskiy A. *Europiniai užrašai*. Pranešimas VDU PMDF apvaliojo stalo diskusijoje, skiriamoje Aleksandro Štromo atminimui „Europa – senoji ir naujoji: laisvė, solidarumas ir socialinė kritika“. Kaunas, 2008 m. rugsėjo 22 d.

211 Shah S. A. A. *Russia's Foreign Policy Towards Southern Caucasus*. The Institute of Strategic Studies, Islamabad, 2004. http://www.issi.org.pk/journal/2004_files/no_2/article/4a.htm.

212 Markedonov S. The Paradoxes of Russia's Georgia Policy. *Russia in Global Affairs*, № 2, April–June 2007. <http://eng.globalaffairs.ru/numbers/19/1116.html>.

213 Trenin D. Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region, Chapter III. *Contested Borders in the Caucasus*. Coppieters, B. (ed.). <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0301.htm>.

214 Rondeli A. *South Caucasus – Clash of Interests?* Finnish Institute of International Affairs (FIIA) / Ulkopoliittinen instituutti (UPI), May 18, 2004. http://www.upi-fiaa.fi/fin/tilaisuudet/tilaisuudet_2004/south_caucasus_-_clash_of_interests/.

215 Yukselen H. *Actors in the South Caucasus: Stability providers or instability exploiters*. A thesis submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, September 2004. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12605385/index.pdf>.

216 Corso M. *Moscow's Political Tactics Alienating its Near Abroad*. The Power and Interest News Report (PINR), 07 February 2005. http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=264&language_id=1.

217 Oliker O., Szayna T. S. *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus. Implications for the U.S. Army*. United States Army, RAND, Arroyo Center, 2003. ISBN 0-8330-3260-7. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2005/RAND_MR1598.pdf.

Priimdama NATO kaip vienintelį galimą saugumo garantą, Gruzija dar 2004 m. spalio 29 d. pasirašė su NATO individualų partnerystės planą (*Individual Partnership Action Plan*). Pagal šį planą Gruzija įsipareigojo vykdyti politinės, saugumo ir gynybos sistemos reformas, kad jos atitiktų NATO standartus.

9 pav. Aktyvūs Gruzijos transatlantinių siekių rėmėjai – Lietuva ir Lenkija

Didelį tautos pasitikėjimą transatlantine partneryste liudija referendumas dėl Gruzijos narystės NATO, kurio metu TAIP pasisakė net 77 proc. dalyvių.

Ypatingas faktorius: Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorijų atplėšimas

Gruzijos–Abchazijos konfliktas, kitaip dar vadinamas Abchazijos karu, prasidėjo 1992–1993 m. tarp gruzinų ir abchazų etninių grupių. Konfliktas įsiplieskė Gruzijai priklausančioje Abchazijos autonominėje srityje ir truko 13 mėnesių. Šis dviejų didžiausių etninių grupių Gruzijos teritorijoje susirėmimas nusinešė apie 30 tūkst. civilių aukų, o sužeistųjų būta net iki 250 tūkst.

Tačiau Abchazijos karo ištakos siekia kur kas ankstesnius metus nei oficiali karo pradžia. Jau 1989 m. pastebimos etninių konfliktų tarp gruzinų ir abchazų užuomazgos. 1991 metų gruodį Pietų Osetijoje ir 1992–1993 m. Abchazijoje kilo karai. Jų metu tų regionų gyventojai – etninės abchazų ir osetinų grupės – skatinamos ir remiamos Rusijos, reikalavo atsiskirti nuo Gruzijos. Abu regionai paskelbė nepriklausomybę (Pietų Osetija – 1991 m. lapkričio 28 d., Abchazija – 1992 m. liepos 23 d.), kurių ne tik Gruzija, bet ir kitos valstybės neskubėjo pripažinti. Etniniai gruzinai jau tada iš tų teritorijų buvo išstumti – didžiulėms jų masėms teko pabėgėlių dalia. Tiesioginiai karo veiksmai nurimo, buvo pasirašytos paliaubos, tačiau konfrontacija neatslūgo, antigruziniškos nuotaikos nuolat kurstytos. Ir Abchazijoje, ir Pietų Osetijoje buvo vykdomi referendumai, kuriais siekta įtvirtinti teritorijų atskyrimą. 1999 m. abchazai pritarė 1994 m. „suvereniai konstitucijai“, Pietų Osetijoje 1992 m. pritarė iš pradžių „nepriklausomybei“, po to susijungimui su Rusija, o 2006 m. lapkričio 12 d. referendumu „paremta Pietų Osetijos nepriklausomybė ir tarptautinis pripažinimas“. Žinoma, tokių balsavimų legalumas kvestionuojamas vien dėl jų konteksto (karai, žudynės, etniniam valymui prilygstantys dideli pabėgėlių srautai) bendruomenės²¹⁸. Pamažu susiformavo „užšaldytų konfliktų zonos“. Palyginti neskausmingai išsprendė grėšęs analogiškas konfliktas Adžarijoje: po Gruzijos kariuomenės manevrų, Batumio mieste kilusių masinių protestų fone, Adžarijos lyderis Aslanas Abašidzė buvo priverstas atsistatydinti. Kiti du konfliktai pavirto kruvinais karais.

Pagal oficialią Gruzijos vyriausybės versiją naujas karas prasidėjo tuomet, kai reaguodamos į provokacijas gruzinų pajėgos 2008 m. rugpjūčio 8 d. įžengė į Pietų Osetijos sostinę Cchinvalį suduoti smūgio provokacijų rengėjams – osetinų karinėms formuotėms. Į konfliktą labai operatyviai ir gruzinams visiškai netikėtai įsitraukė milžiniškos Rusijos kariuomenės pajėgos. Būdamos puikios parengties, jos ne tik išstūmė gruzinus iš Pietų Osetijos, bet ir užėmė dalį Gruzijos „šerdis“ teritorijos, praktiškai visiškai sunaikino karinę infrastruktūrą – ypač Gorio mieste (istorijos ironija – gimtasis Josifo Džiugašvilio-Stalino miestas...) ir ėmė kelti fizinę grėsmę už keliasdešimties kilometrų esančiai sostinei Tbilisiui. Pasaulinės žiniasklaidos diskurse priverstinai atsirado kažkokios

218 Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui).

„dvi Gruzijos“: toji, kurios sienas pripažįsta pasaulio bendruomenė (su Abchazija ir Pietų Osetija) ir dar „šerdis“ Gruzija, kuriai irgi gresia karinė Rusijos okupacija...

Teritorijas gruzinai atgaus, kitų gal ir neatgaus, karinę infrastruktūrą tikriausiai atstatys, bet meilė nebegrįžta. Iš gruzinų širdžių galbūt amžiams išnyko sentimentai didžiąjai broliškajai rusų tautai...

Karo situacija brendo ilgai: Rusija atvirai mėgino išprovokuoti Gruziją karo veiksams atvirai palaikydama Pietų Osetijos ir Abchazijos separatistinius režimus, darydama tose teritorijose, ką panorėjusi ir nesuderinusi su jų suverenu Gruzija, visai blokuodama šimtų tūkstančių gruzinų pabėgėlių grįžimą į gimtąsias vietas. Visa tai tik dar kartą patvirtina, kad Rusija jau seniai buvo okupavusi ir *de facto* aneksavusi Pietų Osetijos ir Abchazijos teritorijų dalis.²¹⁹

Įsiverždama į Gruzijos teritoriją 2008 m., Rusija tiesiog siekė toliau eskaluoti vykdytą Abchazijos ir Pietų Osetijos *de facto* aneksiją. Iki tol Rusija turėjo teisę su Gruzijos sutikimu laikyti Pietų Osetijoje 500 savo taikdaryų ir dar 500 vadinamosios Pietų Osetijos taikdaryų, o Abchazijoje – iki 2 500 taikdaryų. Į Gruzijos teritoriją Rusija papildomai įvedė dešimttūkstantines pajėgas, šimtus vienetų šarvuotos technikos ir tankų, pasiuntė dešimtis karo lėktuvų. Šių pajėgų operacijos, beje, neapsiribojo tik Pietų Osetija ir Abchazija, o išplito kur kas plačiau. Rusijos kariuomenė smarkiai bombardavo visą Gruzijos teritoriją, įskaitant tą, kurios neokupavo, blokavo ir nusiaubė Gruzijos uostus bei pakrantes. Beje, šiuo požiūriu, Rusija netiesiogiai įtraukė į agresiją ir Ukrainą, nes operacijas prieš Gruziją vykdė Ukrainoje dislokuotas Rusijos Juodosios jūros laivynas.

Žinoma, Rusija laikėsi seno įpročio ir agresijos auką vadino agresore²²⁰, Gruzijai bandė primesti „genocido vykdymą“²²¹, tačiau iš esmės „informacinį karą dėl karo“ pralaimėjo.

Vidurio Rytų Europos vadovai vyko į konflikto zoną. Lietuvos, ištikimos bičiulės, įvaizdį puikiausiai palaikė kuklus diplomatas Petras Vaitiekūnas. Jis tapo ne tik Lietuvos, bet ir visos naujosios Europos, palaikančios posovietinį Pietų Kaukazo pasaulį, simboliu.

219 Dylevsky L., Fedorov A., Komov S., Korotkov S. Russian Federation Military Policy in the Area of International Information Security: Regional Aspect. *Military Thought*, 2007, vol. 16, № 1, p. 9. <http://www.eastview.com/evpj/evjournalsyears.asp?editionid=555>.

220 Žalimas D. Rusijos ir Gruzijos karas: kas yra kas.. *Veidas*, 2008-11-15.

221 Goltz T. *Georgia Diary*. New York, 2009, p. 253.

Turėjo vargo ir Vakarų diplomatija. Pirmininkaujanti Prancūzija malšinti karo gaisro skubiai siuntė savo užsienio reikalų ministrą B. Kouchnerį. Padėtis įvertinta adekvačiai. Neapsiribota „humanitarinėmis“ interpretacijomis („karas yra blogis“ ir „kas pradėjo pirmas“): buvo sudarytas šalių įsipareigojimo planas. To plano Rusija vis „po truputį laikėsi“...

Rusijos veiksmus JAV administracija, Europos Sąjunga – ypač Vidurio Rytų Europos šalys – pasmerkė kaip agresijos aktą. JAV buvo priverstos į Gruzijos uostą Potį pasiųsti karinius laivus. JAV viceprezidentas Dickas Cheney, Valstybės departamento pareigūnai bei kiti diplomatai kartu su ES atstovais ieškojo išeities iš esamos situacijos. Rusija nepripažino savo neproporcingos reakcijos ir to, kad atvirai pademonstravo suinteresuotumą kaip viena iš konflikto pusių, nors formaliai turėjo veikti kaip taikdarys. Konfliktas iš Pietų Osetijos tuoj pat persimetė ir į Abchaziją, jo metu Gruzija ir Rusija prarado atitinkamai apie 200 ir 70 karių²²². Dėl pastarojo skaičiaus yra įvairių komentarų. Mat, nors Rusija atviram karui akivaizdžiai ruošėsi, vis dėlto jos pusėje faktiniai nuostoliai galimai buvo daug didesni. Kaip jau ne kartą būta, per karą atsiskleidė Rusijos kariuomenės problemos: lėktuvų pažeidžiamumas (gruzinams pavyko jų numušti), žmogiškųjų resursų stoka armijoje (daug kariškių – vidutinio amžiaus) ir kt. Vis dėlto Rusija karą laimėjo. Rezultatas – nauja etninio valymo ir pabėgėlių banga. Dabar jau beveik visi gruzinų tautybės gyventojai buvo išstumti iš abiejų konfliktų regionų, Gruzijos vyriausybė susidūrė su naujomis didelėmis pabėgėlių problemomis, nuostoliais ekonomikai. Opozicija apkaltino valdžią nesugebėjus nugalėti rusų, o Abchazija ir Pietų Osetija pasiskelbė nepriklausomomis.

Anot buvusio V. Putino patarėjo A. Ilarionovo, konfliktą išprovokavo M. Saakašvilis ir darė tai siekdamas sutelkti sau gruzinų paramą: kitaip Rusija būtų suorganizavusi jį nuversti²²³.

Dėl krizės Gruzijoje Europos Sąjungos ir Rusijos santykiai atsidūrė kryžkelėje. 2008 m. rugsėjo 1 d. įvykusiame Europos Vadovų Tarybos posėdyje buvo nuspręsta sustabdyti birželio pabaigoje prasidėjusias ES ir Rusijos derybas dėl naujos strateginės partnerystės sutarties. Priimtoje deklaracijoje teigiama, kad derybos bus sustabdytos, kol bus įvykdytas reikalavimas: Gruzijoje teritorijoje esančios Rusijos karinės pajėgos privalo

222 Georgia Ministry of Defense. Rasta: <http://www.mod.gov.ge/?l=E&m=17&sm=1>.

223 Nauji Gruzijos užtarėjai. *EU Observer*, BNS, LR. *Lietuvos rytas*, 2008-10-16, p. 10.

grįžti ten, kur buvo iki prasidedant Rusijos ir Gruzijos karui. Tarybos išvadoje teigiama: „Kol karinės pajėgos nepasitrauks į pozicijas, kurias užėmė 2008 m. rugpjūčio 7 d., tol derybų susitikimai dėl partnerystės susitarimo bus atidedami“²²⁴. Tame pačiame posėdyje pareiškta, jog *Europos Vadovų Taryba* griežtai smerkia vienašalį Rusijos sprendimą pripažinti Abchazijos ir Pietų Osetijos nepriklausomybę.

Ilgainiui griežtas ES tonas pradėjo silpnėti, o valstybės narės pasiskirstė į „griežtesnes“ ir „nuosaikesnes“ Rusijos atžvilgiu, taigi tarpvalstybiniai santykiai ėmė grįžti į „kasdienio bendradarbiavimo“ būseną, nors Rusija tik iš dalies vykdė savo tarptautinius įsipareigojimus. Perfrazuojant F. Tassinari, Europos Sąjunga, per konfliktą pasišovusi būti „sąžiningu tarpininku“, ilgainiui pasirodė besanti veikiau „okupacijos notaru“...²²⁵

Anot Vytauto Landsbergio, „ES laikosi požiūrio, kad nebereikia daugiau laikytis bendrų vertybių, paliekant jas kaip tam tikrą vietinę prabangą, kai kiti tuo tarpu naudojami prievartos, smurto bei pastovaus bet kokių pasirašytų įsipareigojimų laužymo prabanga“²²⁶. ES jau seniai stokojo visa apimančios (*comprehensive*) politikos, kuri sujungtų konfliktų sprendimo ir diplomatinio tarpininkavimo priemones Pietų Kaukazo regione²²⁷.

ES sprendimą atnaujinti derybas su Rusija V. Landsbergis su sau būdingu tiesumu pavadino „konformistinės, prisitaikėliškos politikos pergale prieš moraliąją politiką“ ir su sau būdinga ironija komentuodamas pasikeitusios Europos laikysenos motyvą – esą Rusija „vykdo savo įsipareigojimus“, – suteikė tam žodžiui savotišką prasmę – „po truputį vykdo“, nors neaišku, kada gi ir ar apskritai visiškai įvykdys... V. Landsbergis polemizuoja su K. Girniumi ir kitais apžvalgininkais, mėginusiais eskaluoti interpretaciją, esą Lietuva, remdama Gruziją, yra „vieniša, donkichotiška keistuolė“: Lietuva ne puola Kremlį – tiesiog sako tiesą, o ES buvo nemaža šalių, kurios rėmė kaip tik Lietuvą, bet ne vokiečių, prancūzų ar italų

224 Neeilinė Briuselio Europos Vadovų Taryba. 2008 metų rugsėjo 1 diena. Pirmininkaujanti valstybės narės išvados. 12594/08. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/LT/ec/102547.pdf.

225 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 75.

226 Landsbergis V. Apie Europos dalyko atspindį Gruzijoje. EP nario pareiškimas, Briuselis, 2008-11-05. Publikuota: L.rytas.lt., 2008-11-05. Cituojama pagal: Landsbergis V. Europos Parlamente. V. 2008 m. sausis–gruodis, p. 473–474.

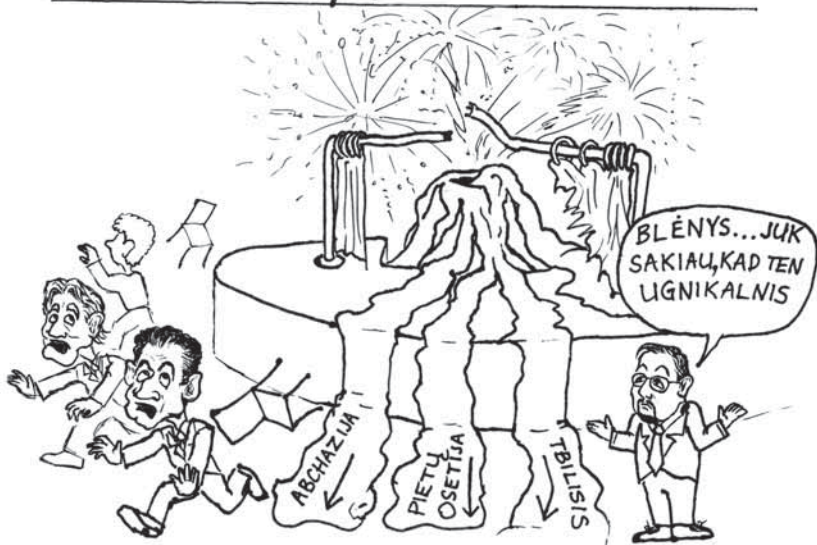
227 Tarkhan-Mouravi G. How the EU can help bringing peace to the South Caucasus. *Europe's World*, 2007 Summer, No. 6, p. 55.

poziciją. Nuo V. Landsbergio klievo ir žurnalistams („komentavo taip, kad Lietuva atrodytų kuo prasčiau, kuo blogiau“), ir politologams („Lietuva nėra Rusijos puldinėtoja – čia tik Rusijai naudingos interpretacijos, kurias kažkodėl platina Lietuvos politologai“). Kita vertus, anot V. Landsbergio, Prancūzijai tikriausiai reikėtų rimtai dėkoti už tai, kad Kremlius neišdrįso pasukti tankų Tbilisio link. Nuo Gruzijos atplėštos dvi teritorijos, bet Gruzija išgelbėta kaip valstybė. Iš esmės neneigdamas versijos, kad tikrieji Rusijos tikslai buvo nuversti M. Saakašvilį, V. Landsbergis priminė G. Pavlovskio pasakymą: „Gruzijos problemą išspręstų viena kulka“. Apie Rusijos kariuomenės vaidmenį – „ne abchazai iš Abchazijos vijo gruzinus – tai darė Rusijos kariai“, o apie paviešintą „itin vulgarų V. Putino posakį“, kurio iš tiesų nesinori pažodžiui cituoti – „tie grasinimai buvo išsakyti gatviu, banditišku žargonu, kurį V. Putinas mėgsta vartoti“. Dar V. Landsbergis konstatavo, kad Kremlui „niekaip nepavyksta sutramdyti korumpuotų finansinių klanų savo šalyje, o štai Gruzija tampa padoria, sąžininga valstybe“, taigi Gruzija ir šiuo požiūriu iškrito iš Rusijos erdvės²²⁸.

Buvęs Gruzijos gynybos ministras I. Okruašvilis, kadaise prezidento bendražygis, pareiškė, kad M. Saakašvilis, seniai planavęs atsiimti atskirtąsias teritorijas jėga, tikėjosi, jog Rusijos įsikišimą JAV stabdys diplomatinėmis priemonėmis. Kai JAV reakcijos nebuvo, Gruzijos kariuomenė buvo nusiųsta į Rokio tunelį, o ten jau Rusijai pavyko pasiekti taktinį pranašumą ir karas buvo pralaimėtas²²⁹. Beje, prieš tai Rusija buvo pasitraukusi iš įprastinės ginkluotės sutarties. Įdomus tarptautinės teisės nuostatų interpretavimas; o gal – sisteminio tarptautinių susitarimų bejėgiškumo pavyzdys? Galiu vartoti perteklinę jėgą, nes neįsipareigojau jos nevartoti...

228 Landsbergis V. Lietuva nėra vieniša užstodama Gruziją. Vytauto Landsbergio atsakymai į Gintaro Visocko klausimus. „XXI amžius“, „XXI amžiaus horizontai“, Nr. 19, 2008-11-26. Cituojama pagal leidinį „Vytautas Landsbergis. Europos Parlamente. V. 2008 m. sausis–gruodis. 2008, p. 477–484.

229 Skirtingi diplomatų tikslai. *Lietuvos rytas*, 2008-09-16, p. 12.

10 pav. Europos Parlamento narys Vytautas Landsbergis nuolat aktyviai palaiko Gruziją

Santykiai su Europos Sąjunga

Pietų Kaukazo geografinė kaimynystė kėlė Europos Sąjungai įvairių iššūkių, kartu siūlydama naujas galimybes²³⁰. Vienas iš ES tikslų tapo sustiprinti Gruziją ir padaryti ją atsparia tokioms grėsmėms kaip prekyba ginklais, narkotikais, žmonėmis, nelegali migracija ir pan. Vertinant energijos šaltinių tranzito alternatyvas, prisiminta ir strategiškai palanki Gruzijos padėtis: per jos teritoriją gali būti gabenamos dujos ir nafta iš Kaspijos jūros baseino. Tai vertė pergalvoti ir „užšaldytų“ konfliktų Abchazijoje ir Pietų Osetijoje perspektyvą.

Įtraukus Gruziją į *Kaimynystės politiką*, joje kūrėsi integracijos institucijos (iš pradžių ministerija, o nuo 2004 metų liepos – ir integracijos komitetas, sudarytas iš vyriausybės narių. 2005 m. prasidėjo derybos dėl *Veiksmų plano*, kuris pasirašytas 2006 m. lapkričio 14 d. ir patvirtintas penkeriems metams, pratęstas *Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimo* galiojimas²³¹.

Neminint *Veiksmų plano*, kuriame apibrėžti strateginiai tikslai, bet nėra sukonkretinta veiksmų seka, datos, patvirtinti dar trys dokumentai: įgyvendinimo planas, 2007 m. sukurta įgyvendinimo strategija ir įgyvendinimo instrumentas.

Strateginės kryptys, nurodytos Gruzijos vyriausybės parengtoje įgyvendinimo strategijoje, apima šiuos prioritetus: paramą demokratijos ir pilietinės visuomenės vystymuisi, įstatymo viršenybės įdiegimą, migraciją ir sienų kontrolę, taikų konfliktų sprendimą, struktūrinių reformų įgyvendinimą, investavimo sąlygų pagerinimą, paramą tolygiam nuolatiniam vystymuisi ir socialinei gerovei, energetinio sektoriau vystymąsi, politinį dialogą ir regioninį bendradarbiavimą sprendžiant regioninius klausimus. Kiekviena iš šių prioritetinių sričių buvo išskaidyta į kelias kategorijas, iš viso apibrėžta 10 prioritetų.

Tiek Gruzijos Vyriausybė, tiek ES atstovai pripažįsta, kad pagrindinis jų tikslas – vystyti **laisvą prekybą**. Gruzijos vyriausybė teigia, kad tai turės pastebimos įtakos šalies ekonomikos augimui, nors šalis ir privalėtų priderinti vidines normas prie Europos standartų. Kita vertus, Gruzijos

230 Mažylis L., Čiučelytė G. Georgia Within a Field of Interests of the European Union. *Modelling the European Future: Integrating the Old and the New. The 4th Scientific volume*. Klaipėda, 2008, p. 223–232. ISBN 978-9955-18-355-6.

231 European Neighborhood Policy and Georgia. *Bulletin of Eurasia Partnership Foundation*. <http://www.epn.ge>.

vyriausybėje sklaido nuomonę, kad visiškai įdiegtos Europos Sąjungos normos stabdytų ekonomikos augimą. Europos ekspertų teigimu, Gruzija gali derėtis dėl daugelio normų, tačiau vidinės rinkos reguliacija – sritis, kuriose Europos Sąjunga nenusileis. Šiuo metu šalies ekonomikos augimo strategijoje valstybės kontrolė maksimaliai apribota dėl dviejų priežasčių: valstybė negali efektyviai vykdyti vidinės rinkos kontrolės, be to, vyrauja nuostatos, kad valstybės kontrolės apribojimai yra svarbus įrankis kovojant su korupcija ir gerinant verslo aplinką šalyje²³².

Gruzija yra labai suinteresuota supaprastinti tvarką Gruzijos piliečiams gauti **vizą**. Europos Sąjungos pusė siūlo supaprastinti tvarką nebent tam tikroms grupėms (verslininkams, studentams).

Aktyvus Europos Sąjungos vaidmuo **sprendžiant konfliktus** visada buvo deklaruojamas kaip vienas prioritetų. Vis dėlto permanentiškai nuolaidžiauta Rusijai; „*senųjų Europos valstybių požiūris, kad kišimasis į užšaldytų konfliktų klausimas įsiutins draugus ir nepadės kovojant su priešais, nepasiteisino*“²³³.

Tiesa, po karinio konflikto su Rusija Europos Sąjungos parama Gruzijai padidėjo: 2008 m. spalio 22 d. paskirta 500 mln. eurų skirtų šaliai atstatyti ir ekonomikai gaivinti. Europos Sąjungos atstovai pakartojo bendrijos įsipareigojimus rytinėms kaimynėms ir patvirtino, kad veiksmų plane numatyta parama po karo nebus nutraukta. Buvo išsakyta pozicija, o tuo metu Gruzijai ypač reikalinga finansinė parama, kad nenutrauktų pradėtų reformų ir toliau žengtų šalies modernizavimo keliu.

Politinio ir visuomeninio europinio diskurso išdava – konsensusas dėl europinės Gruzijos perspektyvos. Ji laikoma natūralia demokratijos proceso tąsa. Taigi, vertinant „dvišaliu“ požiūriu, viskas sklandu.

Problemų atsiranda išėjus į neišspręstų teritorinių konfliktų erdvę, taip pat euroatlantinės integracijos kontekste. *Nebandykite susigrąžinti teritorijų jėga, atšildykite konfliktus taikiai* pasidaro ne pagal jėgas bet kuriai kaimynei, taigi ir Gruzijai, o gal ypač Gruzijai: Rusija čia ne *šmėkščiojo* konflikto fone, o tiesiogiai kariavo, šaudė, bombardavo.

Gruzijoje požiūris į Europą gana vientisas. Diskursas veikiausiai randasi pačioje Europos Sąjungoje. Patogus būdas įpinti antiamerikanizmą: reikia, kad Gruzija atsisakytų radikalaus antirusiško „atlantizmo“... Taip Eu-

232 Georgia and the European Neighborhood Policy: Perspectives and Challenges. *Open Society Georgia Foundation*. <http://www.osf.com>.

233 Business as usual – no thanks. *The Economist*, 30 October, 2008.

ropa susiskaido į rėmėjas ir skeptikes. „Šerdies“ valstybėms pataikaujantis proeuropietiškas gresia tapti priešiška Gruzijos ateičiai pozicija. Tokia europietiška *raschliabannost*, neapibrėžtumo, pakrikimo skatinimas Rusijai puikiai tinka. Taip ir tenka konstatuoti: „senosioms Europos Sąjungos valstybėms (Prancūzijai, Italijai, Vokietijai, etc.) Gruzijos atvirai konfrontacinis požiūris Rusijos atžvilgiu yra visiškai nepriimtinas“²³⁴.

Gruzijos atvejis liudija: kaimynės nori juntamų permainų, o Europa kaimynių siekiams suteikia itin nekonkrečią perspektyvą. Gruzijos – panašiai kaip ir daugelio kitų kaimynių – prioritetiniai tikslai aiškūs, pagrįsti ir lengvai suvokiami: laisva prekyba su Bendrijos valstybėmis, supaprastintas vizų režimas ir atsakingas Europos Sąjungos įsijungimas į konfliktų sprendimą. Europa, nors ir palengvindama įsiliejimą į bendrąją rinką su visomis keturiomis „judėjimo laisvėmis“, linkusi siūlyti klampius, aptakiai suformuluotus, į tolimą „brandžių santykių“ perspektyvą nukreiptus *Veiksmų plano* punktus.

Netenka stebėtis, kad intensyvus dialogas su NATO gruzinams rodėsi perspektyvesnis, negu ištįsęs laiku ir neapibrėžtas pažadais „artėjimo prie Europos“ procesas.

234 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, 70 p.

5. Moldavija

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Ypatingas faktorius: Padnestrės konfliktas
- Santykiai su Europos Sąjunga

Valstybės istorija

Moldavijos kunigaikštystė, susiformavusi 14 a., 1538 m. tapo Osmanų imperijos dalimi (ilgą laiką autonomijos teisėmis). 19 a. (su pertraukomis) Moldavijos teritorija kairiajame Pruto krante – Besarabija – priklausė Rusijos imperijai. Šiai suirus, dalis šiandienės Moldavijos priklausė Rumunijai, o kairiojo Dniestro kranto teritorijose sovietai sukūrė „Moldavijos ASSR“ (priklausė Ukrainos SSR). 1940 m., iš Rumunijos atėmus Besarabiją ir Šiaurės Bukoviną, sudaryta Moldavijos SSR. Po II Pasaulinio karo vyko trėmimai, pergyventas badmetis, skatinta kitataučių imigracija, eskaluota „atskiros moldavų tautinės tapatybės“ koncepcija (rašmenys kirilica ir pan.).

2004 m. moldavai (jų kalba laikytina rumunų kalbos dialektu) sudarė apie 78 proc. valstybės populiacijos, 8,4 proc. – ukrainiečiai, 5,8 proc. – rusai. Padnestrės srityje (Padnestrės Moldavijos Respublikoje) rusai ir ukrainiečiai sudaro daugiau nei pusę visų gyventojų. Apie 97 proc. visų gyventojų – stačiatikiai. Keliuose izoliuotose teritorijose pietinėje valstybės dalyje, sudarančiose Gagaūzijos autonominę sritį, gyvena gagaūzai (apie 3 proc. visų gyventojų). Jie taip pat stačiatikiai, kalbantys tiurkų grupės gagaūzų kalba.

1991 m. rugpjūčio 27 d. paskelbta Moldovos Respublikos nepriklausomybė²³⁵. (Pavadinimai „Moldova“ ir „Moldavija“ galėtų būti laikomi sino-

235 Moldavija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XV t. Vilnius, 2009, p. 353–364.

nimais – šaltiniuose rašoma ir taip, ir taip. Kai turima omenyje šiandienė valstybė, paprastai vartojamas žodis „Moldova“. Jei omenyje turima tautybė, etnosas, ankstesni valstybiniai dariniai, istorinės raidos dimensijoje pavartojama ir „Moldavija“).

Konstitucingumo raida

1994 m. liepos 28 d. Moldovos parlamentas patvirtino naująją Konstituciją ir paskelbė Moldovą respublika. Šis dokumentas įsigaliojo tą pačių metų rugpjūčio 27 d. Iki to laiko legitimų statusą turėjo dar sovietmečiu priimta Moldavijos sovietų socialistinės respublikos konstitucija, papildyta pataisomis.²³⁶ Pagal iki šiol tebegaliojantį 1994 m. konstitucijos variantą, ši valstybė apibrėžiama kaip suvereni, nepriklausoma, unitarinė, teritoriškai nefragmentuojama demokratinė respublika.²³⁷

Remiantis Moldovos Respublikos konstitucijos nuostatomis, šios valstybės valdžios kompetencija padalyta tarp įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių.

Moldova laikytina parlamentine respublika: didžiausias galias čia turi vienerių rūmų parlamentas (*Parlamentul*), į kurį renkamas 101 deputatas. Parlamento rinkimų rinkiminio barjero dydis ilgainiui nuolat keitėsi. 2005 m. jis buvo mažinamas nuo 6 proc. iki 4 proc. partijoms ir nuo 9–12 proc. iki 8 proc. partijų blokams bei koalicijoms. 2008 m. rinkimų slenkstis partijomis vėl buvo padidintas nuo 4 proc. iki 6 proc., o priešrinkiminių blokų formavimo galimybė apskritai panaikinta.²³⁸ Šiuo metu minimalus rinkimų slenkstis – 3 proc. nepriklausomiems kandidatams, 5 proc. – partijoms ir organizacijoms, o priešrinkiminės koalicijos ir toliau draudžiamos²³⁹.

Moldovos valstybės vadovą renka parlamentas ketverių metų laikotarpiui ir jis gali būti perrinktas antrai kadencijai. Prezidentas laikomas

236 Fedor H. (ed.) *Moldova: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995. <http://countrystudies.us/moldova>.

237 Constitution of the Republic of Moldova. <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/moldova3.pdf>.

238 Darmanovic S., Vollan K., Karapetyan T. *Joint Opinion on the election code of Moldova*. Strasbourg, European Commission for Democracy through the Law (Venice Commission), Opinion No. 484, 2008.

239 Republic of Moldova. Parliament. Inter-Parliamentary Union. http://www.ipu.org/parline-e/reports/2215_B.htm.

išrinktu, kai jo kandidatūrai slaptu balsavimu pritaria 3/5 Parlamento dauguma (t. y. reikalingas mažiausiai 61 parlamentaro balsas).²⁴⁰ Moldovos politinė sistema transformavosi iš pusiau prezidentinės į parlamentinę 2000 m., kai parlamentas priėmė sprendimą neberinkti prezidento visuotiniu balsavimu²⁴¹.

Prezidentas, pasitaręs su parlamentinėmis frakcijomis, teikia kandidatą į premjero postą. Per penkiolika dienų parlamentas balsuoja dėl pritarimo vyriausybės veiklos programai ir visai jos sudėčiai. Pagal balsavimo rezultatus prezidentas skiria arba neskiria kandidatą ministru pirmininku.

2009 m. per pirmalaikius parlamento rinkimus daugumą mandatų iškovoję opozicija, tiesa, jų nepakako prezidentui išrinkti²⁴². Po to susiformavęs politinių jėgų pasiskirstymas parlamente, kai neįmanoma išrinkti valstybės vadovo, ko gero, yra ne trumpalaikis ir atsitiktinis precedentas: veikiau tai politinės sistemos ir jos viduje veikusių ir tebeveikiančių politinių veikėjų sąveikos raidos padarinys, atsiskleidęs kaip tik dabar. Anot I. Munteanu'o, „vienas fundamentaliausių ir prieštaringiausių šiuolaikinės Moldovos politinės raidos bruožų yra perėjimas iš pusiau prezidentinės į grynai parlamentinę valdymo formą po 2000 metų.²⁴³ Nors prezidento funkcijos labiau reprezentacinės, bet kai išrinktas prezidentas atstovauja ryškiai daugumai parlamente ir yra faktinis tos daugumos lyderis, jo galios – itin didelės. Bet kuriuo atveju tokia konstitucinė sąranga buvo palanki komunistų partijai ir jos lyderiui Vladimirui Voroninui ateiti į valdžią. Pasikeitus situacijai 2009 m., opozicijos galimybės tuo pasinaudoti tapo komplikautos.

240 Constitution of the Republic of Moldova. <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/moldova3.pdf>.

241 Munteanu I. *The Political Transformation in Moldova. Integration Perspectives and Synergic Effects of European Transformation in the Countries Targeted by EU Enlargement and Neighbourhood Policies*. Center of EU Enlargement Studies, 2008, p. 82.

242 Moldavai nubaudė valdžią. *Reuters, BBC, AFP, LR. Lietuvos rytas*, 2009-07-31, p. 7.

243 Munteanu I. *The Political Transformation in Moldova. Integration Perspectives and Synergic Effects of European Transformation in the Countries Targeted by EU Enlargement and Neighbourhood Policies*. Center of EU Enlargement Studies, 2008, p. 81

11 lentelė. Referendumai Moldovoje

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	Rezultatas TAIP (%)	Rezultatas NE (%)
1994 03 06	Ar pritariate Moldovos nepriklausomybei ir unitarinės valstybės modeliui, kurio ribos yra nubrėžtos pagal Moldovos nepriklausomybės deklaraciją?	nėra duomenų	95,00	nėra duomenų
1999 05 23	Ar sutinkate su konstitucijos pakeitimu, kad Moldovos Respublika taptų prezidentine, kur prezidentas formuotų vyriausybę ir būtų atsakingas už šalies politiką?	58,3*	62,2	35,8

* Paskelbtas neįvykusių – įstatymas reikalavo, kad dalyvautų 60 proc. rinkėjų

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

Moldovoje vyko du referendumai. Pirmasis laikytinas plebiscitiniu, o antruoju nesėkmingai siekta įtvirtinti stipraus prezidento modelį.

Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema

12 lentelė. Moldovos Respublikos prezidentai

Prezidentas	Nuo	Iki	Politinė partija
Mircea Sneguras	1990-09-03 1991	1997-01-15	Nepartinis
Petrus Lucinschis	1997-01-15	2001-04-07	Agrarinė demokratų partija
Vladimiras Voroninas	2001-04-07 2005	2009-09-11	Moldovos Respublikos komunistų partija
Mihai'us Ghimpus (<i>einantis pareigas</i>)	2009-09-11		Moldovos liberalų partija (Aljansas už Europos integraciją)

Radikalių permainų laikotarpiu, yrant Sovietų Sąjungai ir besikuriant nepriklausomai Moldavijai, pirmuoju prezidentu tapo Mircea Sneguras.

1990 m. vasario 25 d. rinkimai į aukščiausiąją tarybą buvo laikomi komunistų partijos monopolijos ir vienpartinės sistemos žlugimo pradžia.

Moldovos liaudies fronto atstovai lengvai nugalėjo komunistus ten, kur jiems buvo leidžiama dalyvauti rinkimuose; pastariesiems atiteko 27 proc. visų aukščiausiosios tarybos mandatų. Ministro pirmininko pareigas užėmė Liaudies fronto veikėjas Mircea Drucas. Prezidentu išrinktas ligtolinis Moldavijos SSR aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininkas Mircea Sneguras. Parlamentas paskelbė įkuriąs Moldovos Respubliką, o Moldavijos SSR egzistavimą sustabdąs²⁴⁴.

Pagal įprastą poskunistinį raidos modelį, Moldovos liaudies frontas netruko susiskaidyti į tarpusavyje konkuruojančias frakcijas. Anot Ch. Kingo, Moldovos elitas svyravo tarp „panrumuniškosios brolybės priesaikų ir aštrių smerkiančiųjų vertinimų“²⁴⁵. M. Sneguro laikysena laikyta promoldaviška, mat jis nuolat protegavo „dvių valstybių“ koncepciją, pagal kurią mezgami glaudūs santykiai su Rumunija kartu pabrėžiant Moldovos suverenitetą.

Išbuvęs valdžioje septynerius metus M. Sneguras 1996 m. prezidento rinkimuose rimtai susirungė su Agrarinės demokratų partijos atstovu Petru Lucinschiu. Antrajame rinkimų ture, surinkęs 46 proc. rinkėjų balsų, M. Sneguras pralaimėjo.

P. Lucinschis kadaise yra buvęs priešpaskutiniu sovietinės Moldavijos komunistų partijos pirmuoju sekretoriumi, o 1993–1997 m. siekė pagerinti santykius su Maskva. Kūrė savo nuosaikaus reformatoriaus, siekiančio etninio ir tarptautinio sutarimo, įvaizdį. Būtent P. Lucinschio kadencijoje padarytos konstitucinės pataisos, transformavusios prezidento rinkimų procedūrą. Prezidentavimo pabaigoje P. Lucinschis polemizavo su parlamentu dėl valstybės politinių institucijų galių. Prezidentas siūlė diegti grynai prezidentinę sistemą. Artėjant visuotinių prezidento rinkimų datai, polemika ypač paaštrėjo. Tikėtina, jog P. Lucinschis rinkimus būtų laimėjęs. Tačiau procedūrą perkėlus į parlamentą, jo galimybės smarkiai mažėjo. Ypač naują procedūrą buvo suinteresuota neseniai rinkimus laimėjusi atkutusi komunistų partija. Paskelbti pirmalaikiai parlamento rinkimai tik sustiprino jos pozicijas. Laimėjusi 50,01 proc. rinkėjų balsų, ji galėjo teikti ir savo atstovą į prezidentus. Juo tapo V. Voroninas.

244 Bugajski J. *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. The Center for Strategic and International Studies. Armonk, London: M. E. Sharpe, 2002, 888 p.

245 King Ch. *The Moldovans – Romania, Russia and the politics of culture*. Stanford, Hoover Institution Press, 2000, 165 p.

Savo programoje V. Voroninas žadėjo „modernųjį socializmą“ bei ekonomikos kilimą. Tai įgyvendinti sekėsi sunkiai. Pensijos ir algos didėjo nedaug, užtat įsiskolinta užsieniui. Nepavyko susidoroti su nedarbu.

Užsienio politikoje reikėsi gravitacija glaudesnio bendradarbiavimo su Rusija link. Net kalbėta apie prisijungimą prie Rusijos–Baltarusijos sąjungos. Opozicija nuolat reiškė susirūpinimą, kad valstybė gali nukrypti nuo europietiškos orientacijos. V. Voroninui 2003 m. nesutikus su Maskvos planu suteikti autonomiją Padnestrei, santykiai su Rusija atvėso.

2005 m. komunistų partija vėl laimėjo parlamento rinkimus, tad ir V. Voroninas perrinktas Moldovos prezidentu antrai kadencijai. Rinkiminiųose pažaduose žadėta spręsti Padnestrės klausimą, gerinti gyvenimo standartus, šalinti žiniasklaidos suvaržymus, didesnė integracija su Europa, įskaitant laisvą prekių ir asmenų judėjimą. Valstybės biudžetą žadėta padvigubinti.

2009 m. balandžio mėn. parlamento rinkimus vėl – jau ketvirtą kartą paeiliui – laimėjo komunistų partija. Tačiau šįkart trijų penktadalių daugumos, leidžiančios išsirinkti prezidentą, nebebuvo. V. Voroninas dar ėjo prezidento pareigas kaip parlamento pirmininkas, tačiau rugsėjo 11 d. jam teko atsistatydinti.

Politinių partijų sistema, rinkimų specifika

Laikoma, kad Moldovoje institucionalizuota politinė konkurencija vyksta ne dėl politinių lyderių demokratiškumo ar stiprių visuomeninių veikėjų, o dėl to, kad valdžia yra per daug fragmentuota, o valstybė per silpna įvesti autoritarinį režimą²⁴⁶. Viena vertus, komunistų partijai negavus absoliučios valdžios, tenka bendradarbiauti su opozicija, kita vertus, kuo toliau, tuo labiau valdantieji geba nepaisyti opozicijos nuomonės. 2005 m. kovo 24 d. pirmą kartą vienbalsiai buvo priimta *Politinio bendradarbiavimo deklaracija*. Dokumente įtvirtintas integracijos į Europos Sąjungą siekis ir bendradarbiavimas siekiant per ateinančius ketverius metus sėkmingai įgyvendinti Moldovos–ES veiksmų planą, pasirašytą 2005 m. vasario 22 d., pasisakoma už taikų Padnestrės konflikto sprendimą²⁴⁷. Vis

246 Lucan A. W. Pluralism by default in Moldova. *Journal of democracy*, vol. 13, No. 4, 2002, p. 127.

247 Parliamentary Parties Have Signed a Declaration on Political Partnership. *Kišiniovas. Reporter*, 2005. <http://www.reporter.md>.

dėlto metų pabaigoje jau atrodė, kad deklaracijos punktai nėra įgyvendinami, o komunistų partija akivaizdžiai ignoruoja opozicijos pasiūlymus. Dviprasmišką valdančiųjų poziciją atspindi ir *Freedom House* demokratinio valdymo vertinimai: nuo 2001 m. politinių teisių ir pilietinių laisvių vertinimai Moldovoje smuko. Ryškesni pokyčiai elito veiksmuose demokratijos link pastebimi 2003 m., kai buvo pasipriešinta vadinamojo „Kozako plano“ pasirašymui (Rusijos planas, siūlęs sudaryti federacinę Moldovos–Padnestrės valstybę), bei 2005 m., kai komunistų partija deklaravo provakarietišką orientaciją. Be to, 2005 metų gegužę Moldovos prezidentas V. Voroninas gavo Europos Tarybos generalinio sekretoriaus Terry’o Daviso laišką su pasiūlymais, kaip toliau plėtoti demokratizaciją Moldovos visuomenėje. Pagrindiniai generalinio sekretoriaus pasiūlymai: 1) reformuoti parlamentines procedūras siekiant naujos politinės kultūros ir tikros demokratinės vyriausybės veiklos kontrolės; 2) toliau gerinti nacionalinės televizijos ir žiniasklaidos atitiktį pagal ET rekomendacijas; 3) reformuoti teisminę sistemą siekiant skaidrumo, nepriklausomumo ir visuomenės pripažinimo; 4) įdiegti kovos su korupcija strategiją ir veiksmų planą jai įgyvendinti; 5) tęsti konstruktyvų dialogą su pilietine visuomene²⁴⁸. Tiesa, tuometis parlamentas radikalių procedūrinių reformų taip ir nesiėmė.

13 lentelė. Moldovos politinių partijų rezultatai 1994–2009 m. rinkimuose

Rinkimai	Procentinė dalis	Vietų skaičius
1994 m.		
Agrarinė demokratų partija	43,2	54
Socialistų partijos ir „Jedinstvo“ blokas	22,0	27
Krikščionių demokratų liaudies frontas (KDLF)	9,2	11
Valstiečių ir inteligentų blokas	7,5	9
1998 m.		
Komunistų partija	30,1	40
Demokratinė konvencija (KDLF ir kitos partijos)	19,4	26
Judėjimas už demokratinę ir klestinčią Moldovą (Moldovos demokratinė partija ir kitos partijos)	18,1	24
Demokratiškosios jėgų partija	8,8	11

248 CE Secretary General Offers Moldovan President Democratization Measures. Kišiniovas. *Infotag*, 2005. www.infotag.md.

2001 m.		
Komunistų partija	50,8	71
Braghio aljansas	13,4	19
KDLF	8,2	11
2005 m.		
Komunistų partija	55,4	56
Aljansas „Mūsų Moldova“	33,7	34
KDLF	10,9	11
2009 m. balandis		
Komunistų partija	49,12	60
Liberalų partija	12,9	15
Liberalų demokratų partija	12,24	15
Aljansas „Mūsų Moldova“	9,92	11
2009 m. liepa		
Komunistų partija	44,69	48
Liberalų demokratų partija	16,57	18
Liberalų partija	14,68	15
Demokratų partija	12,54	13
Aljansas „Mūsų Moldova“	7,35	7

Šaltinis: *Republic of Moldova. Parliament.* Inter-Parliamentary Union: http://www.ipu.org/parline-e/reports/2215_B.htm

Moldovos politinių partijų sistemą galima charakterizuoti kaip silpną ir ribotą. Neretai čia dominuoja grynai pragmatiniai, o ne konstituciniai principai. 2001 m. ilgam įsitvirtino komunistų partija – beje, tai buvo pirmieji rinkimai buvusioje Sovietų Sąjungos teritorijoje, per kuriuos į valdžią grįžo partija, pavadinime išsaugojusi žodį „komunistai“.

Provakarietiškesnės *Liberalų* ir *Liberalų demokratų* partijos vienareikšmiškai pasisako už bendradarbiavimą su Rumunija. Jos, kaip ir susivienijimas *Mūsų Moldova*, atsisakė V. Voronino kandidatūros, tad komunistų partija, 2009 metų balandį laimėjusi 60 vietų, pritrūko vieno balso prezidentui išrinkti. Tad buvo paskelbti pirmalaikiai rinkimai, kuriuose komunistų partija gavo jau tik 48 vietas. Buvusioji opozicija surinko 53 balsus, tad galėjo suformuoti ministrų kabinetą, bet ne išrinkti prezidentą. Demokratinis mechanizmas Moldovoje ėmė strigti nekonstruktyviuose politinių jėgų ginčuose. Pavyzdžiui, parlamento posėdyje 2009 m. rugpjūčio 28 d., kuriame parlamento pirmininku išrinktas Mihaïus Ghimpus, komunistai nedalyvavo, o vėliau konstituciniam teismui apskundė

parlamento pirmininko išrinkimo procedūrą. Visi 48 komunistų partijos deputatai ignoravo ir naujosios vyriausybės bei jos programos tvirtinimą parlamente.

Komunistų partija, netekusi valdančiosios partijos statuso, bandė daryti spaudimą vyriausybei, ją fragmentuoti. Tad atrodęs stabilus Moldovos institucinis modelis pastaraisiais 2009 metų mėnesiais vis labiau ėmė virsti ne tiek priemone efektyviai valdžiai ir institucijų tarpusavio sąveikai garantuoti, o veikiau priešingai – destabilizuojančiu politinę padėtį.

Konstitucinės reformos planai

2010 m. kovo 9 d. valdančiosios koalicijos partijų lyderiai sutarė, kad turi būti priimtos esminės konstitucijos pataisos. Pirmiausiai būtų sutarta dėl pataisų priėmimo mechanizmo, po to vyktų referendumas. Kokia tvarka numatoma rinkti prezidentą, kol kas komentuojama nebuvo, tik išreikšta nuomonė, jog dabartinis parlamentas turėtų veikti iki kadencijos pabaigos²⁴⁹.

Demokratinės situacijos vertinimai

1990 m. tarp pokomunistinių valstybių Moldova buvo vertinama kaip viena iš demokratiškiausių, tačiau 2001 m., formaliai įtvirtinus parlamentarizmą, ji tapo netgi veikiau autokratinė²⁵⁰.

Vargu ar apskritai galima teigti, kad Moldovos valstybinis valdžios aparatas veikia skaidriai ir atskaitingai. Pavyzdžiui, ilgai nebuvo galutinai įgyvendintas *Prieinamumo prie informacijos įstatymas*, daugėjo neigiamų atsakymų į prašymus suteikti informaciją iš valdžios atstovų, ypač – vietinių ir decentralizuotų institucijų lygmeniu.²⁵¹ Tad pastaruosius 5 metus Pasaulio banko priskiriamas „Nacionalinio valdymo demokratiškumo“ koeficientas liko nepakitęs ir gana prastas (5,75 iš 7, kai 7 reikštų mažiausią demokratiškumo lygį). Be to, Moldovai būdinga valdžios galių centralizacija. Negana to, vyriausybė aiškiai teikdavo pirmenybę tiems regionams, kuriuose stipresnį palaikymą turėjo komunistų partija (97 mln. lėjų

249 <http://politicon.moldova.org/news/moldova-no-election-in-2010-constitution-to-be-amended-via-referendum-207070-eng.html>.

250 Lucan A. W. Weak states and pluralism: the case of Moldova. *East European Politics and Societies*, 2003, vol. 17, No. 3. <http://eep.sagepub.com>.

251 Spinei V. *Right on Information: on paper and in reality*. <http://www.acces-info.org.md/upload/RighttoInformationonPaperandinReality.doc>.

iš 132 mln.); ten, kur dominuoja kitos politinės jėgos, skiriamas mažesnis finansavimas. Tokia aiškiai patronažinė, politiniu lojalumu grįsta sistema laikytina sovietinės politinės sistemos reliktu moderniojoje Moldovoje. Tad ir vietinio valdymo demokratiškumą Pasaulio bankas nuolat vertina tais pačiais 5,75 balais.

Akivaizdu, kad padidinus rinkiminį slenkstį bei uždraudus kurti koalicijas sistemiskai padidėjo įtakingiausios komunistų partijos atstovavimas.²⁵² Turint galvoje fragmentuotą politinę opoziciją Moldovoje, rinkiminio slenkščio padidinimas ir koalicijų uždraudimas turėjo pagerinti komunistų šansus.

Politinės opozicijos lyderių atžvilgiu būta įžeidinėjimų, fabrikuojant jiems kriminalinius nusikaltimus. Kriminalinių nusikaltimų „fabrikavimą“ inicijavo teisminė valdžia ir saugumo sektoriaus institucijos. Manipuluota žiniasklaidos atstovais, lojaliais Moldovos komunistų partijai. Pasitelkti administraciniai resursai priešrinkiminiu laikotarpiu tapo dar viena valdančiosios partijos manipuliacine priemone, ribojančia politinį pliuralizmą. Tad ir rinkimų procesas buvo vertinamas koeficientu 4. Europos Parlamento rezoliucijoje, pripažįstant, kad 2009 m. rinkimai atitiko daugelį tarptautinių standartų, buvo konstatuojami ir trūkumai (galimas balsų klastojimas, nepakankamas dialogas su opozicija).²⁵³

Daugiau kaip 7000 nevyriausybinių organizacijų Moldovoje egzistuoja bene tik popieriuje. Pokomunistinio regiono pilietinės visuomenės plėtrai didelę neigiamą įtaką turėjo komunistinis laikotarpis. Žmonės buvo įpratę nepasitikėti politinėmis institucijomis, o po nepriklausomybės pradėtos kurti visuomeninės organizacijos nerado efektyvių būdų, kaip atstovauti piliečių interesams. 2005 m. gruodžio 3–12 d. viešojo apklausa parodė, jog 70 proc. respondentų buvo įsitikinę negalintys daryti įtakos valstybiniam sprendimams²⁵⁴. Dalyvavimas visuomeniniame gyvenime, pasitikėjimas savo šalies piliečiais ir valdžios institucijomis, tolerantiškumas leidžia daryti išvadas apie nusistatymą demokratijos atžvilgiu. Moldovoje, kaip ir daugelyje pokomunistinių valstybių, žmonės nelinkę stoti į organizacijas

252 Darmanovic S., Vollan K., Karapetyan T. *Joint Opinion on the election code of Moldova*. Strasbourg, European Commission for Democracy through the Law (Venice Commission), Opinion, No. 484, 2008.

253 Europos Parlamento rezoliucija dėl padėties Moldovoje. B6-0264/200, 2009 m. balandžio 30 d. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP/>.

254 Sharp decrease in Voronin popularity. Kišiniovas. *Reporter*, 2005. www.reporter.md.

ar užsiimti labdara. Be to, tolerancijos, pasitikėjimo, ar tikėjimo galimybe daryti įtaką politikams parametrai Moldovoje neperkopia žemo ir vidutinio lygio. Gabrielio Badescu, Paulo Sumo ir Erico M. Uslanero teigimu, moldavai nepasitiki vienas kitu, yra netolerantiški mažumų atžvilgiu, mažai bendrauja su draugais ir kaimynais, nelinkę stoti į savanoriškas organizacijas, nepasitiki lyderiais, nedalyvauja politikoje²⁵⁵.

Kita vertus, vyriausybė dėjo nemažai pastangų siekdama pagerinti pilietinės visuomenės padėtį, įtraukdama į teisėkūrą, bet nesiėmė priimti įstatymų pataisų, padedančių užtikrinti stabilią NVO finansavimo bazę²⁵⁶. Tad pilietinės visuomenės koeficientas taip pat liko nepakitęs (3,75).

Visuomenės informavimo priemonės komunistų valdymo laikotarpiu buvo tapusios jų valdžios legitimavimo įrankiu, o nepriklausomi, nevalstybiniai laikraščiai patirdavo ekonominį ir politinį spaudimą. Nuo 2006 m. žiniasklaidos padėties reitingas Moldovoje kasmet vis blogėjo, o 2009 m. pasiekę 5,75 nustūmė Moldovą į 150 vietą pasaulyje („nelaisva valstybė“).²⁵⁷

Remiantis *Transparency International* nustatytu korupcijos indeksu, 2008 m. Moldova užėmė tik 109–114 vietą – 2,9 balo iš 10; tai – labai korumpuotos šalies reputacija²⁵⁸. O separatistinis Padnestrės regionas – tiesiog organizuoto nusikalstamumo kryžkelė (prekyba ginklais, strateginėmis medžiagomis, pinigų plovimas, narkotikai ir prekyba žmonėmis), kurioje veikia ne tik Padnestrės, bet ir Rusijos, Ukrainos bei kitų šalių kriminalinės organizacijos.²⁵⁹

Tad Moldovos demokratiškumą analitikai priskiria prie pusiau konsoliduotų autoritarinių režimų ar tarptautinių veikėjų administruojamos zonos.²⁶⁰

255 Badescu G., Sum P, Uslaner E. M. Civil society development and democratic values in Romania and Moldova. *East European politics and societies*, 2004, vol. 18, No. 2. <http://eep.sagepub.com>.

256 Vitu L. *Moldova. Nations in Transit*. The World Bank: World Bank Indicators, 2009, p. 376.

257 Freedom of the Press 2009. http://www.freedomhouse.org/uploads/fop/2009/FreedomofthePress2009_tables.pdf.

258 The Most and Least Corrupt Nations (2008). <http://www.infoplease.com/world/statistics/2008-transparency-international-corruption-perceptions.html>.

259 ES ir Moldovos santykių: organizuotos pilietinės visuomenės vaidmuo. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė, 2008, p. 92.

260 *Nations in Transit 2009*. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Tables-WEB.pdf>. Žiūrėta: 2009-10-04.

Tapatybės paieškos ir užsitęsios, ir sudėtingos. Štai būdinga 2006 m. situacija: jei nori, kad valdininkas išspręstų tavo problemą, nereikalauk, kad su tavimi kalbėtų valstybine kalba (nors rusakalbių Moldovoje nėra nė trečdalis). Octaviano Ticu teigimu, egzistuoja abipusis rumunų–moldavų nepasitikėjimo sindromas²⁶¹: „tie sovietiniai moldavai...“ (mat, yra ir Rumunijos moldavai!)... Ir nors, atvirksčiai, toli gražu ne visi moldavai sutiktų, kad kada nors Moldova prisijungtų prie „save pranašesne laikančios“ Rumunijos, vis dėlto tai netrukdo siekti turėti ir antrą – rumunišką – pasą...²⁶²

Kaip minėta, nepaisant demokratinių institutų formalaus įtvirtinimo, realiai šie institutai, atsidūrę politinių jėgų rankose, tapo faktoriais, ribojančiais ir trukdančiais pasiekti konsensuą svarbiausiuose Moldovos politinės sistemos procesuose. Nesantis dialogas tarp komunistų partijos ir „opozicijos“ toliau palaikė politinę suirutę.²⁶³

Tad įsigalėję rezervuoti Moldovos pokomunistinės raidos vertinimai²⁶⁴ dar ir 2009 m. pabaigoje nebuvo pagerėję.

Ekonomikos būklė

Vertinant Moldovos ekonominę situaciją, prigijo teiginys, kad tai – skurdžiausia Europos valstybė. Skaičiuojant pagal BVP vienam gyventojui, ji užima 182 vietą pasaulyje ir iš tiesų žemiausią tarp Europos valstybių (1 lentelė). Joje itin jaučiamas prisirišimas prie Rusijos žaliavų ir rinkų. Eksportas į Rusiją sudaro didžiausią dalį visos prekybos apyvartos, todėl 1998 m. įvykusi Rusijos finansinė krizė sukėlė didelę ekonominę depresiją Moldovos Respublikoje. Vis dėlto Europos Sąjunga pamažu darėsi vis svarbesnė Moldovos ekonominė partnerė.

Moldovoje žemės ūkis ir toliau išlieka svarbiausia ekonomikos šaka: maisto prekės, vynas, gyvulių, daržovių auginimas sudaro daugiau kaip 30 proc. BVP ir apie 65 proc. eksporto. Derliaus kokybė ir kiekybė daro įtaką visiems lengvosios pramonės sektoriams. Rusija nuolat naudoja ekono-

261 Ticu Octavian. Paskaita VDU PMDF studentams, skaityta 2009-12-03.

262 Laurinavičius M. Rusiškai kalbančių moldavų kišenėje – Rumunijos pasas. *Lietuvos rytas, Rytai-Vakarai*, 2006-09-16, p. 1–2, 4.

263 Iškauskas Č. Moldovos politinė krizė ir komunistinis balastas. <http://www.iskauskas.lt/2009/09/04/moldovos-politine-krize-ir-komunistinis-balastas>.

264 Crowther W. Moldova's Post-Communist Transition: Ambiguous Democracy, Reluctant Reform. In: *The EU and Moldova*. Edited by Ann Lewis. London, The Federal Trust, 2004, p. 27–48.

minius įtakos svertus. Ypač skaudi intervencija – 2006 m. Rusijos embargas moldaviško vyno importui. Vien šiuo veiksmu kone trečdaliu nusmukdytas Moldavijos ūkis. Patys Rusijos apžvalgininkai embargą moldaviškam vynui interpretavo kitaip: esą ligi tol, pirkdama standartų neatitinkantį moldavišką vyną, Rusija netiesiogiai dotavo Moldovos ekonomiką²⁶⁵...

Laikoma, kad tai buvo suerzintos Rusijos atsakas į glaudesnius Moldovos santykius su ES.

11 pav. Rusijos embargas moldaviškam vynui 2006 m. smarkiai nusmukdė Moldovos ekonomiką

Antrasis faktorius, veikiantis vienašališką Moldovos priklausomybę nuo Rusijos – 80 proc. energetinio sektoriaus poreikių tenkina dujos, kurios beveik visos importuojamos iš Rusijos. Degalų tiekimą į Moldovą iš Rusijos ir Ukrainos dažnai sutrikdo Padnestrės vyriausybė. Moldovą nuolat slegia skola *Gazpromui*, kuri, įskaitant ir delspinigius, apytikriai sudaro 300 mln. dolerių, neminint Padnestrės skolos, siekiančios milijardą.²⁶⁶

Nuo 600 tūkst. iki 1 mln. moldavų dirba Vakarų Europoje, pavyzdžiui, Italijoje (19 proc.) arba Rusijoje (60 proc.). Nuo 2006 m. į savo šalį jie iš-

265 Žalys L. Užkardas petražolei. *Kauno diena*, 2006-04-20, p. 10.

266 Lynch D. *Crisis in Moldova*. [http://www.iss.europa.eu/index.php?id=18&no_cache=1&tx_ttnews\[pointer\]=3&tx_ttnews\[tt_news\]=689&tx_ttnews\[backPid\]=128&cHash=7889871b15](http://www.iss.europa.eu/index.php?id=18&no_cache=1&tx_ttnews[pointer]=3&tx_ttnews[tt_news]=689&tx_ttnews[backPid]=128&cHash=7889871b15).

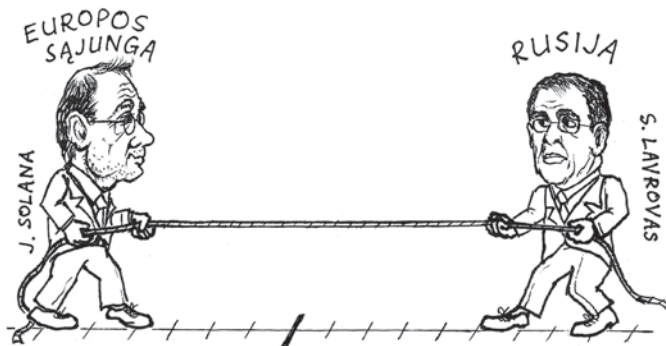
siuntė 1 mlrd. eurų. Tai sudaro 30 proc. Moldovos BVP ir nemažai lemia ekonomikos prieaugį. Kai ši suma sumenko dėl pasaulinio ekonomikos nuosmukio, iškart atsiliepė ir Moldovos BVP.

Neturto lygis, buvęs labai aukštas nuo 1999 m. iki 2005 m., pastaruoju metu sumažėjo, tačiau dar ir šiandien jis yra didelis ir vidutiniškai siekia apie 30 proc. Kaimo vietovėse ir mažuose miesteliuose skursta nuo 40 iki 50 proc. gyventojų. Moldovos darbo rinkos padėtis labai pablogėjo pasukiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje; iškart po 1998 m. Rusijos krizės labai sumažėjo užimtumas, vėl pradėjęs didėti tik nuo 2003 m. Darbingo amžiaus asmenų nedarbas nuo 11 proc. 1999 m. sumažėjo iki maždaug 7,4 proc. 2006 m. pabaigoje, o 2009 m. vėl sumažėjo iki 5,1 proc.²⁶⁷, bet tai aiškintina didėjančios emigracijos mastais.

2008 m. prekybos deficitas viršijo 50 proc. bendrojo vidaus produkto, o infliacija pasiekė 17 proc.²⁶⁸

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Moldovos orientacijai būdingos panašios tendencijos, kaip ir kitoms išnagrinėtoms valstybėms: jos „užsienio politikos kryptys, kaip svarstyklių lėkštutės, negalėjo pasiekti stabilios pusiausvyros“²⁶⁹.

12 pav. Rusijos ir Europos Sąjungos įtakų balansas

267 ES ir Moldovos santykiai: organizuotos pilietinės visuomenės vaidmuo. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė, 2008, p. 91.

268 EU/Moldova Action Plan, p. 8. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/moldova_enp_ap_final_en.pdf.

269 Andrejevas V. *Moldova tarp didžiulių geopolitikos girnų*. http://www.alfa.lt/straipsnis/170026/?Moldova.tarp.didziuliu.geopolitikos.girnu=2008-02-16_10-37.

Balansavimas tarp Rytų ir Vakarų politiniame Moldavijos elito leksikone buvo įvardijamas kaip „Rusijos svarbos pripažinimas“. Ir iš tiesų orientacija į Rytus buvo svarbi Moldovos užsienio politikos dimensija. Nemažai tai lėmė ekonominė, ypač energetinė, priklausomybė²⁷⁰, kurią Rusija siekė išlaikyti. Menka Moldovos ekonominė galia, trapi politinė padėtis, separatistinio Padnestrės regiono problemos – nuolatiniai faktoriai, vertę atsižvelgti į Rusijos poziciją. Į bandymus atsispirti Rusijos spaudimui šioji atsakė dar drastiškesniais veiksmais (jau minėtasis embargas moldaviškam vynui); tai sutapo su intensyvėjančiu Europos Sąjungos *Kaimynystės politikos* instrumentų taikymu. Šiems ekonominės orientacijos vektoriams sutapus, būtent 2006 m., įvyko esminis prekybos balanso pokytis – pagrindiniu prekybos partneriu tapo Europos Sąjunga.²⁷¹ Kalbant apie posovietinių valstybių orientaciją į Europą, nebe pirmą kartą pritinka rusiškas posakis *čiem chuže, tiem lučše*: prekybos kryptių diferencijavimas sveikai veikia valstybės ūkį, suteikia jam stabilumo, didina užsienio kapitalo pasitikėjimą šia rinka. Tiesa, Rusija spaudimo neatsisakė; visų pirma jis pasireiškė didėjančiomis kainomis už dujas, o šiuo požiūriu Moldova labai pažeidžiama; beje, atlikti skaičiavimai rodo, kad energijos poreikis tik didės, o Rusijos kapitalas yra giliai prasismelkęs į Moldovos energetikos sektorių²⁷².

Ypatingas faktorius: Padnestrės konfliktas

Moldavijos nepriklausomybei tvirtinantis Padnestrės regione, kurio didesnę dalį gyventojų sudaro slavai, 1990 m. rugsėjo 2 d., kaip atsaką Moldovos suvereniteto deklaracijai, valdžia sušaukė specialų deputatų suvažiavimą ir balsavo už naujos „Padnestrės Respublikos“ įsteigimą Sovietų Sąjungos sudėtyje. Be kita ko, buvo argumentuojama, kad nuo SSRS atskyrusi Moldova gali susijungti su Rumunija, priminta, kad 1989 m. Moldovoje išleistas kalbos įstatymas grąžino moldavų kalbai lotynišką abėcėlę panaikinęs sovietiniais laikais dirbtinai sukurtus skirtumus tarp moldavų

270 Lynch D. *Crisis in Moldova*. [http://www.iss.europa.eu/index.php?id=18&no_cache=1&tx_ttnews\[pointer\]](http://www.iss.europa.eu/index.php?id=18&no_cache=1&tx_ttnews[pointer]).

271 ES ir Moldovos santykiai: organizuotos pilietinės visuomenės vaidmuo. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė. Europos Sąjungos oficialus leidinys, (2008/C 120/19), 2007. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:120:0089:0095:LT:PDF>.

272 Andrejevas V. *Moldova tarp didžiulių geopolitikos girnų*. http://www.alfa.lt/straipsnis/170026/?Moldova.tarp.didziuliu.geopolitikos.girnu=2008-02-16_10-37.

ir rumunų kalbos.²⁷³ Netrukus po to, 1992 m. kilo ginkluotas konfliktas, kuris baigėsi ugnies nutraukimo sutartimi tų pačių metų birželį. Oficialiai Padnestrės Respublika (per 12 proc. rytinės Moldovos Respublikos teritorijos, kurioje sutelkta daug pramonės) priklauso Moldovai. 2003 m. Padnestrės lyderiai pasiūlė konfederacinį modelį, pagal kurį Moldova ir Padnestrė susijungtų kaip lygiateisės nepriklausomos valstybės, o Moldova siūlė regionui tik specialų statusą Moldovos Respublikoje. Sutarimas nebuvo pasiektas.²⁷⁴ Nors nuo karinių veiksmų jau praėjo beveik du dešimtmečiai, šis konfliktas yra patekęs į aklavietę, tapęs „išaldytu“.

Padnestrės lyderiai manipuliuoja istoriniais argumentais (teritorija niekada nepriklausė Rumunijai, buvo priskirta prie Moldavijos sovietams suformavus autonominę SSR) bandydami įtvirtinti jos gyventojų tapatybę. Vis dėlto čia dominuoja veikiau politiniai ir ekonominiai interesai. Kita vertus, istoriniai relikvai yra svarbūs: kairiojo Dniestro kranto regionas buvo tapęs karinio pramoninio komplekso centru, o dešiniajame tradiciškai buvo vystomas žemės ūkis.²⁷⁵ Skirtumas tarp *Padnestrės* ir *Besarabijos* moldavų visuomet buvo pabrėžiamas neoficialioje komunistinėje politikoje, didžioji dalis sovietinės Moldavijos elito buvo kuriama būtent Padnestrėje. „Kairiakrančiai“, neretai rusai²⁷⁶, laikyti ištikimesniais sovietiniam režimui ir politiškai patikimesniais nei tie iš buvusios „buržuazinės“ Besarabijos.²⁷⁷ Etniniai moldavai beveik nebuvo atstovaujami pramonėje, administracijoje, partijoje ir armijoje.²⁷⁸

1990–2006 m. Padnestrėje vyko referendumai. Įvairiomis formuluotėmis gyventojų buvo atsiklausama, ar jie pritaria teritorijos išskirtinumui. Pirmasis toks referendumas vyko dar 1990 m. rugsėjo 2 d. (pritarimas autonominės respublikos įkūrimui), 1995 m. pritarta „nepriklausomybei“

273 *Moldova: teritorinio vientisumo kaina*. <http://www.maps.lt/index.php?id=1945>.

274 Vahl M., Emerson M. Moldova and the Transnistrian conflict. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2004, No. 1, p. 156–158.

275 Gream P. H. Moldova and the Dniestr Region: Contested Past, Frozen Present, Speculative Future? *Conflict Studies Research Centre*, 2005, Camberley.

276 Hill R. J. *Soviet Political Elites. The Case of Tiraspol*. London, St Martin's Press, 1977.

277 Van Meurs W. *The Bessarabian Question in Communist Historiography*. Nationalist and Communist Politics and History Writings, Columbia University Press, New York, 1994.

278 Troebst S. *The Transnistrian Moldovan Republic: from conflict driven state building to state driven nation building*. *European Yearbook of Minority Issues*, vol. 2, 2004, p. 5–30.

nuo Moldovos, paskutinis vyko 2006 m. rugsėjo 17 d. (formuluoti net keli klausimai, įskaitant eventualų teritorijos įsijungimą į Rusijos Federaciją (tam pritarta), ir „nepriklausomybės“ atšaukimą tampant Moldovos Respublikos dalimi (tam nepritarta). Nė vienas tų referendumų nebuvo pripažintas tarptautinės bendruomenės²⁷⁹.

Padnestrės regionas seniai tarnauja kaip priemonė Rusijai veikti Moldovos politinį lauką, per jį stabdoma ir Moldovos integracija į Vakarus²⁸⁰. Kaip minėta, čia įsipina ir energetikos faktorius. Priklausomybė nuo Rusijos dujų suvaržo Moldovos ekonominį ir politinį gyvenimą. Didžioji dalis elektros tiekama iš elektrinės, esančios Padnestrėje, kuri aprūpinama degalais iš Rusijos.²⁸¹

Svarbu ir tai, kad Padnestrės teritorijoje yra rusų karių ir ginkluotės: per karinį konfliktą Rusijos 14-oji armija teigė esanti neutrali, o faktiškai vaidino pagrindinį vaidmenį. Be to, Rusija buvo inicijavusi vadinamąjį Kozako planą (pagal Rusijos prezidento administracijos vadovo pavaduotojo Dmitrijaus Kozako pavardę). Tuo vardu pavadinti slapti trišaliai pasitarimai su Moldovos ir Padnestrės valdžia, siekiant sukurti asimetrinę federaciją²⁸². Tokiam sprendimui, o ir susitarimų slaptumui, pasipriešino ir Moldovos elitas, ir tarptautinė bendruomenė²⁸³.

Kita vertus, Padnestrės konfliktas nebėra pats svarbiausias vidaus dis-kurse – apklausų duomenimis, iš svarbiausių problemų jis tik 9 vietoje. Kai kuriems respondentams jau atrodo, kad be šios kriminalinės „zonos“ net ramiau...²⁸⁴

Manoma, kad Moldovos europiniai procesai, siekis skatinti ekonomikos augimą bei įgyvendinti tam tikras su politiniu, ekonominiu, so-

279 Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui).

280 Grubliauskas J. Geopolitiniai žaidimai Padnestrėje: įtampa auga. Rasta: <http://www.geopolitika.lt/?artc=478>. Žiūrėta: 2009-10-03.

281 Bruce Ch. Power resources: the political agenda in Russo-Moldovan gas relations. *Problems of Post-Communism*, 2007, vol. 54, No. 3, p. 29–47.

282 Moldovan premier on the Transnistrian conflict settlement, 2009: <http://politicom.moldova.org/news/moldovan-premier-on-the-transnistrian-conflict-settlement-204001-eng.html>.

283 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 81.

284 Laurinavičius M. Rusiškai kalbančių moldavų kišenėje – Rumunijos pasas. *Lietuvos rytas, Rytai–Vakarai*, 2006-09-16, p. 1–2, 4.

cialiniu stabilumu ir gerove susijusias reformas galėtų padėti išspręsti konfliktą – Moldova taptų „traukos centru“ ir būtų galima paskatinti susivienijimą.

Santykiai su Europos Sąjunga

Europos Sąjungos ir Moldovos tarpusavio santykiai teisiškai buvo apibrėžti 1994 m., pasirašius Bendradarbiavimo ir partnerystės sutartį, kuri įsigaliojo 1998 m.²⁸⁵ ir sudarė sąlygas bendradarbiauti prekybos, ekonomikos, žmogaus teisių ir kitose srityse. Jau tada buvo akivaizdu, kad ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas „užšaldyto“ Padnestrės konflikto problemai spręsti, be to, ir „naujosioms grėsmėms“ – korupcijai, kontrabandai, pinigų plovimui, narkotikams.²⁸⁶

Tiesa, jau nuo 1991 m., kai Moldova paskelbė nepriklausomybę, iki pat 2006 m. jai buvo teikiama parama pagal TACIS programą. Kartu su kitu, makroekonominės paramos, instrumentu, įgalinysiu gauti paskolas, per minėtą laikotarpį Moldova gavo 320 mln. eurų vertės paramą. Be to, šios programos teikiama techninė pagalba padėjo Moldovai įsitraukti į Pasaulio prekybos organizaciją bei pasirašyti *Bendradarbiavimo ir partnerystės sutartį* su ES.²⁸⁷

Tolesnė santykių su Europos Sąjunga raida panaši į kitų nagrinėjamų kaimynių. Ji sąlygota Moldovos įtraukimo į *Kaimynystės politiką* ir grindžiama konkrečiais dokumentais – *Veiksmų planais*.

Pirmasis toks planas buvo pasirašytas 2005 m. ir galiojo trejus metus, antrasis – 2008 m.²⁸⁸ Prioritetai – didinti institucijų efektyvumą ir stabilumą, spręsti Padnestrės konfliktą, kovoti su organizuotu nusikalstamumu, stiprinti sienų kontrolę tarp Moldovos ir Padnestrės regiono.

285 Commission of the European Union. *Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007 Progress Report Moldova*, SEC(2008) 399, 2008, p. 2. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2008/sec08_399_en.pdf.

286 *EU-Moldova Relations Political and legal foundations*. http://ec.europa.eu/external_relations/moldova/pdf/political_legal_foundations_en.pdf.

287 Relations of Moldova with the EU – Achieved Progress, Encountered Problems and Future Prospects. Executive Summary. http://web.ceu.hu/cens/assets/files/publications/Exec_EU_Moldova.

288 Spruds A., Danelsons R., Kononenko V. Analysis of the EU's Assistance to Moldova. Briefing Paper. Policy Department External Policies, 2008. <http://www.tepsa.be/download.pdf>.

Gana įprasta ir institucinė sąranga. 2005 m. organizacija paskyrė specialųjį įgaliotinį Moldovai.²⁸⁹ Tokių pareigūnų funkcija – padėti formuoti adekvačią šalies problemos ES politiką ir užtikrinti, kad tos priemonės, kurių ES nusprendė imtis, būtų tikrai ir deramai įgyvendintos.²⁹⁰ Be to, tais pačiais metais atidaryta Europos Komisijos delegacija Moldovoje. Pagrindiniai uždaviniai – skatinti politinius ir ekonominius santykius, palaikyti glaudžius ryšius su vyriausybinėmis institucijomis, stebėti, kaip įgyvendinama *Bendradarbiavimo ir partnerystės sutartis* tarp ES ir Moldovos, dalyvauti ES vykdomose pagalbos programose, kurios koncentruoja dėmesį į demokratijos stiprinimą, remia reformas, skatina ekonominį augimą, mažina skurdą.²⁹¹ Tokie pokyčiai rodo vis didesnę ES įsitraukimą į Moldovoje vykstančius pasikeitimus, šios valstybės svarbą ES kaimynystės politikoje, siekį toliau tęsti ir stiprinti joje prasidėjusius procesus.

Vis dėlto efektyviausia priemonė, įgalinanti ekonomikos perorientavimą iš Rytų į Vakarų, būtų toliau skatinti eksportą į Vakarų.

Siekdama padėti spręsti Padnestrės konfliktą, Europos Sąjunga 2005 m. pradėjo *Pasienio pagalbos misiją*. Dėmesys telkiamas į nelegalių prekių gabenimą per Padnestrės ir Ukrainos sieną, tarpininkaujama derantis tarp Moldovos ir Padnestrės.²⁹² Į šių problemų sprendimą yra įsitraukusi ir ESBO misija.²⁹³

Teikiant paramą per Kaimynystės politikos instrumentą, išskiriamos trys pagrindinės prioritetinės sritys. Pirmoji – remti demokratizaciją ir patikimą valdymą, antroji – skatinti vykdomas reformas ir didinti administracinius gebėjimus, ir pagaliau trečioji – padėti mažinti skurdą ir ekonominis augimas.

Štai pagal 2007 m. sudarytą kasmetinę veiksmų programą skiriama 40 mln. eurų. Pastarieji skirti sienų kontrolei užtikrinti ir pagerinti, padėti Moldovai įgyvendinti socialines reformas ir remti pilietinę visuomenę Pa-

289 EU/Moldova Action Plan. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/moldova_enp_ap_final_en.pdf.

290 Vitkus G. *Europos Sąjungos užsienio politika. Trumpas vadovas*. Vilnius, 2008.

291 The Delegation's Mandate. http://www.delmda.ec.europa.eu/about_us/1_en.html.

292 Grubliauskas J. *Geopolitiniai žaidimai Padnestrėje: įtampa auga*. 2006. Rasta: <http://www.geopolitika.lt/?artc=478>.

293 OSCE Special Envoy to hold talks with leaders in Moldova as part of Transdnestrian settlement. 2008. <http://formin.finland.fi/Public/>.

dnestrės autonominiame regione. 2008 m. 21 mln. eurų skirta socialinei reformai, kurios prioritetai – ekonominis augimas ir skurdo mažinimas.

Kita dalis finansavimo Moldaviją pasiekia per, pavyzdžiui, Pietryčių Europos stabilumo pakta, įvairius dalinius projektus, makrofinansinę paramą, maisto saugumo programą, humanitarinę pagalbą, sienų kontrolės misiją bei EIDHR.

Kalbant apie makrofinansinę pagalbą, galima pažymėti, kad 2007 m. buvo suteikta 45 mln. vertės parama, kuri sušvelnino Rusijos daromą ekonominį spaudimą dėl moldaviško vyno embargo. Dėmesys telkiamas į sukčiavimą, korupciją, kurie galėtų pakenkti teikiamai paramai. Be to, ES skiria paramą ir *ad hoc* pagrindu, pavyzdžiui, 3 mln. eurų sausros padarytiems nuostoliams kompensuoti. Maisto saugumo programai 2006 m. buvo skirta 10 mln. eurų. Taip pat įgyvendinami projektai, susiję su valstybių bendradarbiavimu – Ukraina ir Moldova dalyvauja 1 mln. eurų vertės projekte, kurio tikslas – kovoti prieš nelegalų žmonių gabenimą.

Vienas iš naujesnių techninės pagalbos projektų, skirtas padėti Moldovai diegti *acquis* – *Dvynių (Twinning)* programą. Jis taip pat akcentuojamas ir ES ir Moldovos *Veiksmų plane*. Skatinamas tiesioginis institucijų bendradarbiavimą tarp Moldovos ir ES valstybių.

Europos Sąjungos parama sietina ir su kitų organizacijų parama. Štai Pasaulio Bankas, kuris paramą teikia jau nuo 1992 m., sutelkė dėmesį į šiuos pagrindinius prioritetus: mažinti skurdą skatinant ekonomikos stabilumą ir augimą; gerinti priėjimą prie socialinių paslaugų bei mažinti pavojus, gresiančius aplinkos apsaugai; gerinti valdymą ir mažinti korupciją.

2005 m. Moldovos parlamentas vienbalsiai patvirtino Politinio bendradarbiavimo deklaraciją dėl europinės integracijos tikslų siekimo²⁹⁴.

Apskritai, Moldovos elito požiūris į santykių su Europos Sąjungą perspektyvą yra teigiamas. Tiesa, būta nuomonių, kad įtakingiausios Moldovos komunistų partijos ir jos daugiamečio lyderio V. Voronino proeuropietiškas esąs „nepakankamai nuoširdus“, bet vargu ar tai būtų įmanoma pagrįsti.²⁹⁵ Jau 1998 m. valdžia pareiškė, kad strateginis užsienio politikos prioritetas – europinė integracija.²⁹⁶ Vystantis vis glaudesniam

294 Twinning. http://www.ncu.moldova.md/docs/Twinning_1.pdf.

295 Moldovoje proeuropietiški komunistai laimėjo rinkimus, 2009. <http://politika.atn.lt/straipsnis/20741/moldovoje-proeuropietiski-komunistai-laimejo-rinkimus#>.

296 History of Moldova-EU Relations. http://www.undp.md/border/ENG/RelatiileRM-UE_eng.html.

bendradarbiavimui, į ES nukreipta Moldovos politika stiprėjo²⁹⁷. 2008 m. įkurta Nacionalinė integracijos į Europą komisija, vadovaujama prezidento²⁹⁸. Politinės krizės nemenkina Moldavijos europinės orientacijos²⁹⁹, veikiau pastebėtina, kad 2009 m. pralaimėjus komunistams, naujosios valdžios naratyvas tapo pragmatiškesnis – apie integracijos tikslus kalbama ne taip deklaratyviai, daugiau dėmesio skiriama priemonėms. Nemaža problema – įtarus pokomunistinio Moldovos elito požiūris į Rumuniją. Pavyzdžiui, po pralaimėtų 2009 m. rinkimų komunistai kaltino Rumuniją režisavus neramumus Moldovoje, palaikė įtarimą, kad Rumunija trukdo pasiekti ES ir Moldovos bendradarbiavimo susitarimus. Tad ES tenka nuolat pabrėžti draugiškų santykių tarp Moldovos ir Rumunijos atkūrimo būtinybę.

Moldovos siekis – iki 2012 m. gauti bevizį režimą su ES bei pasirašyti laisvosios prekybos susitarimus³⁰⁰.

Paprastų piliečių nuomonė apie eurointegraciją apskritai yra teigiama. Ryškus ir „sociologinis dvivektoriškumas“: 81 proc. apklaustųjų mano, kad Moldovai svarbu palaikyti gerus santykius su Rusija. Kita vertus, aktyviai pasisakoma už glaudesnę bendradarbiavimą su Europos Sąjunga – už integraciją pasisako 70 proc. gyventojų³⁰¹.

297 Moldova will prove that it can and has chances to become EU member – president, 2007. <http://www.moldpres.md/default.asp?Lang=en&ID=68715>.

298 Head of state decrees creation of National Commission for European Integration. <http://politicom.moldova.org/news/head-of-state-decrees-creation-of-national-commission-for-european-integration-119913-eng.html>.

299 Interviu su Moldovos ministru pirmininku Vladu Filatu. http://www.rferl.org/content/Interview_New_Moldovan_PM_Filat_Sets_Out_Priorities/1837149.html.

300 Kirvelytė L. *Moldovos „langas“ į Europą*. 2009. Rasta: <http://www.geopolitika.lt/?artc=3598>.

301 Poll shows Moldovans favour EU entry, less keen on NATO. <http://politicom.moldova.org/news/poll-shows-moldovans-favour-eu-entry-less-keen-on-nato-202683-eng.html>.

6. Ukraina

- Valstybės istorija
- Konstitucingumo raida
- Prezidento, parlamento institucijos, partijų sistema
- Demokratinės situacijos vertinimai
- Ekonomikos būklė
- Vakarų–Rytų orientacijos vektorius
- Santykiai su Europos Sąjunga

Valstybės istorija

Dabartinės Ukrainos teritorijoje 9 a. susiformavo pirmoji rytų slavų valstybė su sostine Kijevu. Kijevo kunigaikštis Vladimiras Didysis 988 m. iš Bizantijos priėmė krikštą. 13 a. valstybingumo centras persikėlė į vakarus, kur susiformavo Haličo–Voluinės kunigaikštystė. Rytai pateko į totorių priklausomybę. 14–16 a. didelė dalis Ukrainos priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei – ten išlikę daugiau LDK paveldo objektų negu pačioje Lietuvoje ar net Baltarusijoje. 14 a. Lenkijai atiteko rytinė Galicija, o po Liublino unijos – ir visa Ukraina. 17 a. Bogdano Chmelnickio vadovaujamų sukilimų rezultatas – kairiojo kranto Ukrainos prijungimas prie Rusijos pagal kontroversišką Perejaslavlio sutartį. 18 a. pabaigoje per Abiejų Tautų Respublikos padalijimus Kijevas, Podolė ir Voluinė atiteko Rusijai; šioji vykdė rusifikaciją. Austrijai tekusioje Galicijoje sąlygos ukrainiečių kultūrai buvo geresnės.

1917 m. spalio 17 d. Kijeve sušaukta Centrinė Rada 1918 m. birželio 28 d. paskelbė autonomiją. Sovietai savo kontroliuojamų rytinių teritorijų sostine paskelbė Charkovą. Po lenkų–sovietų susirėmimų rytinė Galicija ir Voluinė atiteko Lenkijai, Užkarpatė – Čekoslovakijai, Besarabija ir Bukovina – Rumunijai, o likusi Ukrainos dalis – sovietams. 1922 m. suformuota Ukrainos SSR (formaliai – viena iš SSRS steigėjų). Sovietizacija įgavo ypatingas formas – valstietiškosios gyvenimo sanklodos kryptingas naikinimas atvedė prie badmečio (*Holodomor*). Pagal Molotovo–Ribentropo paktą 1939 m. Vakarų Ukraina buvo prijungta prie Ukrainos SSR. Ir vakarinėje Ukrainos dalyje prasidėjo kolektyvizacija, trėmimai, rusifikacija.

Po II Pasaulinio karo prie Ukrainos buvo prijungtos ir likusios vakarinės ukrainiečių gyvenamos teritorijos, o 1954 m. Rusijos SSFR Ukrainai perdavė dar ir Krymą.

Formaliai Ukraina savo nepriklausomybę paskelbė 1991 m. rugpjūčio 24 d. Tų pačių metų pabaigoje nepriklausomybė įtvirtinta referendumu.³⁰²

Konstitucingumo raida

Ukrainos konstitucingumo raida buvo gana lėta – galima išvengti, jog net lėtesnė palyginti su bet kuria iš kitų penkių nagrinėjamų kaimynių. Konstitucija priimta tik 1996 m. *Oranžinės revoliucijos* įvykių kontekste ji buvo dar kartą pertvarkyta. 1996 m. nusistovėjo pusiau prezidentinės respublikos modelis, tiesa, netrukdęs tuomečiam prezidentui Leonidui Kučmai valdyti dekretais (išleisdavęs 1200 dekretų per metus)³⁰³. Ž. Šatūnienės vertinimais, ir iki 2006 m. ir po jų Ukrainos valdžių sąranga tenkina Maurice Duverger'o „pusiau prezidentinės“ respublikos kriterijus, tik tos reformos metu iš „prezidentinio–parlamentinio“ potipio nueita „premierinio–prezidentinio“ link (tam tikra prasme galima teigti, kad modelis „sulietuvėjo“).

Vis dėlto prezidento galių didinimo tendencija, būdinga L. Kučmos prezidentavimui laikotarpiu, vėliau virto priešinga – padidėjo parlamento įtaka. Prezidento galios, taikant M. Duverger'o terminologiją, tapo nebe tokios „svarios“³⁰⁴.

Anot tos pačios autorės, visa tai glūdėjo *Oranžinės revoliucijos* šerdyje: L. Kučma ir jo pasekėjas V. Janukovyčius kaip neišvengiamybę turėjo priimti perbalsavimą tautos užprotestuotuose prezidento rinkimuose, o „mainais“ išsireikalavo konstitucinės reformos. Tiesa, ji vyko nevisiškai pagal šių jėgų norimą scenarijų, tad „mainams“ dar buvo pasitelkta kitų nuolaidų³⁰⁵. Galima pastebėti, jog galių postūmis nuo prezidento parla-

302 Jekelčyk S. Ukraina. *Modernios nacijos gimimas*. Vilnius, 2008.

303 Šatūnienė Ž. Konstitucinė reforma: pavojai ir galimybės. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 17.

304 Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, 1980, vol. 8, No. 2, p. 165–187.

305 Šatūnienė Ž. Konstitucinė reforma: pavojai ir galimybės. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 15.

mento link būdingas ne tik Ukrainai, bet ir Gruzijai bei Moldovai; beje, gan paradoksaliai sutampa su santykinai prorusiškų asmenybių pasitraukimas iš prezidento posto...

Ukrainoje įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijas atlieka Aukščiausioji Rada. Tai vienerių rūmų 450 narių parlamentas, renkamas ketverių metų kadencijai daugiamandatės rinkimų sistemos principu, taikant 3 proc. barjerą³⁰⁶. Prezidentą tiesiogiai renka piliečiai penkerių metų kadencijai³⁰⁷.

Prezidentas, pritariant Aukščiausiajai Radai, skiria premjerą, sprendžia dėl kitų ministrų kandidatūrų, gali vienasmeniškai nuspręsti atstatydinti ministrų kabinetą. Ministrų kabinetas privalo atsistatydinti ir tuo atveju, jei nepasitikėjimą Ministru Pirmininku pareiškia Aukščiausioji Rada. Prezidentas gali vetuoti parlamento įstatymus, turi plačias dekretų leidybos teises, gali skirti kitus pareigūnus, taip pat gali paleisti Aukščiausiąją Radą ir skelbti naujus rinkimus, jei per trisdešimt dienų ji nesusirenka į plenarinį posėdį³⁰⁸.

Ukrainos konstitucijoje įtvirtintas vietos savivaldos principas. Šalis suskirstyta į 24 sritis, yra viena autonominė Krymo respublika, be to, dvi savivaldybės turi autonominių statusą – Kijevas ir Sevastopolis. Krymo statuso klausimas konstituciškai buvo išspręstas 1998 m.: tai Ukrainos įteisinta autonominė respublika, turinti savo konstituciją, renkama parlamentą ir ministrų tarybą³⁰⁹.

Iš konstitucijos naujovių plačiai komentuotas imperatyvinio mandato principo įvedimas. Viena vertus, palaidokoje parlamentinėje masėje – tai stipri deputatų drausminimo priemonė, kitu požiūriu – pernelyg svarios galios suteikiamos partijų lyderiams manipuliuoti Rados deputatais. Šios nuostatos įvedimą tarptautinės organizacijos vertino veikiau kritiškai³¹⁰.

Ukrainai būdingas nemažas valdžios chaosas. Kova tarp institucijų, institucijų nepaklusimas vienu kitoms, ne tik instituciniai „politiniai ap-

306 Lietuvos Respublikos ambasada Kijeve. Rasta: <http://ua.mfa.lt/index.php?-1523687784>.

307 *Constitution of Ukraine*. <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm#r1>.

308 *Ukraine government portal*. http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article%3fart_id=72956&cat_id=32588.

309 Račius E. Regionalizmas ir politika: Krymo atvejis. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 78–91

310 Šatūnienė Ž. Konstitucinė reforma: pavojai ir galimybės. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 25–27.

sistumdymai“, bet ir fiziniai įvairių valdžios šakų atstovų susistumdymai, kartkartėmis malšinami jėgos struktūrų, kurios dar ir pačios ne visada žino, kam turėtų būti pavaldžios, politikos „maidanizacija“ (vienų ar kitų politinių jėgų atstovų organizuotas gabenimas protestuoti į Kijevo aikštes) – būdingas Ukrainos politikos proceso stilius. Nuolatiniai prakeikimai savo pačių neseniai išrinktai valdžiai, savo valstybės menkinimo tendencijos nejučiomis verčia lyginti su Ukraina su Lietuva...

Tad kol kas politinio žaidimo taisyklės Ukrainoje gana nestabilios. Stabilioje demokratijoje konstitucinė sąranga turėtų būti politinės kovos **laukas**. Ukrainoje ji tebėra politinės kovos **objektas**.

14 lentelė. Referendumai Ukrainoje

Data	Klausimas	Dalyvavimas (%)	Rezultatas TAIP (%)	Rezultatas NE (%)
1991 03 17	Ar sutinkate, kad Ukraina būtų Nepriklausomų valstybių sandraugos narė suvereniteto deklaracijos pagrindu? Ar pritariate, kad Ukraina taptų nepriklausoma valstybe, kuri pati spręstų savo vidaus ir išorės klausimus ir garantuotų lygias teises visiems piliečiams neatsižvelgiant į jų tautinį ir religinį identitetą?	nėra duomenų	83,5	16,5
1991 12 01	Ar pritariate Ukrainos nepriklausomybei?	84,18	90,32	7,58
2000 04 16	Ar sutinkate su konstitucijos pakeitimu, kuris leistų prezidentui nutraukti parlamento veiklą prieš terminą?	81,15	84,69	13,88
	Ar sutinkate, kad būtų panaikintas parlamento nario imunitetas?	81,15	89,00	9,62
	Ar pritariate parlamento narių skaičiaus sumažinimui nuo 450 iki 300?	81,15	89,91	8,73
	Ar pritariate, kad yra būtina sukurti dvejų rūmų parlamentą?	81,15	81,68	16,79

Šaltinis: Kelerytė V., Mažylis L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui)

Sudėtinga komentuoti 1991 m. kovo 17 d. Ukrainos referendumus. Viena vertus, tą dieną vyko referendumas dėl SSRS išsaugojimo. Kita vertus, aukščiausioji taryba pateikė ir savąjį klausimą – dėl buvimo NVS Ukrainos suvereniteto deklaracijos pagrindu. Spaudžiant nacionalinei opozicijai, atstovavusiai daugiausiai Vakarų Ukrainos sritims, į biuletenį buvo įtrauktas ir klausimas pavartojus terminą „nepriklausomybė“. Pagaliau 1991 m. gruodžio 1 d. vyko dar vienas referendumas, kuriame klausimas dėl nepriklausomybės jau buvo suformuluotas lakoniškai ir viena-reikšmiškai.

Be to, Ukrainoje dar vyko referendumas 2000 m., kuriuo buvo įtvirtinta konstitucinė valdžių sąranga.

Prezidento ir parlamento institucijos, partijų sistema

Anot Ž. Šatūnienės, jau 1985 m. *perestroika* Ukrainoje, kaip ir kitur SSRS, paskatino kurtis įvairias „neformalų“ grupes, atspindėjusias įvairias tuometes socialines, ekonomines, ekologines, institucines problemas, neretai pasisakiusias prieš buvimą Sovietų Sąjungoje, vienos partijos monopolį, siekusias didesnio sąjunginių respublikų savarankiškumo, dalinio rinkos liberalizavimo ir t. t.³¹¹ Po 1990 m. rinkimų, kuriuose jau buvo leista tam tikra konkurencija, *Rucho* ir kitų judėjimų atstovams, vadinamiesiems „demokratams“, atiteko apie 25–30 proc. mandatų. Nuo šio momento Ukrainoje galima išskirti dvi pagrindines politines stovyklas: „demokratų“ ir komunistų³¹².

Pirmuoju nepriklausomos Ukrainos Prezidentu 1991 m. gruodžio 1 d. buvo išrinktas Leonidas Kravčiukas³¹³.

311 Šatūnienė Ž. Nepastovus posovietinės Ukrainos politinis režimas ir demokratijos konsolidavimo perspektyvos. *Politologija*, 2006, Nr. 1, p. 41

312 *Україна багатопартійна*. Програмні документи нових партій. Київ, 1991, 192 c.

313 *Ukraine politics*. <http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/politics.htm>.

15 lentelė. Ukrainos Respublikos prezidentai.

Ukrainos Respublikos prezidentai	Rinkimų datos
Leonidas Kravčiukas	1991 m. gruodžio 1 d.
Leonidas Kučma	1994 m. liepos 10 d.
Leonidas Kučma	1999 m. lapkričio 14 d.
Viktoras Janukovyčius	2004 m. lapkričio 23 d. (gruodžio 3 d. Ukrainos Aukščiausiasis Teismas panaikino Vyriausios rinkimų komisijos sprendimą dėl V. Janukovičiaus pergalės)
Viktoras Juščenka	2004 m. gruodžio 26 d.

Vėlesniais metais partijų sistema Ukrainoje patyrė pastebimus pokyčius. Būta trijų ideologinių krypčių: komunistai (pasisakę prieš bet kokias permainas, įskaitant ir nepriklausomybės įtvirtinimą), reformų atžvilgiu nuosaikūs centristai (vėliau šioje spektro dalyje kūrėsi vadinosios „oligarchų“ partijos) ir vadinamieji dešinieji nacionalistai, kartu ir „demokratai“³¹⁴. Vėliau parama komunistinėms partijoms nyko³¹⁵. Oranžinės revoliucijos kontekste, ypač Vakarų autorių diskurse, partijas imta gana mechaniškai skirstyti į „demokratinės“ – „provakarietiškas“ ir „oligarchines“ – „prorusiškas“.

2004 m. analitikų dėmesį atkreipė bandymai eliminuoti iš rinkiminės kovos opozicijos lyderį V. Juščenką. Likus kelioms savaitėms iki prezidento rinkimo, jį bandyta ir suvažinėti (automobiliui, kuriuo važiavo kandidatas į prezidentus, kelią pastojo sunkvežimis), ir nunuodyti. Bandymas nunuodyti kone visiškai pavyko – V. Juščenka dviem savaitėms atgulė į vieną Austrijos ligoninių. Nors vėliau medikai, prižiūrėję V. Juščenką, ėmė abejoti pirmąja kategoriška diagnoze – apsinuodijo ne maisto medžiagomis, tačiau įtarimai, jog kažkas bandė pasikėsinti į kandidato gyvybę, išliko.

Oranžinės revoliucijos varomoji jėga buvo tautos negalėjimas apsikęsti su valdžios bei su ja susijusių grupuočių melu, klampia korupcijos bala; valdžios išūlumo viršūnė, kaip ir kitose aptariamose valstybėse, būdavo pasiekama būtent falsifikuojant rinkimus, klastojant balsus. Kad būtų

314 Šatūnienė Ž. Oligarchinė (*versus*) daugiapartinė sistema. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 36–56.

315 Tucker J. Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problem and the “2nd Wave of Post-Communist Democratic Revolutions”. http://homepages.nyu.edu/%7Ejat7/Tucker/EFCA_2005.pdf.

įtikimiau, rinkėjai būdavo vežiojami autobusais iš apylinkės į apylinkę ir masiškai balsuodavo vis kitoje „ne gyvenamojoje vietoje“ – rinkimų įstatymas šiuo atveju jokių sankcijų nenumatė. O juk ir sąlygos dar „gana sąžiningos“: turėk daugiau įtakos balsavimo komisijose, pavežiok daugiau balsuotojų – turėsi daugiau vietų parlamente...

Užregistravus daugybę klastočių per 2004 m. lapkričio 21 d. vykusį antrąjį eilinių prezidento rinkimų ratą, Ukrainos opozicijos lyderis V. Juščenka pareikalavo skubiai pakeisti rinkimų įstatymą pakartotiniam antrajam rinkimų ratui, atstatydinti vyriausybę ir paskirti naują rinkimų komisiją. Į Kijevą ėmė masiškai vykti opozicijos rėmėjai, ypač daug jų – iš Vakarų Ukrainos. Jie užblokavo prezidentūrą ir vyriausybės rūmus, nepaisydami spaudžiančio šalčio išskleidė palapines Nepriklausomybės aikštėje (*Majdan Nezaležnosti*). Reikalaujamų permainų simboliu tapo apelsininė spalva (*pomarančova* – dažniau verčiama *oranžinė*...). Tačiau parlamentas atsisakė keisti rinkimų įstatymą, mat, opozicija nesutiko su siūlymu mainais priimti konstitucines pataisas, apribojančias prezidento galias. Gruodžio 6 d. opozicija pateikė naujų reikalavimų: atstatydinti generalinį prokurorą, vidaus reikalų ministrą, kelių sričių gubernatorių. Derybose tarpininkauti vyko J. Solana, Lietuvos prezidentas V. Adamkus, Lenkijos A. Kwasniewskis. Pagaliau gruodžio 7 d., susitarus, buvo atstatydinta rinkimų komisija.

Dideliu iššūkiu ir tolesnės Vakarų paramos sąlyga tapo gruodžio 26 d. paskelbtas antrojo prezidento rinkimų turo perbalsavimas. NATO ir ES, aktyviai pasisakę už pakartotinį antrąjį prezidento rinkimų turą, darė užuominas, kad prezidentu tapus V. Juščenkai sustiprės dvišaliai santykiai, atsivers narystės galimybė. Atvyko gausybė rinkimų stebėtojų. Rinkimus ESBO pripažino demokratiškais ir net „pavyzdiniais“. Rinkimai ir vėl paliudijo egzistuojant ryškią Vakarų–Rytų regioninę takoskyrą, tačiau šįkart rezultatas buvo palankus V. Juščenkai³¹⁶.

Po *Oranžinės revoliucijos* politinės priešpriešos vektorius patyrė pokyčių. Tai siejama su politinės sistemos „deideologizacijos“ tendencijomis³¹⁷:

316 Mazyly L., Skirmantiene A. Pro-Western Attitudes in the Central and East Europe: Electoral Behavior. *Proceedings of the 65th Annual National Conference of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, April 12–15, 2007*. <http://64.112.226.77/one/mpsa/mpsa07/>.

317 Šatūnienė Ž. Oligarchinė (*versus*) daugiapartinė sistema. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 78–91

matomi trys (vėliau gal ir daugiau) ryškūs lyderiai, telkiantys savo elektoratą nebūtinai ideologiniu pagrindu. Šių jėgų rinkiminėse programose ėmė užsitišuoti geopolitinės orientacijos problematika, o bene pastebimiausias turbūt ir toliau lieka rusų kalbos, kaip antros valstybinės, statuso klausimas.

Iššūkiu tapo 2006 m. parlamento rinkimai (žr. 25 lentelę). *Oranžinei koalicijai* niekaip nesusiformuojant, V. Janukovyčius paskelbė sudaręs „antikrizinę“. Į ją įėjo Regionų partija, socialistai ir komunistai. Rados pirmininku išrinktas O. Morozas, o V. Juščenkai teko rinktis – skirti ministru pirmininku V. Janukovyčių ar paleisti parlamentą.

13 pav. Nesutarimai tarp *Oranžinės revoliucijos* partnerių buvo palankūs jų oponentui Viktorui Janukovyčiui

Paskyrus V. Janukovyčių, įtampa atslūgo tik laikinai. Rada išleido įstatymą, kuris suteikė ministrų kabinetui faktinę nepriklausomybę nuo prezidento, o blokavusi prezidento siūlomo kandidato V. Ohryzko skyrimą užsienio reikalų ministru, paralyžiavo vyriausybės darbą.

Dabar jau „mėlynieji“ – V. Janukovyčiaus šalininkai – organizuotai išskleidė savo palapines Nepriklausomybės aikštėje; beje, už dalyvavimą protesto akcijose jiems būdavo finansiškai atlyginama... „Oranžiniams“ liko atokesnės Kijevo aikštės. Vis labiau Ukrainoje įsitvirtinusį valdžios

institucijų chaosą galima iliustruoti ir daugybe kitų pavyzdžių³¹⁸. Nesutariamai būdavo paties įvairiausio turinio ir įgydavo pačias įvairiausias formas, įskaitant viešas rietenas dėl oficialios reakcijos į karą Gruzijoje bei kaltinimus valstybiniu perversmu³¹⁹. Čia prezidentas panaikina jam nepaklususį teismą, atima léktuvą iš premjerės, kad šioji nesikristų į Maskvą, o pastaroji atsaisako skirti lėšų rinkimams organizuoti, nes dėl krizės nesą pinigų...³²⁰

Pirmalaikiuose 2007 m. rinkimuose kur kas stipriau, negu iki tol, pasirodė vienos iš *Oranžinės revoliucijos* lyderių Julijos Tymošenko blokas. Tai užtikrino jai premjerės postą, tačiau ilgalaikio politinio stabilumo vis dėlto neatnešė. Tuo pat metu V. Juščenkai pritapo veikiau kovotojo už istorinę teisybę (*Holodomoro* pripažinimas) negu veiklaus vadovo įvaizdis.

Radai nesutarus, kaip reaguoti į karą Gruzijoje, prezidentas vėl priėmė sprendimą paleisti parlamentą. Jos pirmininkas A. Jaceniukas, atsaisakęs palikti postą, buvo atstatydyntas. Paskirtoji priešlaikinių rinkimų data nukelta į metų pabaigą, paskui – kada nors 2009 m. Paskyrus nauju Rados pirminku V. Lytvyną, politinė krizė buvo apmalšinta, o priešlaikiniai rinkimai atšaukti. Politikai susitelkė rengtis 2010 m. prezidento rinkimams.

16 lentelė. Partijų atstovavimas Ukrainos parlamente

Politinės partijos / Rinkimai	2006 m. (partijos įveikusios 3 proc. barjerą)	2007 m. (partijos įveikusios 3 proc. barjerą)
Regionų partija (vadovaujama V. Janukovyčiaus)	32,14 (186 vietos)	34,37 (175 vietos)
J. Tymošenko rinkiminis blokas	22,29 (129 vietos)	30,71 (156 vietos)
V. Juščenkos remiamas blokas „Mūsų Ukraina“	13,95 (81 vieta)	14,15 (72 vietos) (Pervadinta į „Mūsų Ukraina – Liaudies savigyna“)
Socialistų partija	5,69 (33 vietos)	2,86 (negavo vietų)
Komunistų partija	3,66 (21 vieta)	5,39 (27 vietos)
V. Lytvyno blokas	2,44 (negavo vietų)	3,96 (20 vietų)

318 Ukraina skęsta politinių rietenų liūne. AFP, „Interfax“, BNS, LR. Lietuvos rytas, 2008-09-17, p. 10.

319 Grumtynės dėl valdžios – lyg nesibaigiantis cirkas. „Newsru.com“, „Interfax“, BNS, LR. Lietuvos rytas, 2008-10-08, p. 12.

320 Ukrainos politikų kova jau primena komediją. „Lietuvos rytas“, „Interfax“, AP, „Newsru.com“. Lietuvos rytas, LR, 2008-10-15, p. 9.

Ekonomikos būklė

Ukrainos ekonomika po nuosmukio, prasidėjusio yrant sovietinei ekonomikai nuo 1989 m., ir tik apie 2000 m. pradėjo realiai atsigauti. 1999 m. BVP, palyginti su 1990 m., buvo smukęs beveik 41 proc. Gana stichiškai įsivyraujant rinkos ekonomikai, teko iškęsti infliaciją, nedarbą, ekonomikos nestabilumą, stokota tiesioginių užsienio investicijų (iš viso apie 4 mlrd. dolerių per dešimtmetį).³²¹

1992 m. įsivesta nuosava valiuta – grivina. Atliktos ekonominės reformos sumažino karo pramonės plėtrą, karinės gamyklos buvo diversifikuotos.

Vyko sparti nedidelių ekonomikos objektų privatizacija: 1995 m. buvo privatizuota apie 9 500 įmonių, 2003 m. – jau 11 700. Tiesa, neskubėta privatizuoti stambiųjų objektų, ypač energetikos ir telekomunikacijų sektoriuose. Užtai vyko gana spartus žemės privatizavimas, valstybė mažiau kišosi į žemės ūkį.

2004 m. ekonomika jau buvo paaugusi 61 proc., palyginti su 1990 m.; dvigubai sumažėjo valstybės skola.³²²

2005 m. pasikeitusi pasaulinė kainų struktūra (energijos importo kainos pakilo, o Ukrainos eksportuojamam metalui nukrito) vėl sulėtino BVP augimą, tiesa, neilgam.

Visa tai vyko integracijos į euroatlantinę erdvę fone. Išjudėjo ir decentralizacijos procesai.

Nors Ukrainos prekyba su Europos Sąjunga per pastaruosius metus labai padidėjo, tačiau importas dar smarkiai lenkia eksportą.

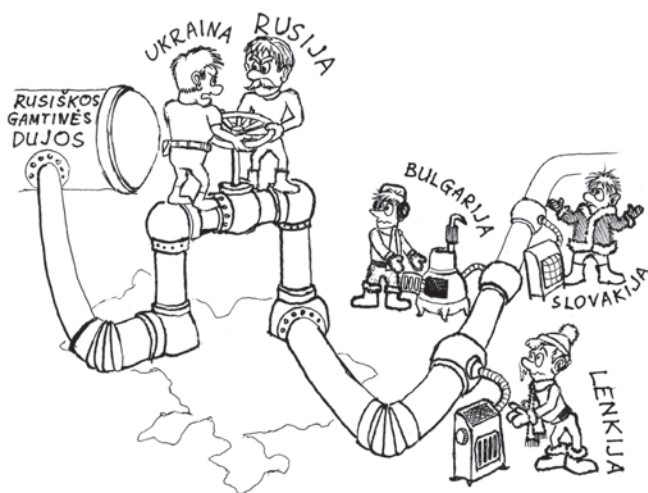
Ukrainos BVP 2006–2007 m. augo po 7 proc.: svarbią įtaką turėjo pasaulinių plieno kainų augimas (plienas – pagrindinė Ukrainos eksporto prekė; eksportuojama ir elektra), taip pat didėjantis vidaus vartojimas. Kritus pasaulinėms plieno kainoms, prasidėjus ekonomikos recesijai, priverstinai paėmus valstybines paskolas, Ukrainos ekonomika susitraukė 14 proc. (vienas blogiausių rodiklių pasaulyje). TVF parama dukart atidėliota dėl vangių vidaus reformų. 35 proc. žmonių gyveno žemiau skurdo ribos, infliacija siekė 12,3 proc. Tiesa, nedarbas 2009 m. buvo buvo palyginti nedidelis – sudarė 4,8 proc.³²³ Kritiniu Ukrainoje laikomas energetikos sektorius. 80 proc. Ukrainos naftos ir apie 75 proc. dujų poreikio

321 *Ukraine economy overview*. http://ukrainetrek.com/Ukraine_Economy.shtml.

322 http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf.

323 <https://cia.gov/library/publication/the-world-factbook/geos/up.html>.

tiekia Rusija. Be to, Ukraina yra pagrindinė naftos ir dujų tranzito valstybė iš Rusijos ir Centrinės Azijos į Europos rinką³²⁴; tai padeda išsaugoti jai tam tikrą įtaką, tačiau, neįgyvendinus tinkamos reformos, tokia įtaka gali ir išnykti. Nuo 2005 m. nuolat kildavo ginčų su Rusija dėl energetinių išteklių tiekimo. Rusija vis kaltina Ukrainą, jog šioji nemoka už dujas, o Europos Sąjungai skirtas dujas – savinasi. Paskutinis konfliktas kilo 2009 metų sausį mėn., kai 18 Europos valstybių pranešė, kad dujų tiekimas iš Rusijos pristabdytas arba visiškai nutrauktas³²⁵. Tada imtasi prevencijos: Ukrainai pažadėta 1,7 mlrd. dolerių paskola dujų sektoriui modernizuoti, kartu ir Naftohaz skola Rusijai³²⁶.

14 pav. Nesutarimų dėl dujų tranzito rusiškoji versija: „ukrainiečiai šaldo Europą“

Pagaliau 2009 metų spalį Rusijos ministras pirmininkas V. Putinas ir Ukrainos ministrė pirmininkė J. Tymošenko³²⁷, regis, galutinai sureguliuo tokią pobūdžio konfliktus. Beje, tai gali būti susiję ir su sumažėjusiu poreikiu dujoms.

324 EU reaches gas deal with Ukraine. *BBC news*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8179461.stm>.

325 18 countries affected by Russia-Ukraine gas row. <http://www.reuters.com/article/topNews/idUKTRE5062Q520090107?sp=true>.

326 ES sutarė dėl dujų. *BBC inf.*, *Kauno diena*, 2009-08-03, p. 8.

327 Putin and Tymoshenko removed gas problems. <http://www.unian.net/eng/news/news-334088.html>.

Demokratinės situacijos vertinimai

Oranžinė revoliucija suteikė didžiulį postūmį Ukrainos pilietinės visuomenės plėtrai. Ukrainiečiams sunkiai beprilimpa pasyvių, nuolankių individų įvaizdis, kurį aktyviai piršo ir sovietinė, ir posovietinė valdžia. Nors ir stokodamos finansų, aktyviai veikia nevyriausybinės organizacijos. Apklausų duomenimis, ūgtelėjo demokratinė piliečių savivoka. *Freedom House* nebeužfiksuoja sistemiskų žmogaus teisių pažeidinėjimų, baigėsi rinkėjų balsų grobstymas. Sunkiai, bet vis dėlto pasiekiamas trapus politinių jėgų balansas tarp valdžios institucijų. Išlaisvėjo žiniasklaida. Nekelia abejonių pliuralistinis Ukrainos žiniasklaidos pobūdis. Įdomi regioninė žiniasklaidos rinka. Seniai atšauktos L. Kučmos administracijos išleistos instrukcijos televizijos kanalams. Nuo 2004 m. itin sparčiai plinta internetas. Gana sėkmingas buvo ir pirmasis V. Juščenkos paskelbtas kovos su korupcija etapas: atšaukta kone 4 500 verslo registraciją reglamentavusių taisyklių: paliktas vienas skaidrus būdas įregistruoti verslą ir vienas – atlikti muitinės formalumus. Tam tikrą laiką didėjo socialinė gerovė: didėjo minimali pensija, valstybės tarnautojų algos, parama vaikams auginti. Padaugėjo religinės tolerancijos, pavyzdžiui, unitams leista perkelti savo vadovybę į Kijevą. Taigi konstatuota keturių sričių pažanga: rinkimų eiga, pilietinė visuomenė, žiniasklaidos nepriklausomybė ir teisinė aplinka. Ukrainos demokratijai (skalėje nuo 1 iki 7, kai 1 – geriausias rezultatas) 2005 m. suteiktas indeksas 4,5 buvo žymiai geresnis negu Rusijos (5,61)³²⁸ bei priartino ją prie Europos Sąjungos kandidatės Kroatijos. 2007 m. ir 2008 m. indeksas dar pagerėjo ir sudarė 4,25. Tiesa, 2009 m. pablogėjo Ukrainos elektorinių procesų vertinimai (jokių nacionalinio lygio rinkimų nevyko, tačiau pastebėta netikslumų vykdant savivaldos rinkimus), taip pat teisinės aplinkos ir nepriklausomumo vertinimai (politikai siekė paveikti teismus dėl pirmalaikių parlamentų rinkimų). Tad demokratijos indeksas vėl buvo pablogintas iki 4,39³²⁹.

328 <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=70&release=19>.

329 Sushko O., Prystyako O. Ukraine. <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Ukraine-final.pdf>.

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Apibrėžiant Vakarų–Rytų orientacijos vektorių, Ukrainai pritiko „persidengiančių integracinių erdvių sandūros“ terminas³³⁰.

„Daugiavektoriškumas“ Ukrainos politiniame diskurse nėra išskirtinė naujiena, tokias užsienio politikos nuostatas į savo programas yra įsirašiusios daugelis politinių partijų. Net ir „geopolitiškai lemtingoje“ 2004 m. prezidento rinkimų kampanijoje kandidatai pasisakė už „daugelio vektorių“ politiką; tiesiog V. Juščenka atrodė provakarietiškesnis, labiau akcentavo Ukrainos europinę bei euroatlantinę perspektyvą³³¹.

Didžioji dalis partijų ir blokų (žvelgiant į jų ilgalaikes partines programas), taip pat pagrindinių valstybės institucijų atstovai nekvėstionuoja europietiškosios orientacijos krypties, nepriešina jos su orientacija į Rusiją.

Iš dalies pakito ir Rusijos laikysena: V. Putinas priėmė V. Juščenkos pergalę kaip Rusijos pralaimėjimą, tačiau vėlesniuose rinkimuose Maskva viešai nebepalaikė jau nė vieno kandidato³³².

Vis dėlto Rusija linkusi palaikyti sovietmečio suformuotą požiūrį į Ukrainos istoriją, įžeidžiai reaguoja į bet kokius mėginimus persvarstyti praeitį. Pavyzdžiui, kovotojų prieš Rusiją pagerbimas pavadintas „dvišalių santykių griovimu“, dirbtine konfrontacija³³³. Rusija skausmingai reaguoja ir į bolševikinių paminklų naikinimą, senųjų geografinių pavadinimų sugrąžinimą keičiant sovietinius³³⁴. Ukraina strategiškai reikšminga ir Kremliaus režimui siekiant kontroliuoti pačios Rusijos vidaus diskursą: kas būtų, jei „pernelių išlaisvėjusi“ Ukraina imtų demonstruoti realius pranašumus?³³⁵

330 *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, p. 7.

331 Šatūnienė Ž. Oligarchinė (*versus*) daugiapartinė sistema. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 41.

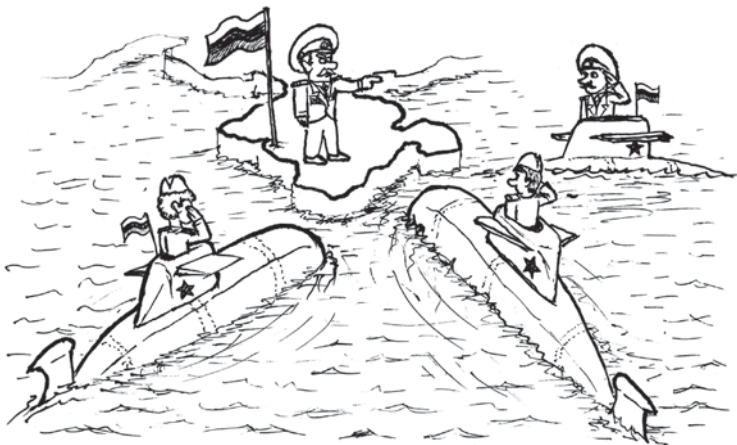
332 Sirutavičius V. Ukrainos ir Rusijos santykių perspektyvos. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 148–155.

333 Marson J. Russia and Ukraine battle over their shared history. *Time*. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1899832,00.html>.

334 *Ukraine to remove all sovietų memorials*. http://www.upi.com/Top_News/2009/05/18/Ukraine-to-remove-all-Soviet-memorials/UPI-68461242655072/.

335 Piontkovskiy A. *Europiniai užrašai*. Pranešimas VDU PMDF apvaliojo stalo diskusijoje, skiriamoje Aleksandro Štromo atminimui „Europa – senoji ir naujoji: laisvė, solidarumas ir socialinė kritika“. Kaunas, 2008 m. rugsėjo 22 d.

Rusijai strategiškai svarbus jos karinio laivyno, dislokuoto Sevastopolio bazėje, reikalas. Pagal galiojančius susitarimus, ši bazė galėjo egzistuoti iki 2017 m. Tapęs ilgalaikės konfrontacijos tarp Ukrainos ir Rusijos objektu, naujų dimensijų klausimas įgavo 2007 m.: rusakalbiai Krymo gyventojai buvo sukurstyti blokuoti Ukrainos ir JAV karines pratybas³³⁶. Nors tokios pratybos Kryme vyko nuo 1997 m., 2006 m. NATO vėl imta demonizuoti, rodyti kaip agresyvių bloka³³⁷. „Savo anūkų ateitimi“ susirūpinusių moterų minia, už kurių nugarų stovėjo aiškiai kariškos laikysenos vyrai, piketažo ir savo pasiekė – manevrai iš Feodosijos buvo perkelti į Odesą³³⁸. Dar vienas svarbus aspektas: 2008 m. Ukraina buvo netiesiogiai įvelta į karą prieš Gruziją – būtent Kryme esančia baze pasinaudota vykdant Gruzijos uostų blokada³³⁹. O ir apskritai nereikia pamiršti, kad Rusija galėtų būti potencialiai suinteresuota eskaluoti Krymo problemas (etninė–konfesinė priešprieša, Krymo rusakalbių nusistatymą prieš totorius).

15 pav. Karinės bazės Kryme strateginę svarbą Rusijai jau patvirtino karas Gruzijoje

336 Račius E. Regionalizmas ir politika: Krymo atvejis. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 78–91

337 Горбенко С. НАТО – приз чи прогаш для України? *Сиверщина*, 20 жовтня, 2006.

338 Norkus A. Neramumams Kryme diriguoja patyrę provokacijų meistrai. *Lietuvos rytas, Rytai–Vakarai*, 2006-06-10, p. 2.

339 Žalimas D. Rusijos ir Gruzijos karas: kas yra kas. *Veidas*, 2008-11-15, Nr. 18.

Išsamiai apžvelgiant specifinį Ukrainos faktorių – regionalizmą, remiamasi³⁴⁰ ilgą laiką akademiniam diskurse dominavusiomis koncepcijomis. Viena jų – ilgalaikių kultūrinių faktorių įtaka pokomunistiniams balsavimams. Laikantis ekonominio determinizmo strategijos³⁴¹, tenka įvertinti tam tikrą „pašalinį efektą“: pavyzdžiui, kairiųjų partijų rezultatai pasiskirstę tolydžiai, o dešinėsios labiau remiamos vakarinėje valstybės dalyje³⁴². Tie „kultūriniai“ faktoriai aiškinti skirtinga sovietų įtakos trukme³⁴³, skirtingu bendruomenėje sukauptu socialiniu kapitalu³⁴⁴, skirtingais „paribio“ erdvėje atsiradusių teritorijų valdymo stiliais³⁴⁵.

Įvertinant istorinį – sovietmečio imigracijos – faktorių³⁴⁶, aptinkamas koreliacinis ryšys su nūdienos rinkiminiu elgesiu. Vykdam tyrimą, kiekvienai iš 27 Ukrainos sričių sudarytas nepriklausomas regioninis kintamasis (įvertinama istorinė imigracija iš Rytų ir teritorijos priklausomybė vakarietiško administravimo tipo valstybėms), o priklausomu kintamuoju parlamento rinkimuose tapo balsavimas už *oranžinės* pakraipos partijas ir prezidento rinkimuose – už V. Juščenką. Taip pat buvo įvertintos socialinės-demografinės charakteristikos (miesto–kaimo gyventojai, vidutinės pajamos, nedarbas ir etninių grupių santykis).

340 Petronė E. Regionalizmo iššūkiai. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 57–77.

341 Tucker J. *Transitional Economic Voting: Economic Conditions and Election Results in Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic from 1990–1999*. Draft Version 1.0.

342 Birch S. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 2000, vol. 52, p. 6.

343 Kubicek P. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europe-Asia Studies*, 2000, March, vol. 52, p. 2.

344 O’Laughlin J. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space or Bogus Effect? *Post-Soviet Geography and Economics*, 2001, vol. 41, No. 1, p. 1–33.

345 Бреский О. География Восточной Европы: пространство Пограничья. *Перекрытки*, 2005, № 1–2, с. 168–186.

346 Mažylis L., Skirmantienė A. Pro-Western Attitudes in the Five Central and East European States: Electoral Behavior. *Baltic Journal of Law and Politics*, 2008, vol. 1, p. 69–94.

2004 metų gruodis: prezidento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Regionas	–,508	,000
Konstanta		,000
R=,508 R ² =,258 Reikšmingumas= ,000		

16 pav. Regioninis efektas 2004 metų gruodžio Ukrainos prezidento rinkimuose

Aptiktas ryšys tarp regioninio kintamojo ir paramos V. Juščenkai (R=0,508, beta=–0,508, p=0,000) patvirtina sukonstruoto modelio priimtinumą (16 pav.).

2006 m. parlamento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Regionas	–,775	,007
Konstanta		,000
R=,775 R ² =,601 Reikšmingumas=,007		

17 pav. Regioninis efektas 2006 m. Ukrainos parlamento rinkimuose

Tos pačios, tik dar aiškiau išreikštos tendencijos pastebimos ir 2006 m. parlamento rinkimuose (R=0,775, beta=–0,775; 17 paveikslas) ir 2007 m. parlamento rinkimuose (R=0,779, beta=–0,779; 18 pav.).

2007 m. parlamento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Regionas	–,779	,000
Konstanta		,000
R=,779 R ² =,606 Reikšmingumas =,000		

18 pav. Regioninis efektas 2007 m. Ukrainos parlamento rinkimuose

2004 metų gruodis: prezidento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Kaimo gyventojai	,630	,000
Etniškumas	-,546	,000
Nedarbas	,223	,154
Pajamos	,862	,000
Konstanta		,001
Daugialypis R=,846 R ² =,716 Sig.=,000		
2006 m. parlamento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Kaimo gyventojai	,327	,021
Etniškumas	-,645	,000
Nedarbas	,385	,017
Pajamos	,411	,011
Konstanta		,194
Daugialypis R=,851 R ² =,725 Reikšmingumas= ,000		
2007 m. parlamento rinkimai		
Kintamasis	Beta	Reikšmingumas
Kaimo gyventojai	,246	,073
Etniškumas	-,489	,003
Nedarbas	,328	,033
Pajamos	,307	,044
Konstanta		,954
Daugialypis R=,888 R ² =,789 Reikšmingumas= ,000		

19 pav. Socialinių-demografinių faktorių įtaka per įvairius Ukrainos rinkimus

Daugiavariantė analizė liudija, kad su balsavimų rezultatais reikšmingai susijusi etninė regionų sudėtis, kaimo gyventojų dalis bei gyventojų pajamos (19 lentelė).

Regioninės elektorato preferencijos, eventualiai veikiančios geopolitines takoskyras (*Rytai–Vakarai*) ar faktas, kad rytinės valstybės dalies rinkėjai daugiau balsuoja už prorusiškas partijas ar asmenybes, o vakarinės – už provakarietiškas, kurį laiką akademiniam diskurse lėmė inter-

pretacijas, esą valstybės užsienio politikos orientacija gali priklausyti nuo to, „kuris laimės“³⁴⁷.

Sureikšminus *regioninės saviidentifikacijos* aspektą³⁴⁸, analitikams tiesiog knieti priešinti į *teigiamą vakarietišką patirtį* nukreiptus Ukrainos Vakarų su *bolševizuotais* Rytai. Toks modelis atrodė ir patrauklus, ir argumentuotas; viešojoje erdvėje, kaip ir akademiniam diskurse, buvo ėmusi dominuoti *kelio pasirinkimo* tema: Ukrainos ateitis galinti būti arba „slaviška“, arba „europietiška“, arba, neduok, Dieve!, randasi „dvi Ukrainos“³⁴⁹ ... Vis dėlto svaresni atrodo teiginiai, kad Ukraina nėra dvilypio etnoso valstybė. O kaip tik Ukrainos išsiferencijavimo pagal etninę (plačiąja prasme) priklausomybę baimintasi ne tik *Oranžinės revoliucijos* kontekste, bet ir nuo tapsmo nepriklausoma 1991 m. Vis dėlto tikrovė veikia patvirtina prielaidą, kad nusistovi homogeninės (ukrainiečių) ir dvišalės tapatybės (ukrainiečių–rusų) samplaika³⁵⁰. Kuo toliau, tuo labiau tenka abejoti *prorusiškumo* faktoriaus svarba Ukrainos vidaus kovoje dėl valdžios: didžiąją dalį V. Janukovičiaus šalininkų gal ir galima pavadinti prorusiškais, tačiau realią valdžią turinčioms grupuotėms bene svarbesnis ne rusiškas, o europinis vektorius; tad valdžios dalybos, kartais panašios į politines pjautynes, ilgainiui atrodė prarandančios geopolitinę bei vertybinę takoskyrą³⁵¹.

Projektuojant į platesnį kontekstą laikytina, kad elektorinė *Vakarų–Rytų* takoskyra veikia yra tapatybės bruožas, negu tapatybę *išplauantis* faktorius. Vis dėlto tapatybės skirtumai pokomunistinėje erdvėje – pavyzdžiui, palyginti su Baltijos valstybėmis, – gana akivaizdūs. Lietuvos, Estijos ir Latvijos eurointegraciniuose referendumuose 2003 m. dominavo neabejotinas motyvas *Vakarai vietoj Rytų*³⁵², tačiau Ukrainai ši formulė būtų neadekvati.

347 Kopsey N. Europe and the Ukrainian Presidential Election of 2004. Election Briefing No 16. *European Parties Elections and Referendums Network*. ISSN 1350-4649. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/>.

348 Petronė E. Regionalizmo iššūkiai. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 59.

349 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 37.

350 Petronė E. Regionalizmo iššūkiai. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 59.

351 Laurinavičius M. Kur žengia Ukraina? *Lietuvos rytas*. *Rytai–Vakarai*, 2008-09-20, p. 2.

352 Mažylis L., Jurgelionytė A., Skirmantienė A. *Nemeilė Neeuropai. Europos Sąjungos ketvirtosios plėtros bangos referendumai*. Kaunas, 2004.

Santykiai su Europos Sąjunga

1991 metų gruodį Europos Bendrija pripažino Ukrainos nepriklausomybę.

1992 m. įvyko pirmasis ES ir Ukrainos aukščiausio lygio vadovų susitikimas, o 1993 m. Ukrainoje atidaryta Europos Komisijos atstovybė³⁵³. Tiesa, per šiuos porą metų Bendrijos požiūris į Baltijos šalis ir Ukrainą išsiskyrė: pirmąsias protegavo skandinavai³⁵⁴, o Ukraina pateko į TACIS kaip „sovietinių ryšių irimo lėtintoja“.

1994 m. pasirašyta ES–Ukrainos *Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis*, kuri įsigaliojo 1998 m. Beje, *Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį* Ukraina pasirašė pirmoji iš NVS šalių. 1996 m. prezidentas L. Kučma paskelbė narystę ES strateginiu Ukrainos tikslu.

Šia sutartimi abi pusės įsipareigojo partnerystę, kuri apimtų artimus politinius ir abipusiškai naudingus prekybinius ir investicinius santykius kartu su bendradarbiavimu ekonomikos, socialinėje, finansų, mokslo, technologijų ir kultūros srityse. Šios partnerystės tikslas – prisidėti prie Ukrainos demokratizacijos ir perėjimo prie rinkos ekonomikos. Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis pasirašyta 10 metų laikotarpiui³⁵⁵.

Pagrindinės dvišalės institucinės struktūros, sukurtos *Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartimi*, yra šios: metiniai dvišaliai viršūnių susitikimai, kasmet vykstantys bendradarbiavimo tarybos posėdžiai, komitetų bei septynių pakomitečių veikla³⁵⁶.

Veikia ir *Parlamentinio bendradarbiavimo komitetas*, kurį sudaro Europos Parlamento ir Ukrainos parlamento nariai. Komitetas renkasi du kartus per metus ir veikia kaip politinio dialogo tarp parlamentarų forumas³⁵⁷.

Inicijavusi Europos kaimynystės politiką ir į šią iniciatyvą įtraukusi šešias rytines kaimynes, vietoj ankstesnių prioritetų, paremtų veikiau stabilizacija, ES pasiūlė artimesnį politinį, saugumo, ekonominį ir kultū-

353 Chronology of bilateral relations. Rasta: <http://ec.europa.eu>. Žiūrėta: 2009-10-02.

354 Mažylis L., Unikaitė I. Prioritetinėse varžybose. Danijos parama Baltijos valstybėms. *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 291–298.

355 Ukraine Country Strategy Paper 2007–2013, p. 3–5: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf p.3-5.

356 EU-Ukrain Relations Political and legal foundations. European Commission. http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/pdf/political_and_legal_foundations.pdf.

357 Institutional framework. Delegation of the European Commission to Ukraine. http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/institutional_framework/index_en.htm.

rinį bendradarbiavimą³⁵⁸, įskaitant dalinės integracijos į ES vidaus rinką perspektyvą³⁵⁹. Ji paremta diferenciacija – dvišalės derybos, individualūs veiksmų planai – ir siūlo „daugiau nei partnerystę, bet mažiau nei narystę“, linkusi dalytis su šalimis partnerėmis „viskuo, tik ne institucijomis“³⁶⁰. Oficialiuose ES internetiniuose puslapiuose teigiama, kad Ukraina – prioritinė Europos kaimynystės politikos valstybė.

2003–2004 m. santykių įtampa ėmė didėti. L. Kučmos ir V. Janukovyčiaus rėmėjams buvo primintos europinės vertybės – tarp jų sąžiningi ir laisvi rinkimai. Jau žinome, kad tolesnė įvykių raida pribrandino *Oranžinę revoliuciją*.

Lygia greta su vertybiniais veikė ir ekonominiai svertai. Kai kada išėdavo ir pagal rusiškąjį *čiem chuže, tiem luče*: Rusijai paskelbus dujų tiekimo blokadą, orientacijos į ES būtinybė ėmė atrodyti neturinti alternatyvų³⁶¹.

Svarbūs buvo ir technokratiniai sprendimai. 2005 m. priimtas *Veiksmų planas* aprėpė trejų metų laikotarpį ir palaikė bei skatino Ukrainos siekius toliau integruotis į ES ekonomines ir socialines struktūras. Pasak dokumento, šio plano įgyvendinimas priartins Ukrainos įstatymus, normas ir standartus prie ES normų ir standartų³⁶².

Neabejotiną vaidmenį vaidino finansinė parama. Iš viso nuo 1991 m., įskaitant TACIS programą, Europos Sąjunga Ukrainai suteikė apie 2,4 mlrd. eurų finansinės paramos³⁶³.

Nuo 2007 m. finansavimo instrumentai buvo reformuoti, juos pakeitė vienas *Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentas*, detalizuotas *Nacio-*

358 Ukraine Country Strategy Paper 2007–2013. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf.

359 Overhaus M. Editorial. / Overhaus M., Maull H. W., Harnisch S. (ed.). The New Neighbourhood Policy of the European Union: Perspectives from the European Commission, France, Germany, Poland, Ukraine and Moldova. *Foreign Policy in Dialogue*. 2006, vol. 7, issue 19, p. 6.

360 Tassinari F. Security and Integration in the EU Neighbourhood: The Case for Regionalism. *CEPS Working Document*. No. 226, 2005, p. 1–24

361 Gražulis A. Santykiai su ES: Ukraina Europos kaimynystės politikoje. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 116.

362 EU/Ukraine Action Plan: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf.

363 Ukraine Country Strategy Paper 2007–2013: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf.

nalinėje indikacinėje programoje³⁶⁴. Pritaikytos naujos techninės paramos formos (TAIEX, *Twinning*). Pagal instrumentą kasmet skiriama papildoma 50 mln. eurų išmoka toms valstybėms partnerėms, kurios padarė didžiausią pažangą įgyvendindamos valdymo srities reformas, numatytas *Veiksmų plane*³⁶⁵. Beje, 2007 m. kaip tik Ukrainai (bei Marokui) teko 16,6 mln. eurų iš šios programos, be to, ji gavo 6,6 mln. eurų techninę paramą trimis projektams (transporto, energetikos ir socialiniame sektoriuose)³⁶⁶.

2007 m. Komisija skyrė 87 mln. eurų Ukrainos energetikos sektoriaus reformoms³⁶⁷. 2008 m. ES finansinė parama siekė 138,6 mln. eurų, įskaitant papildomą finansavimą pagal minėtąją *Valdymo pajėgumų programą*. Planuojama, kad bendras finansavimas 2007–2010 m. laikotarpiu viršys 500 mln. eurų³⁶⁸.

Ukraina yra įsitraukusi ir į regionines ES iniciatyvas daugiašaliu pagrindu: Rytų partnerystę (2009 m.), Juodosios jūros sinergiją (2007 m.).

Europos Bendrija derasi su Ukraina dėl Asociacijos sutarties. 2009 metų antrojoje pusėje derybos buvo baigtos politinio dialogo, užsienio ir saugumo politikos klausimais, taip pat – teisingumo, laisvės ir saugumo srityje, tačiau susitarta dar ne visais ekonominio ir sektorinio bendradarbiavimo klausimais: pilietinės visuomenės, finansinės rinkos, žuvininkystės ir jūrų teisės. Derybų metu nuspręsta dėl laipsniško Ukrainos integravimo į ES vidinę rinką ir laisvo vizų režimo tarp abiejų pusių perspektyvos ilguoju laikotarpiu³⁶⁹.

Vis dėlto dauguma tyrinėtojų vertina ES santykius su kaimynais kaip ne-lygiaverčius. Ne visada laikomasi net kiekybinių kriterijų: štai politinių reformų nevykdantis Tunisas 2007–2010 m. gavo 300 mln. eurų, akivaizdžiai demokratėjanti Ukraina – apie 500 mln. O juk joje gyventojų penkiskart

364 Ukraine National Indicative Programme 2007–2010. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_ukraine_en.pdf.

365 European Commission. European Neighbourhood Policy: http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm.

366 Progress Report Ukraine. Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008. Brussels, 23/04/2009: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2009/sec09_515_en.pdf.

367 European Neighbourhood Policy – UKRAINE. 03/04/2008 <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/>.

368 European Neighbourhood Policy – UKRAINE 23/04/2009 <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO>.

369 Joint Declaration on the EU-Ukraine Association Agreement. September, 2008. http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/index_en.htm.

daugiau!..³⁷⁰. Tokie kaimynystės politikos nelygumai neigiamai veikia europinio diskurso pobūdį Ukrainoje: mobilizuoja antivakarietišką ir antiintegracines jėgas, plečia euroskeptikų gretas. Analitinėje apžvalgoje išskiriami keli Ukrainos integracijos į ES kliūčių faktoriai: pačios ES „plėtros nuovargis“; skirtingų plėtros prioritetų, pataikavimo Rusijai, Rusijos inspiruojamas kurstymas, energetinis šantažas, vidinių Ukrainos procesų nestabilumas, pasidavimas „rusiškosioms taisyklėms“³⁷¹. Sukuriamas užburtas ratas. Nesant narystės perspektyvos, nepakanka paskatų perimti *acquis* ir susitaikyti su reformų išlaidomis, o nevykstant reformoms, tolsta narystės perspektyva.

Kaimynystės politikos giluminė, sisteminė problema – iš visuomenių reikalaujama net rimtesnių pokyčių negu per pastarąją plėtros bangą (čia ir būtinybė rauti korupciją, ir glaistyti kruvinų teritorinių konfliktų pasekmes)³⁷², o pasiūlyti rengiamasi kur kas mažiau³⁷³.

Europos Sąjunga jau seniai pabrėžia išskirtinę Ukrainos svarbą Europai. Vis dėlto reali santykių plėtra ilgą laiką apsiribodavo politinėmis deklaracijomis bei abipusėmis pretenzijomis³⁷⁴.

Praslinko beveik 20 metų, o ES iš inercijos vis dar vangiai tebeieško motyvų, kaip dar pabrėžti Ukrainos *svarbą*, šiukštu, nepažadant aiškių narystės perspektyvų. Kurį laiką tiko „nevienalytiškumo baubas“, dar paryškina mas „korumpuotumo“ štrichais; tinka ir „institucinio chaoso“ motyvas, vis palūkuriojama kokių nors *ad hoc* pritinkančių nebrandumo motyvų. Gal čia galėtų „padėti“ Rusija: sistemiškai primestų *drumstą* neaiškios teisinės aplinkos, neapibrėžtos ekonominės raidos ir institucinės suirutės situaciją? O kad taip dar kokį teritorinį konfliktą! Bent būtų motyvas...

Tam tikrą laiką Ukrainai primetinėta „neapsisprendimo su kuo“ iliuzija buvo paremiama ir sociologinių tyrimų duomenimis (galbūt su Europa,

370 Barbe E., Johansson-Nogues. The EU as a modest ‘force for good’: the European Neighbourhood Policy. *International Affairs*. 2008, vol. 84, No. 1, p. 89–93.

371 Jonavičius L., Dambrauskaitė Ž., Sirijos Gira V., Kasčiūnas L. Kodėl Ukraina negali tapti Europos Sąjungos nare? *Rytų geopolitikos studijų centro ir Rytų Europos studijų centro analitinė apžvalga*. 2009, Nr. 1, p. 7.

372 Tarkhan-Mouravi G. How the EU can help bring peace to the South Caucasus. *Europe’s World*, Summer 2007, p. 54–57.

373 Kelley J. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European neighborhood Policy. *Journal of Common Market Studies*, 2006, vol. 44, No. 1, p. 29–55.

374 Gražulis A. Santykiai su ES: Ukraina Europos kaimynystės politikoje. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 99.

o gal vis dėlto su slavais?..), tačiau, pakeitus klausimynų metodiką, kai vienas pasirinkimas nepaneigia kito pasirinkimo galimybės, šis sociologinis argumentas atkrito.

Taigi *daugiavektoriškumas* įtvirtinamas visokeriopais lygmenimis: tokios politinių partijų programos, tokie verslo interesai, toks ir sociologinis fonas.

O štai Europos Sąjunga eventualios naujos plėtros bangos atvejui taiko „derybinę asimetriją“, jau naudotą VRE valstybių atžvilgiu³⁷⁵: kriterijai neišskiai apibrėžiami, neigiamas valstybių kandidačių pastangų įvertinimas grindžiamas ne objektyviai pamatuojamais kriterijais, o ES senbuvių politiniu apsisprendimu. Komplicuotai į debatus įpinamos Ukrainos aspiracijos tapti NATO nare ir net eventualiai pralaimėtinas referendumas šiuo klausimu. Kaip narystės ES sąlyga ilgą laiką buvo keliami narystė PPO, kalbama apie „pareigūnų europeizaciją“³⁷⁶ ... Vis dėlto Ukrainos atveju gali suveikti F. Schimmelfenigo apibūdinti „retoriniai spąstai“: keldama tam tikrus reikalavimus būsimajai kandidatėi, nustatinėdama politinio režimo rodiklius, Europos Sąjunga „užsižaidžia“ ir tampa priversta pripažinti, kad reikalavimai įvykdyti. Tada jau tenka pradėti ir, jei kas, vilkinti derybas³⁷⁷. Nesiūlant visateisės narystės perspektyvos, Ukraina bent jau palankiai skiriasi nuo kitų penkių aptartų valstybių tuo, kad joje atrodo reali laisvosios prekybos erdvės kūrimo perspektyva.

Ukrainai įvykdžius vieną iš prioritetinių *Veiksmų plano* sąlygų – tapus Pasaulio prekybos organizacijos nare – 2007 m. prasidėjo derybos dėl *Asociacijos sutarties* su Ukraina, kuri pakeistų *Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartį*. 2008 m. įvyko keturi derybų raundai dėl *Asociacijos sutarties* ir trys dėl *Laisvosios prekybos erdvės sutarties* aspektų. Tų pačių metų gruodžio mėnesį pradėtos derybos dėl *Naujo praktinio instrumento*, kuris pakeistų esamą *Veiksmų planą* ir padėtų įgyvendinti naują įsigaliojusią ES–Ukrainos *Asociacijos sutartį*.³⁷⁸

375 Maniakas K. *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija*. Vilnius, 2002.

376 Tirvienė J., Mažylis L., Povilaitis R. *Европеизация субнациональных институций: вариант Литвы. Modernizacija polityczna w teorii i praktyce. Transfer nowoczesnych idei, wartosci, instytucji i mechanizmow*. Katowice, 2008, c. 378–392.

377 Gražulis A. *Santykiai su ES: Ukraina Europos kaimynystės politikoje*. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 119.

378 Progress Report Ukraine. Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008. Brussels, 23/04/2009. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2009/sec09_515_en.pdf.

Tai savaime liudija pripažinimą, kad Ukraina yra pasiekusi aukštą europizacijos lygį, palyginti su kitomis EKP valstybėmis. Būtent Ukrainos atvejis, gana neblogi Ukrainos europėjimo tempai verčia turėti omenyje, kad santykių su kaimynėmis glaudinimas ir toliau galėtų būtų diferencijuojamas.

Situacija po 2010 m. prezidento rinkimų

2010 m. prezidento rinkimus laimėjus Viktorui Janukovyčiui, susiklosčiusi situacija buvo vertinama nevienareikšmiškai.

Viena vertus, radosi argumentų, kad sustiprėjo Ukrainos orientacija į Rusiją.

Kita vertus, oficialiai deklaruojamas Ukrainos integracijos į Europą tęstinumas.

Akivaizdžiausias nuolaidžiavimo Rusijai įrodymas – leidimas jai naudotis Kryme esančia baze dar 25 metus po 2017-ųjų. Mainais Ukrainai bus tiekiamos trečdaliu pigesnės dujos.

Antras akivaizdus Ukrainos užsienio politikos pokytis – narystės NATO siekių atsisakymas.

Būta ir daugiau prieštaringų dalykų. Štai balandžio 30 d. per Rusijos ir Ukrainos derybas Sočyje V. Putinas pasiūlė sujungti *Gazpromą* ir Ukrainos kompaniją *Naftohaz*. Tai – naujas Rusijos užmojis paveikti kaimyninę valstybę naudojantis energetikos svertais. V. Janukovyčius reagavo teiginiu, jog „tai neįmanoma“, ir čia pat pridūrė, kad koncernų susiliejimasis lygiomis dalimis Ukrainai būtų naudingas, tačiau su tuo esą niekada nesutiksias *Gazprom*³⁷⁹.

Ukrainoje karštai diskutuojama dėl siūlymų rusų kalbą paskelbti ant-
raja valstybine.

Oficialiuose pasisakymuose prezidentas ir toliau gana nuosekliai pabrėžė europines Ukrainos nuostatas. Štai 2010 m. birželio 1 d., pristatydamas šalies vidaus ir užsienio politikos gaires, V. Janukovyčius teigė: „Ukrainos strateginis tikslas – kryptinga integracija į Europą. Tai pagrindinė mūsų šalies vystymosi kryptis, formuojant tiek šalies vidaus, tiek užsienio politiką“. Kartu jis pabrėžė ir santykių su Rusija bei JAV svarbą³⁸⁰.

379 Ukrainos prezidentas V. Janukovičius mano, kad „Gazprom“ ir „Neftegaz Ukrainy“ susijunimas – neįmanomas. *ELTA ir Lietuvos ryto informacija*. 2010-05-14. <http://www.dienosnaujienos.lt>.

380 *ELTA informacija*. www.europedirect.lt/go.php/lit/V.Janukoviccius_integracija_i_Europa_U/2312.

III dalis

KAIMYNĖS IR EUROPA: KODŲ APIBRĖŽIMAS IR TAPATYBĖS PAIEŠKA

II dalyje atlikta valstybių institucijų sistemų, politikos, ekonomikos, demokratijos raidos analizė atveria galimybes ieškoti šios valstybių erdvės bendrų raidos dėsningumą, išryškinti skirtumus, apibūdinti Rytų kaimynes kaip naujas (sąlyginai) tarptautinių santykių erdvės veikėjas bei (sčiau-riau) kaip valstybes, siekiančias visiškos integracijos į europinę erdvę. Tad toliau bus bandoma palyginti jų konstitucinį / institucinį (ne)stabilumą, ekonomikos bei demokratijos būklę, Vakarų–Rytų orientacijos vektorius ir apibendrintai įvertinti santykių su Europos Sąjunga būklę. Daroma iš-ankstinė prielaida: dabartiniu metu konkretėja, įsitvirtina apibrėžtas šių valstybių „europinis kodas“ (20 pav.).

Suvokiant integracijos perspektyvą pagal „judančio taikinio“ modelį, tikslinga bent bendrais bruožais (išsamiam apibūdinimui prireiktų atski-ros studijos) apibūdinti pačią Europos Sąjungą kaip tarptautinę veikėją. Ir vėl išankstine prielaida, pomastrichtinė Europa, kaip tarptautinių santy-kių subjektas, patiria išcentrinį poveikį, fragmentacijos, renacionalizacijos tendencijas.

Taigi, pagal šias prielaidas, naujosios kaimynės, konkretizuodamos ir konsoliduodamos santykius su Europos Sąjunga, siekia integruotis į or-ganizaciją, kuri priversta įveikti dezintegracines išorės politikos tenden-cijas.

Kita vertus, pastaruoju metu daugėja darbų, kuriuose Europos inte-gracijos perspektyvas (ypač jos plėtros požiūriu) bandoma sieti su tapatybine Europos bei atskirų jos valstybių savivoka. Anot O. Waeverio, „vi-daus diskurso dėl savivokos sampratų, tokių kaip valstybė, nacija, *liaudis* ar Europa“ analizė gali paaiškinti ar net prognozuoti užsienio politiką³⁸¹. Tyrimų kryptis, paremta interpretacine prieiga, juoba atrodo perspektyvi tyrinėjant Europos kaimynystę: šių valstybių tapatybių savivokos paieš-kos atrodo užsitęsusios, kita vertus, galima išvelgti savotišką paslankumą, atvirumą daugialypei patirčiai (20 pav.). Čia tiktų apibūdinti (ir vėl bent

381 Waever O. Identity, communities, and foreign policy: discourse analysis as foreign po-licy theory. In: Lene Hansen and Ole Waever, eds. *European integration and national identity: the challenge of the Nordic states*. Taylor&Francis, 2003, p. 20.

jau bendrais bruožais) ir europinės kolektyvinės tapatybės raidą, kurios dabartiniam tarpsniui atrodo besanti būdinga tendencija absoliutizuoti dabartinę gerovės savivoką brėžiant savotiškas istorines („dabar“) bei geografines („čia“) europinės savivokos ribas. Galima būtų tikėtis, jog šio pobūdžio studijų plėtojimas prisidėtų skatinant praktinės politikos sprendimus, padėtų peržengti įsitvirtinančią „iškovotų europietišku vertybių gynybos“ savivoką.

Analizuojant minėtąją kaimynystės problematiką, remiamasi skirtingomis epistemologinėmis priegomis.

<i>Pozityvistinė epistemologija</i>	<i>Pozityvistinė epistemologija</i>
KAIMYNIŲ KODAI Konkretumas, konsolidacija	EUROPOS KODAS Neapibrėžtumas, fragmentacija
KAIMYNIŲ TAPATYBĖS RAIDOS TENDENCIJOS Atvirumas daugialypei patirčiai, paslankumas	EUROPOS TAPATYBĖS RAIDOS TENDENCIJOS Užsisklendimas dabartyje, savisauga
<i>Interpretacinė epistemologija</i>	<i>Interpretacinė epistemologija</i>

20 pav. Kaimynės ir Europa: kodai ir tapatybės paieška

Šaltinis: autoriaus

Kaimynių europiniai kodai: konsolidacijos tendencijos

Institucijų raida

Analizuojant šešių Rytų kaimynių institucijų raidos tendencijas, išskirtini keli tos raidos etapai.

Yrant Sovietų Sąjungai, 1991 m. paskelbtos nepriklausomybės deklaracijos (penkiose valstybėse po rugpjūčio pučo, tik Gruzijoje anksčiau – balandžio 9-ąją). Tolesnei institucijų raidai būdingas inkrementiškumas. Visais atvejais buvo modifikuojamos iš SSRS paveldėtos sovietinės *konstitucijos* (iš tiesų – vienas ir tas pats unitarinės SSRS *respublikinių konstitucijų* brežnevinis šablonas). Visų valstybių nepriklausomybė buvo pripažinta žlugus 1991 metų rugpjūčio pučiui Maskvoje. Visos įstojo Nepriklausomų valstybių sandraugą, 1992 m. tapo Jungtinių Tautų narėmis (Baltarusija ir Ukraina formaliai jomis buvo dar nuo 1945 m.). Sovietinių konstitucijų šablonas buvo laipsniškai transformuojamas, institucijoms suteikiamas demokratinis turinys bei įvairiu tempu įtvirtinami skirtingi konstitucinės santvarkos modeliai.

Inkrementiškai transformuojant sovietines konstitucijas, buvo judama nuosavos konstitucinės santvarkos link. Jos įtvirtinimas užtruko nevienodai: institucijų struktūra galutinai baigtos konstitucijos pavidalu Baltarusijoje buvo patvirtinta 1994 m., Ukrainoje – tik 1996 m. (palyginti: Estijoje – 1992 metų viduryje, Lietuvoje – tų pačių metų spalio 25 d.). Dviejose valstybėse – Armėnijoje ir Moldovoje – institucinė sąranga nusistovėjo ilgam (Armėnijoje – prezidentinis, Moldovoje – parlamentinis respublikos modelis), Ukrainoje kaitaliojosi pusiau prezidentinio modelio potipiai, kitose trijose valstybėse įvairiu mastu ir skirtingais tempais buvo didinamos prezidento galios.

Bendras visų valstybių bruožas – pasitelkti tiesioginę demokratiją konstitucinei santvarkai įtvirtinti. Tokio pobūdžio referendumų vyko visose valstybėse (mažiausiai – Moldovoje, daugiausiai – Azerbaidžane).

Iprastinė referendumų klasifikacija (konstituciniai, įstatyminiai, normatyviniai ir pasitikėjimo valdžios institucijomis referendumai)³⁸², kiek modifikuota, iš esmės tinka ir tiriamajai kaimynystės valstybių erdvei. Visų pirma galima išskirti **plebiscitinio** pobūdžio balsavimus. 1991 m., suirus Sovietų Sąjungai, Armėnijoje, Azerbaidžane, Gruzijoje ir Ukrainoje vyko referendumai, įtvirtinantys šių valstybių nepriklausomybę. Moldovoje tokio pobūdžio referendumas įvyko labai vėlai, tik po trejų metų, o Baltarusijoje tokio referendumo nebuvo. Toliau išskirtini **konstituciniai** referendumai. Jais buvo įtvirtintos valstybių konstitucijos (vėliau ir jų pataisos) Armėnijoje ir Azerbaidžane. Baltarusijoje referendumais buvo priimtos svarbios konstitucinės nuostatos, esmingai paveikusios net ir politinio režimo pobūdį (žr. toliau). Gruzijos parlamento narių skaičiaus sumažinimas vargu ar galėtų būti laikomas labai svarbiu, bet vis dėlto tai konstitucinis klausimas. Moldovoje referendumu buvo pritarta prezidento galių padidinimui. Svarbios konstitucinės nuostatos įtvirtintos 2000 m. referendumu Ukrainoje. Visų šešių valstybių erdvėje galima aptikti tik vieną **ratifikacinį** referendumą – ir tik Gruzijoje: buvo pritarta valstybės narystei NATO. Dar viena referendumų grupė galėtų būti vadinama **rutininiais politiniais**. Palyginti neilga šešių valstybių demokratinių procesų patirtis kol kas dar neleidžia kalbėti apie rutininių sprendimų praktikos paplitimą referendumais. Tiesa, tokių bandymų būta Baltarusijoje, Armėnijoje ir Gruzijoje. Piliečių palaikymas buvo įvairus, pagal susidariusias aplinkybes. Kita vertus, kai kuriais atvejais pateikti klausimai tik išoriškai atrodo „rutininiai“. Štai Armėnijoje dvigubos pilietybės leidimas susilaukė paramos, nes veikia procesus, susijusius su Kalnų Karabachu. Gruzijoje buvo atsiklausta piliečių, kada rengti parlamento rinkimus, mat prieš metus buvo valstybėje įvesta nepraprastoji padėtis atsiradus intensyviai įtampai politinėje arenoje; tad šis rutininis klausimas įgavo daug didesnę svarbą. Šis referendumas buvo palankiai sutiktas tarptautinės bendruomenės ir rengtas kartu su pirmalaikiais prezidento rinkimais. Derėtų paminėti ir **separatistinius** referendumus. Kiekvienoje konfliktinėje teritorijoje (Kalnų Karabache, Abchazijoje, Pietų Osetijoje, Padnestrėje) jų vyko po vieną ar kelis. Jais siekta gauti tos teritorijos gyventojų pritarimą separatistiniam statusui ir net konstitucinei sąrangai. Nei tos teritorijos, nei referendumų rezultatai tarptautinės bendruomenės nebuvo pripažinti. Siūlytina išskirti dar vieną įdomią referendumų rūšį ir pavadinti juos **au-**

382 Hamon F. The Subject-Matter of Popular Votes. In: Auer A., Buetzer M. *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Ashgate, p. 248–255.

tokratijos konsolidavimo referendumais. Tokių referendumų serija vyko Baltarusijoje, prie jų priskirtinas ir pastarasis referendumas Azerbaidžane. Abi šios valstybės – būdingi pavyzdžiai, kai tiesioginės demokratijos instrumentai buvo sėkmingai panaudoti nedemokratiškiems režimams įtvirtinti.

Visose kalbamose valstybėse konstitucija ilgam buvo tapusi veikiau politinio rungimosi objektu, negu tokio rungimosi rėmais.

Apibendrintai vertinant institucinės kaitos tempus dabartiniu laikotarpiu, galima būtų konstatuoti, kad formali konstitucinė sąranga daugumoje šių valstybių (išskyrus Moldovą, kurioje svarstomos esminės konstitucinės permainos) ima įgauti stabilumo.

Ekonomikos būklė

Analizuojamų valstybių ekonomika patyrė keletą raidos etapų. Visų pirma, suirus sovietinei ūkio sistemai, vyko savotiška ūkio autarkizacija kartu su ekonominiu nuosmikiu. Apie 1994–1996 m. valstybių ūkis ėmė atsigauti, sparčiai įsitvirtino rinkos ekonomika. Rimtas postūmis augimui buvo tarptautinių finansinių organizacijų parama, pagyvėjusi prekyba su Europos Sąjungos valstybėmis. Irzli Rusijos reakcija į ryšių su Vakarų valstybėmis intensyvinimą reikšdavosi ekonominėmis sankcijomis, importo apribojimais, o tai neretai tik paskatindavo ūkio orientaciją į Vakarus – didžiąja dalimi Europos Sąjungos valstybes. Štai 2004–2008 m. ES ir kaimynystės regiono šalių prekyba nuolat augo: ES eksportas padidėjo 63 proc., importas – 91 proc.

Vis dėlto dabartinis valstybių ekonominis išsivystymas, lyginant jas tarpusavyje, yra nevienodas (žr. 17 lentelę).

17 lentelė. Bendrojo vidaus produkto, tenkančio 1 gyventojui, palyginimas (2008 m., jei nenurodyta kitaip)

Vieta (iš 227)	Valstybė	BVP JAV doleriais 1 gyventojui
1	Lichtenšteinas	122 100 (ekstrapoliuotas 2007 m.)
95	Baltarusija	11 600 (ekstrapoliuotas 2009 m.)
103	Azerbaidžanas	10 400
129	Ukraina	6 400
135	Armėnija	5 900
149	Gruzija	4 400
182	Moldova	2 300
227	Kongo Demokratinė respublika	300

Šaltinis: <http://www.cia.gov/library/publications>

Nevienodu laipsniu į tų valstybių ekonomiką (ypač – energetiką) yra įsiskverbęs rusiškasis kapitalas; šiuo požiūriu gana ryškiai išsiskiria Armėnija.

Labiau ar mažiau visoms šešioms valstybėms būdinga ryškiai išreikšta teritorinė atskirtis, didelės masės gyvenančiųjų balansuoja ties skurdo riba ar yra atsiradusios žemiau jos.

Pasaulinės ekonomikos raidos cikliškumas jautriai atsiliepia šių valstybių ūkio raidai. Ir 1998 m. Rusijos krizė, ir 2008 m. pasaulinės ekonomikos recesija pastebimai smukdė ekonominių jų išsivystymą.

Vertinant pasaulinės ekonomikos recesijos įtaką Europos Rytų kaimynėms, nėra lengva atsieti krizę veikusius faktorius nuo pasekmių³⁸³. Svarbūs veiksniai – importo iš tų valstybių į Rusiją poreikio sumažėjimas, grynųjų pinigų įplaukų iš darbuotojų užsienyje smukimas. Valstybių BVP smuko dešimtimis procentų; tiesa, pranašauto galimo valstybių bankroto išvengta. Vis dėlto drastiškai mažėjo vyriausybės populiarumas, ilgalaikę strategiją (siekti konkuruoti Europos rinkose) keitė trumpalaikė (politinio išlikimo) strategija. Europos Sąjunga linko mažiau atsiverti laisvam asmenų judėjimui iš Rytų. Pačių kaimynių diskursuose nuvilnijo nuomonė, esą jos Europai *nebesvarbios*. Tai galėtų būti siejama ne tik su bendra parama valstybių ekonomikai, bet ir tūkstančiais smulkių, tačiau labai svarbių pilietinės visuomenės plėtros projektų, kuriuos Europos Sąjungos valstybės buvo priverstos pristabdyti.

Kita vertus, tokie krizės vertinimai galėtų atrodyti laikini. Paramos apimtys Rytų kaimynėms net ir ekonomikos nuosmukio sąlygomis didėja. Pavyzdžiui, numatyta parama ekonominei integracijai per Europos kaimynystės ir partnerystės instrumentą 2010 m. siekia 1,6 mlrd. eurų, o 2013-aisiais jau turėtų sudaryti 2 mlrd.³⁸⁴. Dar didesnė ES valstybių parama, teikiama per TVF: iki dešimčių milijardų³⁸⁵. 2007–2013 m. Europos Sąjunga yra numačiusi suteikti beveik 12 mlrd. eurų *Europos kaimynystės politikai* įgyvendinti. Be to, ES *Kaimynystės investavimo priemone*, kuri remiama iš ES biudžeto ir valstybių narių biudžetų, teikiamos dotacijos, kad

383 Valasek T. What the economic crisis means for the EU's eastern policy. *Policy Brief. Center for European Reform*. http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_eastern_policy_april09.pdf.

384 <http://baltic-course.com/eng/baltic-states/?doc=24248>.

385 Valasek T. What the economic crisis means for the EU's eastern policy. *Policy Brief. Center for European Reform*. http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_eastern_policy_april09.pdf.

būtų galima lengviau gauti paskolas (2007–2009 m. suteikta daugiau nei 4,7 mlrd. eurų) investicijoms į transporto, aplinkos, energetikos, privatųjį ir socialinį sektorius³⁸⁶.

Nors prekybos su Vakarais importo ir eksporto balansas šiuo metu nėra kaimynių naudai, šių valstybių erdvė yra neabejotinai svarbi ir perspektyvi Europos Sąjungos bendrosios rinkos plėtrai.

Demokratinės situacijos vertinimai

Demokratijos raidos niuansai atskirose valstybėse iliustruoti knygos II skyriuje. Juos lyginti būtų metodologiškai sudėtinga: tektų priimti domėn kultūrinius, savivokos faktorius. Atrodytų, kad savąja demokratinėse procesų raida toliausiai pažengė Ukraina ir Moldova. Tai liudytų ir tarptautinių organizacijų atlikta metinė lyginamoji analizė (23–24 lentelės). Bandymai lyginti valstybes pagal korupcijos suvokimo indeksą metodologijos požiūriu taip pat problemiški: ar įmanoma objektyviai palyginti korupcijos suvokimą, savivoką skirtingose visuomenėse? Jei taip, tektų siūlyti visiems lygiuotis į gruzinus (24 lentelė). Vis dėlto, pateisinant Europos Sąjungos institucijų raginimus valstybėms „sparčiau artėti prie demokratijos“, vargu ar įmanoma siūlyti kitokius nei kiekvienai valstybei individualius vertinimo kriterijus.

18 lentelė. Korupcijos suvokimo indeksas, organizacijos *Transparency International* apskaičiuotas 2008 m., išvestinis iš 13 apklausų ir tyrimų, atliktų 11 institucijų (1 – labai korumpuota, 10 – labai skaidru)

Vieta (iš 180)	Valstybė	Korupcijos suvokimo indeksas
1	Danija	9,3
67	Gruzija	3,9
109–114	Armėnija	2,9
109–114	Moldova	2,9
134	Ukraina	2,5
151	Baltarusija	2,0
158	Azerbaidžanas	1,9
180	Somalis	1,0

Šaltinis: http://transparency.org/publications/annual_report

386 Rinkos naujienų tinklalapis. http://www.marketnews.lt/naujiena/penkeri_europos_kaimynystes_politikos_metai_ispletota_prekyba_pagalba_zmoniu_tarpusavio_rysiai;itemid=18245.

19 lentelė. Rytų kaimynėms būdingi žmogaus teisių apribojimai (organizacijos *Human Rights Watch* 2008 m. duomenimis)

Valstybė	Apibūdinimas
Armėnija	Spaudos laisvės apribojimai, kankinimai
Azerbaidžanas	Žurnalistų areštai, politiškaiai motyvuoti areštai, kankinimai
Baltarusija	Pilietinės visuomenės grupės negali veikti, nepagrįstai atsisakoma įregistruoti NVO, laikraščius
Gruzija	Žmogaus teisių pažeidinėjimai tebevyksta kaip ankstesnių valdžių veiklos tęstinumas
Moldova	
Ukraina	Instituciniai nesutarimai

Šaltinis: pagal <http://www.hrw.org/en/europe/central-asia>

Vakarų–Rytų orientacijos vektorius

Kaimyninių valstybių „provakarietiška“, „proeuropietiška“ orientaciją priešinti „rytietiška“, „prorusiška“ nėra paprasta. Pačių valstybių užsienio politikos nuostatose šios tendencijos įvardijamos skirtingai: vartojami *papildančiosios politikos* (Armėnijoje), *svyravimo* (Azerbaidžane), *paribio* (Baltarusijoje) terminai, Moldova deklaruoja Rusijos *svarbos pripažinimą*, Ukrainai taikomas *persidengiančių integracinių erdvių* terminas; Gruzijos antirusiškumo potekstėje taip pat glūdi neabejotinas, kad ir išvirkštinis, *Rytų vektoriaus* svarbos pripažinimas.

Atrodytų, kad tas *prorusiškumo* ir *provakarietiško* santykis yra *sui generis* kiekvienos valstybės atveju. Vis dėlto kartu tai ir sisteminis bruožas, nulemtas ne tik objektyvių ekonominių bei geografinių faktorių, bet ir įsišaknijęs istoriškai, giluminis, sietinas su nacijos tapatybinės savivokos raida (žr. kitoje šios knygos dalyje).

Santykių su Europos Sąjunga būklė

Išorinis institucinis Europos poveikis vidinei valstybių raidai kol kas skiriasi ir pagal jėgą, ir pagal tempą, ir pagal perspektyvą nuo sėkmingai įvykusio plėtros į Vidurio Rytų Europą etapą.

Tiesa, A. Marchetti³⁸⁷ teigia, jog vienas kaimynystės iniciatyvos tiks-

387 Marchetti A. Widening without enlarging. The European Neighborhood Policy and the South Caucasus. *European Stability Initiative*. http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_63.pdf.

lų – kurti ar palaikyti savotišką *pusiau periferiją*. Vienas vertus, tai turėtų reikšti, kad tarp Europos Sąjungos ir kaimynių – ar už jų esančių kaimynių – išlaikoma tam tikra distancija. Santykiai tarp jų pasižymi ne tik tarpusavio priklausomybe, bet ir asimetrija. Savitarpio priklausomybė abejonių nekelia, o asimetriją generuoja įvairūs raidos lygmenys – politiniai, ekonominiai. Pusiau periferijos funkcija – mažinti tuos skirtumus. Galimas rezultatas, jog iš tokių santykių laimi abi pusės, juoba kad Europos Sąjunga stengiasi dinamizuoti tos *pusiau periferijos* plėtrą. Europos kaimynystės politikos valstybės akivaizdžiai atitinka tokį *pusiau periferijos* modelį. Net ir grynai geografiškai jų visuma formuoja *uždarą žiedą*; už šio žiedo – kitos buvusios SSRS valstybės Centrinėje Azijoje, taigi jau tikra periferija, nebe *pusiau periferija*. Vadinas, už dabartinės Europos Sąjungos ribų galima aptikti būsimas nares ir kaimynes: lyg ir galima prognozuoti Europos Sąjungos *finalite géographique*. Bet kuriuo atveju, įtraukus šešias buvusias SSRS valstybes į Europos kaimynystės politiką, jos – jau nebe periferija nei geografinė, nei politinė prasme. Dar ir todėl į Europos kaimynystės politiką neįtraukiama Rusija³⁸⁸: jai *pusiau periferijos* sąvoka akivaizdžiai netinka; be to, tai smarkiai sumenkintų dabartinio kaimynystės *paramos* formato efektyvumą. Spręsdama, ką laikyti būsima visateise nare, ką pusiau periferija, o ką periferija, Europos Sąjunga, anot A. Marchetti'o, balansuoja: saugumas ir gerovė galimai gali didėti paliekus užribyje, o gal kaip tik – įtraukus³⁸⁹.

Tenka pritarti nuomonei³⁹⁰, kad iš naujųjų rytinių kaimynių visuomenių reikalaujama netgi rimtesnių pokyčių, negu iš pastarosios plėtos bangos („sparčiau eikite iš savo Neeuropos!“), o pasiūlyti rengiamasi kur kas mažiau (2009 m. Ukraina, labiausiai priartėjusi prie asociacijos sutarties su Bendrijos valstybėmis, vis dėlto tos sutarties dar nebuvo pasirašiusi, tuo pat metu apskritai nutyliama visiškos narystės Europos Sąjungoje perspektyva).

Iš tiesų, per tuos metus, kai Europos Sąjunga taiko *Kaimynystės politikos* instrumentą, „paradigminių“ jo pokyčių nėra ir kol kas nenumatoma.

388 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006.

389 Marchetti A. Widening without enlarging. The European Neighborhood Policy and the South Caucasus. *European Stability Initiative*. http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_63.pdf.

390 Kelley J. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighborhood Policy. *Journal of Common Market Studies*, 2006, vol. 44, No. 1, p. 29–55.

Tenka sutikti, kad Europa kaimynių erdvėje per menkai „materializuoja“ savo veikimą³⁹¹. Kadaisė startavo ir pamažu rutuliojasi laipsniškas integracijos barjerų šalinimas. „Šalintinių barjerų“ kategorijos tebeegzistuoja – skiriasi tik lygis: tai ir tarifų barjerai, ir specifinių netaarifinių barjerų rūšys, ir vangiai derinamas *acquis*. Aišku ir ką reikia skatinti: struktūrinius bei makroekonominius pokyčius. „Kliūčių šalinimo“ ir „pokyčių skatinimo“ tempus iš dalies diktuoja tam skiriami resursai. Absoliučia išraiška jie atrodo įspūdingai (žr. „Ekonomikos būklė“), o santykinai – gana menki.

Apžvelgdamas europinių paramos priemonių kontekstą, F. Tassinari pažeria daug kritikos ES institucijų atžvilgiu. Anot jo, Briuselis pats atėmė iš savęs instrumentus, kuriais galėjo pakeisti nefunkcionalias valdymo struktūras. O skyrė tik ribotą finansavimą, nors išoriškai Rytų Europa – bent iškart po SSRS suirimo – nebuvo traktuojama kitaip nei Vidurio Rytų Europa. Deklaracijos buvo ir išlieka skambios, pakilus tonas būdingas ir pristatant „naujosios“ (t. y. nuo 2003 m.) kaimynystės politikos instrumentus. Tačiau, anot F. Tassinari'o, darbai skyrėsi nuo žodžių. Lietuvai ir kitoms Vidurio Rytų Europos kandidatėms – per PHARE, SAPARD, ISPA programas – savo metu buvo skirta kur kas daugiau. Pakanka pacituoti vos kelis skaičius, paimtus iš oficialių ES šaltinių: nuo 1991 m. iki 2004 m. Vidurio Rytų Europai buvo skirta 21 mlrd. eurų, Rytams – 2,6 mlrd. Per skaičiavus vienam gyventojui – skiriasi 6 kartus³⁹². Aišku, galima ir tik pasyviai konstatuoti, kad ES dėmesys rytiniam regionui „dar neįgijo atitinkamų finansinių išteklių formos“, ir svarstyti, ar verta „laužyti ietis su senbuvėmis dėl naujųjų kaimynių“ ...³⁹³

391 Jonavičius L. *Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, 45 p.

392 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 58.

393 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, p. 57.

Kaimynės ir Europa: tapatybės paieškos

Politinės permainas Rytų Europos valstybėse esmingai komplikuoja užsitęsios tapatybės paieškos. Situacija pastarajame Europos Sąjungos plėtros etape, kai įsiliejo Lietuva ir visa Vidurio Rytų Europos „didžioji banga“, buvo kitokia. Tada egzistavo trejopi iššūkiai: iš totalitarizmo į demokratiją, iš planinės į rinkos ekonomiką; Lietuvos, Latvijos ir Estijos atvejais – dar ir okupacijos bei jos pasekmių naikinimas. Šešių analizuojamų kaimynių atvejais prisideda tapatybės konstravimo (ar rekonstravimo) paieška kaip pirmieji – beje, tų valstybių elito ir suvokiama kaip pirmieji – problema. Anot Alexandros Goujon, atlikusios plačią Ukrainos, Baltarusijos ir Moldovos tapatybės paieškų studiją, matuojant laiko dimensija, mūsų kaimynių nacionalinės tapatybės konstravimas vis dar tebebuvo pirminis iššūkis³⁹⁴. Valstybės institucionalizacija, demokratijos konsolidavimas, politikos realizavimas – antrinis. Tokia būtų esminė nuostata, paklūstanti „tranzitologinės paradigmos“ logikai.

Žinoma, nuolatinės tapatybės paieškos, raida, konstravimas ir rekonstravimas yra ir kiekvienos Europos senbuvės bei pačios Europos ir iššūkis, ir būsena. Ironiškai komentuodamas lėkštoką europinį „vienybės įvairovėje“ lozungą, F. Tassinari visiškai rimtai pripažįsta, kad ir pačiai Europai būdingos „persidengiančios tapatybės“³⁹⁵ – ogi kaip tik labai panašiai save identifikuoja ir kiekviena iš šešių kaimynių.

Mėgindamas pasitelkti skirtingų teorinių perspektyvų (institucionalizmo, konstruktyvizmo, struktūrinio realizmo) įžvalgas, L. Jonavičius teigia, kad net ir iki šiol Ukrainoje tėra įmanoma pastebėti „ukrainietiškos (pilietinės) Ukrainos tapatybės formavimosi užuomazgas“³⁹⁶.

Anot A. Goujon, neišvengiama visų kaimynių tapatybės formavimo proceso pradžia – **dalyvavimas teritoriniame suirusios SSRS perdalijime.**

394 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 222.

395 Tassinari F. Why Europe Fears Its Neighbors. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 17.

396 Jonavičius L. *Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejais*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, p. 38.

Kitas svarbus to pradinio etapo bruožas – **sovietinės politinės kultūros persisunkimas į dabartį**. Nuo pat tapatybės konstravimo užuomazgų tai glaudžiai susipina su **valstybės pamatų kūrimu** (ar atkūrimu). Panašiai kaip Lietuvoje Sąjūdis, šią užduotį kiekviename beatsikuriančioje valstybėje tiksliausiai artikuliavo devintojo dešimtmečio pabaigos–paskutiniojo 20 a. dešimtmečio pradžios elitas, susitelkęs į to meto „Liaudies frontus“. Tai **gi kiekvienu atveju formuojantis savitai nacionalinei savivokai, būta ir tebėra daug bendrų bruožų**. Nacionalinės kultūros egzistavimo įrodinėjimą (pabrėžiant nuosavą istoriją, papročius, religinę priklausomybę, kalbinę praktiką) neišvengiamai lydėjo antisovietiniai lozungai, neretai susipinantys su antirusiškumu; mat, rusiškumas ženklines kultūrinį sovietinį homogeniškumą. Siekiant legitimumo, panašiai „atsiriboti“ teko ir komunistams³⁹⁷.

Apžvelgdamas būdingus „praeities konstravimo“ pavyzdžius (o jie, ypač ankstyvuju tapatybės formavimosi etapu, neretai iš tiesų paaugliška naivūs), Pavelas Tereškovičius bando kliautis istorinio konstruktyvizmo prieiga³⁹⁸. Remdamasis M. Levingerio ir P. Little'o koncepcija, P. Tereškovičius palaiko mintį, kad elito žinia masėms atspindi elito svokimą apie **idealų, nacijos statuso praeityje, dabartyje ir ateityje geistiną modelį**. Tas modelis nacijos patirčiai suteikia struktūrą ir siūlo veiksmų programą. Paprastai – per krizės priežasčių inversiją. („Receptas – diagnozės inversija“). Triada *praeitis–dabartis–ateitis* paremta dvinarėmis opozicijomis: *elgetiška dabartis po šlovingos praeities* ir *utopinė ateitis po elgetiškos dabarties*. Tai gi modelis žymi istorinės atsparos, istorinio legitimumo ieškojimą, gyvybiškai svarbų šiandienei kiekvienos nacijos savivokai. Nestebėtina, kad **be europietiškumo projekcijų, konstruojant šiandienę nacijos savivoką, neįmanoma apsieiti**. Vienas iš praeities „vakarietiško“ tarpsnių Ukrainoje, beje, yra siejamas su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino įsigalėjimu Kijeve.

P. Tereškovičius, analizuodamas dvi koncepcijas – *Ukraina ne Rusija* ir *Moldova ne Rumunija* – pastebi, jog „**pareiğą formuoti nuoseklią**

397 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

398 Терешкович П. Конструируя прошлое Исторические ресурсы современных национально-государственных идеологий (Украина и Молдова). *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 5–20.

valstybės „kitoniškumo“ koncepciją mūsų kaimynių elito atstovai neretai priėmė asmeniškai. Pavyzdžiui, *Ukraina ne Rusija* – tai ne tik akademinė interpretacija. Kaip tik tokiu pavadinimu knygą išleido ne kas nors, o tuometis Ukrainos prezidentas Leonidas Kučma. Kultūriškai bene artimiausia nacija – Rusija – pasmerkiama tapti lemtingai „kitoniška“. Juk „savęs“ suvokimui labai svarbu suvokti „kitą“³⁹⁹. Akademine prasme tai gali atrodyti nerimtai, o vis dėlto pareigą „kurti tapatybę, skirtingą nuo Rusijos“, valstybės vadovams priskiria ir kai kurie politikos analitikai, kartu primindami ir Vakarams, jog jie privalo padėti **įtvirtinti „europinę“ tapatybę kaip priešybę „rusiškajai“ ar „sovietinei“**⁴⁰⁰.

Beje, L. Kučmai europinė dimensija ypač svarbi. Ji leidžia sujungti praeitį su ateitimi. Be to, europinė įvairovė tolerantiška. Ten yra visokių. Ukraina nevienalytė? Betgi, anot L. Kučmos, Europoje tokių valstybių ne viena, ir Ukraina ras prie ko prisigretinti. Ukrainos, „šviesi ateitis“ – **Europoje**. Civilizacijos istorinėje rekonstrukcijoje neįmanoma nutylėti trūkių? Ką gi: prezidentas išranda net aritmetinį „civilizacinių ciklų“ argumentą. Ukrainos praetyje esą galima išskaičiuoti magiškąjį 337 metų ciklą; kaip tik šiuo metu stojęs laikas „romėniškajam“ (vakarietiškajam ar europietiš-kajam) ukrainietiškojo kaitos ciklo tarpsniui...

L. Kučma eksploatuoja ir Ukrainos kaip „Europos centro“ įvaizdį. Apskritai, tai būdinga „paribio zonos“ savivokos komponentė: nenoras jaustis periferijoje, savęs regėjimas procesų centre, instinktyvus priešini-masis Europos „koncentracijai Vakaruose“. Beje, uzurpuoti Europos centrą siekia ir daugiau kaimyninių valstybių (žinoma, ir Lietuva). Ieškoti ir surasti Europos centrą savo teritorijoje – ne tik Ukrainos, bet ir Baltarusijos tapatybės dalis⁴⁰¹. Be to, suvokti save Europos centru visai patinka Doneckui, kuris nuo to, geografų išskaičiuoto ir stulpu pažy-mėto Ukrainos Karpatuose, nutolęs bent 1000 km į rytus... Atiduoti Europos centro kitoms nelinkusios ir dar mažiausiai dvi jau į Europos Sąjungą įstojusios narės: „slovakiškasis“ Europos centras lokalizuojamas ant Kragulės kalno, o lenkai net ir tarpusavy nesugeba sutarti – vieniems

399 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 10.

400 Kuzio T. Is Ukraine part of Europe's Future? *Washington Quarterly*, 2006, vol. 29, No. 3, p. 89–108.

401 „Europos vidury, tarp Rytų Vakarų, yra tokia šalis“; – šią eurointegracinę lietuvių muzikos grupės „Pikaso“ 2003 m. Lietuvos referendumo laikų dainą galėtume skolinti ir kaimynams“.

tas „sakralinis“ taškas Suchovolioje, kietiems kažkur prie Lodzės, dar kitiems – Krokuvoje⁴⁰².

Europinę tapatybės savivoką būdinga pabrėžti ir Pietų Kaukazo nacijoms⁴⁰³.

O iš tiesų tapatybės formavimasis anaipol nesiklosto taip vienareikšmiškai. Formuojantis kiekvienos iš tų valstybių nacionalinei savivokai, **„rusiškojo vektoriaus“ poveikis pasirodė ilgalaikis**. Neabejotinai ir **sovietizmo relikvų aptinkama iki šiol**.

A. Goujon jau pradiniame nacijos tapatybės formavimosi etape išskiria du identifikacinius diskursus. Pirmąjį ji vadina „separatistiniu“, antrąjį – „unijiniu“.

„Separatistinis“ diskursas, anot A. Goujon, siejamas su nacionalinės kultūros atgimimu, sovietinių represijų pasmerkimu, gimtosios kalbos dominavimu, istorinių įvykių permąstymo ir religijos reabilitavimu. (Iš laiko perspektyvos atrodytų, kad šis diskursas įvairiose kaimyninėse valstybėse įsigali tam tikromis „bangomis“ – postūmį iš pradžių teikė Sovietų Sąjungos suirimas, paskui *spalvotosios* revoliucijos. Pavyzdžiui, Ukrainos *Holodomoro* temos prasiskverbimas į vietinę spaudą Ukrainoje ir 2009 m. dar tebebuvo iššūkis).

„Unijinis“ diskursas pabrėžė istorinius ir kultūrinius ryšius tarp Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos bei sureikšmino slaviškosios civilizacijos kontekstą, rusų kultūrą, ypač – kalbinį jos komponentą. (Reiktų priimti domėn ir rusiškosios informacinės įtakos aspektą). Tokį – dviejų polių – modelį A. Goujon laiko sisteminiu, tik pabrėžia, kad abiejų diskursų įtaka politikos strategijoms nėra vienoda. Ukrainoje, ypač Baltarusijoje, „unijinis“ diskursas smarkiai paveikė politikos orientaciją. Baltarusijoje jis ir visiškai įsigalėjo oficialiojoje valstybės linijoje – grąžino sovietinius simbolius, oficialią dvikalbystę; buvo sukurtas net „sąjunginės valstybės“ su Rusija projektas. „Separatistinis“ diskursas Baltarusijoje buvo visiškai išstumtas už politikos proceso ribų. Tiesa, vadinamosios „opozicijos“ terpėje tas „separatistinis“ diskursas tebelieka dominuojantis. O net ir oficialioji A. Lukašenkos „linija“ negali atmesti kai kurių „separatistinių“ komponentų. Pavyzdžiui,

402 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 37–97.

403 Poviliūnas A. South Caucasus in The Context of European Neighbourhood Policy. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2006. <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2006/Poviliunas.pdf>.

baltarusiškąjį „konservatizmą“ minėti leistina, tačiau šiukštu ne provakarietiškąjį „liberalumą“... Valstybės lyderis neatmeta europinių vertybių, tačiau „nurodo“ joms laikytis „nesikišimo principo“... Baltarusija išlieka vienintelė kaimynė, kurioje oficialiai konstruojamas, anot A. Goujon, „alter-europietiškas identifikacinis diskursas“: pagal jį europiniai institutai siejami su ekspansionizmu, paties „europietiškumo“ uzurpavimu, kelia grėsmę „baltarusiškumui“. Šiajam būdingas agrarinis komunatarizmas (savaip susisieja su A. Lukašenkos biografija – juk jis yra vadovavęs ūkiui...) ir pravoslaviškumas. Dar daugiau: A. Lukašenkos linijos produktyvumui pabrėžti sovietmetis daromas „aukso amžiumi“, kurio pranašumus nuosekliausiai vysto būtent A. Lukašenka, „nusipelnęs“ tapti slavų sąjungos lyderiu⁴⁰⁴. Beje, tokie personifikuoti tapatybės „akcentai“ labai prigyja: neretam stebėtojui A. Lukašenkos svajonė tapti „visų slavų lyderiu“ vis dar tebėra patogus šampas Baltarusijos tapatybei apibūdinti, nors Rusijos ir Baltarusijos sąjunginės valstybės projektas seniai prarado pradinį savo turinį⁴⁰⁵.

Prie „unijinio diskurso“ (nors ir nevartodami šio termino) prisideda ir kiti autoriai. Štai R. Lopata, recenzuodamas⁴⁰⁶ Serhy'aus Jekelčyko knygą „Ukraina. Modernios nacijos gimimas“, pastebi S. Jekelčyko polinkį su-reikšminti nacijos formavimąsi būtent sovietmečiu. Esą kokie bebūtų buvę „tikrieji sovietų valdžios siekiai, Ukrainoje jie veiksmingai rėmė nacijos formavimąsi ir sukūrė visavertę aukštąją nacionalinę kultūrą, švietimo sistemą bei administracinį aparatą“. Atskyręs „politinę tapatybę“ nuo „nacionalinės tapatybės“, R. Lopata teigia, kad dar ir šiandien „ukrainiečiai neturi aiškios nacionalinio principo refleksijos“: juk pripažįstant sovietinėje Ukrainoje brendusią nacionalinį sąmoningumą, tektų pripažinti Ukrainą kaip „didžiųjų konstruktorių“ J. Stalino ir N. Chruščiovo produktą... Čia derėtų paminėti ir besiformuojančio etnosos nevienalytiškumo problemą: Ukrainos nacija ir ukrainiečių etnosas nėra tapatūs⁴⁰⁷. Vis dėlto R. Lopata, remdamasis S. Jekelčyko studija, išvelgia vis naujų prielaidų ukrainiečių nacijai susikurti, tegul tam ir trukdo ilgi pertrūkiai tarp valstybingumo epizodų.

404 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

405 Lewis A. (ed.). *The EU and Belarus. Between Moscow and Brussels*. London, 2004.

406 Lopata R. Prieiga adresu: <http://www.tspmi.vu.lt/info/nuomones?pg=5&id=475>.

407 Терешкович П. Конструируя прошлое Исторические ресурсы современных национально-государственных идеологий (Украина и Молдова). *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 5–20.

Olia Gnatiuk, savo knygos „Atsisveikinimas su imperija. Ukrainietiškos diskusijos apie identitetą“ penktojoje dalyje analizuodama Paribiui būdingos tapatybės komponentą „tarp Rytų ir Vakarų“, išvelgia savotiškus iššūkius, iškilusius ukrainiečiams istorikams: teko revizuoti Ukrainos istoriją tolstant nuo etnocentrizmo ir kartu oponuojant rusiškajai ir sovietinei istoriografijai. Ukrainiečiai beletristai, anot autorės, gana vienareikšmiškai gravituoja europinio kultūrinio diskurso link, pagal galimybes šalindamiesi nuo „įvairių civilizacijų sankirtos“⁴⁰⁸.

Skirtingą „separatistinio“ ir „unijinio“ vektorių sankirtą A. Goujon išvelgia Moldovoje. „Unijinė“ savivoka pradiniu Moldovos Respublikos kūrimosi etapu reiškėsi kaip dominuojančios Rumunijos idėja. Istoriografijoje Moldavijos istorija – Rumunijos istorijos dalis. Tačiau šis diskursas vyravo neilgai. Tapatybė, išskirianti moldavus iš Rumunijos, pasirodė vargiai įmanoma be „rusiškojo vektoriaus“. Būtinai moldaviškosios tapatybės komponentai – senoji moldavų kunigaikštystė, Rusijos valdoma Besarabija, sovietinė „modernizacija“; žinoma, ir 1991 m. radusis nepriklausoma Moldova. Toks štai „istorinis konstravimas“ išskirtų moldaviškąją identitetą iš rumuniškojo. Neveltui juk „kiekviena tauta yra puiki istorijos falsifikuotoja“. Kita vertus, kaip buvo cituota, „istorijos nesuklastosi: juk nesuklastosi pasakos...“ Randasi ir partijų programų takoskyra. Panrumuniškąją idėją bandę propaguoti Moldovos dešinieji ilgam buvo išstumti į opoziciją. Kairieji pabrėžia „priešingą rumuniškųjų jėgų ekspansijai“ („separatistinės“, anot A. Goujon, tapatybės raiška)⁴⁰⁹. O dar visai neseniai moldavų komunistai (ar tik ne kai kurių Rytų valstybių specialiosioms tarnyboms padedant?) gąsdino savąjį elektoratą Rumunijos specialiųjų tarnybų provokacijomis. Šiaip ar taip, sunku nuneigti, kad „rusiškumas“ tampa gana svarbia „moldaviškojo tapatumo“ dedamąja. Moldavai – ne slavai, bet jų radijuje dominuoja rusų kalba, į Rusiją nukreipta televizija⁴¹⁰... Bene siekdama patikimiau atsispirti grėsmingajai „rumunizacijai“, Moldova save šiek tiek „suslavina“.

408 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрыстки*, 2005, № 1–2, с. 37–97.

409 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрыстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

410 Gutu O., Gheorghiu V. River Prut: a Soft Iron Curtain? In: Lewis A. (ed.). *The EU and Moldova. On a Fault-line of Europe*. London, 2004.

Formuojantis ir rutuliojantis nacionalinei savivokai, Rytų vektoriaus svarbą mažai koreguoja tokie ilgą laiką atrodę esminiai faktoriai: religijų bendrumas arba/ir artimumas ar priklausomybė slavų kalbų grupei. Ilgai gluminę sociologinių tyrimų rezultatai (apklausose respondentai masiškai „išpažįsta“ ypatingą artimumą „sesei rusų tautai“) kuo toliau, tuo labiau nureikšminami.

Gruziniškai tapatybei būdingas itin ryškus „antirusiškumas“, kita vertus, jį galima traktuoti „racionalios naudos didinant savo galią kontekste“ ir, anot L. Jonavičiaus, laikyti „nesuderinamu su normatyviniu Europos tapatybės pagrindu“. Be tapatybės dimensijos šis autorius dar išskiria institucinę ir materialiąją (sąveikaujančias) dimensijas bei siūlo pripažinti, kad Rusija – kaip ir Europa – tampa keleriopą poveikį turinčiu išoriniu struktūriniu veiksmu pokomunistinių valstybių transformacijoms. Siūloma pripažinti, kad jos priklauso „ne tik nuo vidinių veiksmų, bet ir nuo išorinių veikėjų, kurie siekia (per)kurti sau suprantamą ir priimtina veikimo aplinką“. Ji nėra objektyvi duotybė, o tam tikras požiūris į supantį pasaulį modelis, turintis „ir objektyvių (materialinė bazė) ir subjektyviai konstruojamų (tapatybė ir institucijos) elementų“: materialinė bazė, esą, „prisideda prie kolektyvinės tapatybės formavimo, institucijos įtvirtina tapatybę, o kolektyvinė tapatybė nukreipia veikėjų interesų formavimąsi“. „Persidengiantį skirtingų išorinių veikėjų poveikį“ sunku paneigti, ir jis tampa „destabilizaciją ir neaiškumą lemiančiu veiksmu“. „Institucinėje dimensijoje“ generuojamas chaosas. Bet bene esminė įžvalga – Europa ir Rusija savuosius požiūrius grindžia „skirtingais požiūriu į tarptautinę politiką modeliais, laikosi skirtingų žaidimo taisyklių, o ir skirtingai traktuoja kitų veikėjų elgesį bei formuoja lūkesčius“. Rusija nelaiiko kaimynių lygiaverčiais veikėjais – tai „vasalai“, kurių kontrolė būtina Rusijos puoselejamai tapatybei išsaugoti. Užtektų pripažinti jas lygiaverčiais partneriais, ir nebeliktų „didžiosios galios“ savivokos. Toks tapatybės veiksnys formuoja Rusijos elgseną visoje pokomunistinėje erdvėje. Savo ruožtu, tapti „vasalais“, „objektais“ kaimynės nesutinka. O štai abipusės naudos didinimą, glaudesnę bendradarbiavimą Rusija linkusi suvokti kaip „galių balanso pažeidimą“. Formalūs susitarimai pasiekiami, tačiau praktiškai neįgyvendinami. Tinka „prasilenkiančių traukinių“ modelis: lūkesčiai ir prasmė, priskiriama kitų subjektų elgesiui, visiškai nesutampa⁴¹¹. Bet kokios valstybių pastangos riboti Rusijos įtaką,

411 Jonavičius L. *Išorinių veiksmų struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, 45 p.

pavyzdžiui, Pietų Kaukazo kaimynystėje, tuoj pat laikomos grėsmėmis nacionaliniam Rusijos valstybės saugumui⁴¹². Anot Z. Brzezinskio, Rusija nebesiekia atkurti Sovietų Sąjungos, tik nori atgauti įtaką⁴¹³. G. Vitkus „rusiškojo vektoriaus“ veikimą aiškina kiek paprasčiau: mainais už pasirinkimo laisvę užsienio politikoje Rusija negali pasiūlyti nieko, išskyrus tam tikras ekonomines nuolaidas⁴¹⁴.

Šiaip ar taip **tapatybės savivokos veiksniai – Rusijos prisiskiriama „didžioji galia“, o kaimynių nesutikimas tapti „vasalais“** – yra neabejotinai svarbūs.

21 paveikslas. „Chocholai“, „labusai“, „kaukazietiškos išvaizdos asmenys“, „bulbašai“, prisibuvę ir cariniame, ir sovietiniame kalėjimuose, jokiais „vasalais“ būti nebelinekę

412 Концепция национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации № 24 от 10.01. 2000 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Prieiga adresu: <http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/a54f9caa5e68075e432569fb004872a6?OpenDocument>.

413 Brzezinski, Z. Geopolitically Speaking Russia's "Sphere of Influence" – Chechnya and Beyond. *Azerbaijan International*, Spring 2000 (8.1), p. 24. http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/81_folder/81_articles/81_brzezinski.html.

414 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 88.

Kita svarbi perskyra, daranti įtaką kaimynių tapatybės formavimuisi, yra „Europos“ ir „Rytų Europos“ kitoniškumas.

Attilos Melegho teigimu, dabarties procesams būdinga anaip tol ne homogenizacija: veikia vis labiau išpajiniojama į neišsivaizduojamą kultūrinių tapatybių ir skiriamųjų linijų voratinklį. Remdamasis C. Karnooh'u, M. Foucault, minėdamas Milaną Kunderą bei jo „pagrobtųjų Vakarų“ idėją, cituodamas ir S. Huntingtoną, kadaise perspėjusį, jog „makdonaldizuotas“ Vakarų civilizacijos suvokimas profanuoja vakarietiškas laisvės idėjas, A. Meleghas grindžia savąją analizę stambių transnacionalinių korporacijų konstruojamais pasaulio žemėlapiais. Anot A. Melegho, jie esą svarbūs ne tik kaip kognityviniai modeliai, bet ir diskursų formavimo požiūriu. A. Melegho analizės rezultatas – sąvokoje „Europa“ esą neslypi kultūrinių politinių skiriamųjų linijų, o štai skiriamoji linija nuo „Rytų Europos“ jau aptinkama⁴¹⁵.

Dar toliau nueina Olegas Breskis, konstruodamas vientisos, homogeniškos *paribio erdvės* modelį. Esą toks bendrumas kyla iš tolimos praeities. „Paribio“ sąvoka vartojama kaip daugiaprasmė, turinti daug briaunų. Jai suteikiamos istorijos, kultūros, komunikacijos dimensijos, įgalinančios kelti **bendros „paribio tapatybės“** prielaidą.

O. Breskio istoriškai aptinkama „bendra atmintis“ siejama su Abiejų Tautų Respublikos laikais ir lemia būdingus „svyravimo tarp Vakarų ir Rytų“ vertinimus. Tegul ir institucinės formos, integravusios *paribio* šalis praeityje, tampa veikiau muziejinėmis, tačiau, „keičiantis institucinėms formoms, nekinta mechanizmai, palaikantys institucines formas, tarp jų ir nacionalinių valstybių institutus“. Kitaip nei A. Meleghas, O. Breskis teigia, kad sąvoka „Rytų Europa“ prarado prasmę žlugus „geležinei uždangai“. Mat, jo nuomone, natūralios ribos, apibrėžusios *paribio* erdvę, buvo iškreiptos tik bolševizmo. Tad „Rytų Europos“ suvokimas susiformavęs tik po I Pasaulinio karo ir tik tuo neilgu laikotarpiu teturėjęs realų turinį. Po 1989 m. Rytų Europos „ribų korpuso suvokimas“ (minimos civilizacinės, kultūrinės, korporatyvinės, nacionalinės, personalinės ribos), kai pasikeitė politinių sienų vaidmuo ir funkcijos, tapo ypač aktualus. Anot O. Breskio, „tai, kas vyksta Rytų Europoje po 1989 m., yra jos subjektų ribų sąveikos stabilizacijos procesas, atrandant naujas socialinės komunikacijos formas“. Per ribų formavimą kaip tik ir „sprendžiamos *paribio* – savitos refleksi-

415 Мелег А. Дрейфуга на Восток Восточная Европа на карте глобальных институциональных акторов. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 150.

jos, komunikacijos ir sąveikos – erdvės problemos“. Taigi abstrakti *paribio* konstrukcija įgyja realią raišką „čia ir dabar“? Bene siekdamas kaip nors nureikšminti viena kitą dengiančių, sudvejintų tapatybių problemą, O. Breskis netgi teigia, kad nei Rusija, nei Lenkija, nei Ukraina, nei Baltarusija neturi savo unikalios tapatybės pradmenų. Todėl jis siūlo pripažinti bendrą čia egzistuojančią civilizacinę erdvę, aprėpiančią 21 valstybę. (Įdomu, kad autorius nepateikia jų sąrašo – ar čia patenka, pavyzdžiui, Padnestrė?...). Be abejo, tada tampa įmanoma paaiškinti, kodėl bandymas apibūdinti Baltarusijos „praeities šaknis“ tuoj pat provokuoja skilimą. Atskirų valstybių tapatybės problemą „paskandinus“ esą vientisoje šios didelės teritorijos civilizacinėje erdvėje, neišskyrus nė Rusijos su visa jos imperine praeitimi, susiskaidymų liktų iš tiesų mažiau. Taip ir neprireiktų šiandienei Lietuvai su šiandiene Baltarusija konfrontuoti dėl savęs kildinimo iš vienos ir tos pačios LDK... Anot O. Breskio, bandymas „ieškoti šaknų“ arba vedas į fundamentalizmą, įvykusių permainų neigimą, arba marginalizuojąs realybę. Taigi bandymas „holistine prieiga“ suvokti Rytų Europos civilizacinę erdvę esąs „katastrofiškas“: ji, „stebėtojo siaubui“, suyra⁴¹⁶. Atsirandama tikrovės dykumoje, kurioje generuojami tikrovės pėdsakai. „Visi modeliai *eina pirma* mažiausio fakto“.⁴¹⁷ Tinka bet kuris modelis iš Borgeso antrojo laipsnio simuliakrų bibliotekos⁴¹⁸ – ten jau kada glūdi visos įmanomos tikrovės (viso labo tik „antrojo laipsnio simuliakrai“?), įskaitant ir šiandienę Europos kaimynių, ir tą, kuri nuo jos skiriasi tik viena raide... „Faktai nebeturi trajektorijos, jie gimsta modelių sankirtoje, vieną vienintelį faktą gali pagimdyti visi modeliai iš karto. Modelis užbėga į priekį, *eina pirma fakto* (...)“⁴¹⁹...

Kita vertus, „paribio“ erdvę, turinčią ne tik nacionalines valstybes, bet ir kitus subjektus, galima sėkmingai apibūdinti kaip „begalinę įvairovę“. (F. Tassinaris paironizuotų: tai iš tiesų labai „europietiškas“ tapatybės problemos formulavimas). Tektų pripažinti dar nesusiformavusią *paribio* savivoką: neapibrėžiama, begalinė įvairovė – „ko“? Paminimi tokie, esą, *unikalūs* „paribio civilizacinės tapatybės“ bruožai: krikščioniškasis perso-

416 Бреский О. География Восточной Европы пространство Пограничья. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 168–186.

417 Baudrillard J. *Simuliakrai eina pirma*. P. 25.

418 Borges J. L. Babelio biblioteka. Kn.: *Fikcijos*. Vilnius, 2000, p. 59–67.

419 Baudrillard J. *Simuliakrai eina pirma*. P. 25.

nalizmas ir viduramžių korporatyvizmas⁴²⁰, – bet kur čia regimas skirtumas nuo kitų netolimų civilizacinių erdvių?.. Tad, pavyzdžiui, A. Filatovui natūraliai ima atrodyti, kad pats *paribys* nėra jokia koncepcija, o veikiau empirinis faktas be jokio probleminio turinio⁴²¹. Kiti autoriai *paribio* kultūroje išvelgia skirtingų kultūrų elementų susiliejimą ir teigia tai esant vertybe, kuri, tiesa, reikalaujanti nemažų intelektualinių pastangų: štai O. Gnatiuk persako Ivaną Dziubą, teigusį, jog daugiakultūriškumas – nepakartojama vertybė, be to, turinti ir pridėtinę vertę – leidžianti patraukliai atrodyti Europos ir viso pasaulio akyse⁴²².

Tad **vientisos *paribio* erdvės modelis** veikiau kelia įdomių problemų nei leidžia vienareikšmiškai apibūdinti Rytų Europos tapatybę.

Bandant suvokti kiekvienos kaimynės tapatybę (arba ir ieškant visos aptariamos „dviejų vektorių“, „paribio erdvės“ bendros tapatybės), neišvengiamai iškyla ir **pačios Europos tapatybės apibrėžimo problema**.

Viena vertus, Europos tapatybė – nepamatuojamos, bet vis dėlto įmanomos reflektuoti normos, taisyklės, vertybės – daugelio autorių apibrėžiamos gana vienodai: skaidrumas, bendruomeniškumas, turtingumas, teisės viršenybė, pagarba mažumoms, taikumas, rinkos ekonomika. G. Vitkui „europinės vertybės“ tapo bene chrestomatiniėmis: „demokratija, rinkos ekonomika, teisės viršenybė, pagarba žmogaus teisėms, taikus konfliktų reguliavimas“. Taigi „neginčytini“ – kaip ir „visuotiniai“ – Europos tapatybės komponentai, atrodytų, kartojasi. Vis dėlto „naujojo Europos amžiaus“ idėja, rutuliojama Marko Leonardio⁴²³ kontrastuoja su Ole Waeverio ir Jano Zielonkos „naujųjų viduramžių imperijos“ idėja: „neapibrėžtos sienos, išskaidyta valdžia, išskydusi galia“⁴²⁴. Juoba skirtingai apibrėžiama Jeremy'o Rifkino „Europos svajonė“, priešinama amerikinei⁴²⁵.

420 Бреский О. География Восточной Европы пространство Пограничья. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 168–186.

421 Филатов А. Идея «пограничья» как политика идентичности. *Палитычная сфера*, с. 39–47.

422 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 39.

423 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 99.

424 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 17.

425 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 99.

O gal, percituojant tą patį Jeremy Rifkiną, Europos išskirtinumas išryškėja paminėjus pigių skrydžių bendroves, Eurovizijos konkursą, *Erasmus* mainų programą? Galima Europos tapatybę apibrėžti kaip „nuolatinių tapsmą“ (plg. Zygmuntą Baumaną – „Europa kaip nesibaigiantis nuotykis“), „ir veikėju, ir procesu kartu“, oksimoronu „vienybė įvairovėje“ (o toji įvairovė sulig plėtra darosi vis labiau negrįžtama)⁴²⁶, bet turinio tokiems apibrėžimams vis dėlto stigs. Siekdami „europietiškas“ vertybes išskirti iš tiesiog „vakarietišku“, kai kurie autoriai čia būtinais taikstosi pridurti, pavyzdžiui, dar ir socialinę rinkos ekonomiką. Štai T. Risse'as, dvigubai percituodamas F. Schimmelfennigą (2001, p. 58–59), kuris savo ruožtu cituoja Karlą Deuschą (1957), apibrėžia Europos kolektyvinę tapatybę kaip teisės viršenybę, žmogaus teises, demokratiją, socialinę rinkos ekonomiką, saugią bendruomenę. Esą tai sudaro kolektyvinės tapatybės koncepciją, kaip normatyvinį įsipareigojimą dalytis tapatybe ir priimti jos konstitucines vertybes ir normas⁴²⁷.

Apskritai, bandymai brėžti Europos vertybių „skiriamąsias ribas“ neretai kelia nesutaikomą polemiką. Štai ir G. Vitkus⁴²⁸, ir F. Tassinari (klausdamas, „kur nėra Europos“)⁴²⁹ formuluoja – nors ir kiek skirtingus – kontrargumentus aiškiai provokaciniam Juergeno Habermaso ir Jacqueso Derida komentarui, paskelbtam *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2003). Ten Europos tapatybę apibrėžiama maždaug taip: sąžinės laisvė ir sekuliarumas, valstybinis rinkos reguliavimas, socialinis solidarumas, teisės viršenybė, mirties baudmės atmetimas. Tai, girdi, besančios skirtybės nuo amerikinių vertybių, o tąsias skirtybes liudiją – nei daugiau, nei mažiau – demonstracijos prieš karą Irake, visuotinai vykę daugelyje Europos valstybių. Kremliaus geopolitikos konstruktoriams toks „eurokontinentalizmas“ tikriausiai atrodo visai patrauklus: susivienijusi Europa ne kaip JAV palydovas ir ne kaip globalinio pasaulio dalis, bet kaip savarankiškas geopolitinis ir istorinis subjektas su savo interesais ir savita kultūrine, so-

426 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p.18.

427 Risse T. Social Constructivism and European Integration p. 157. In: Wiener A., Diez T. *European Integration Theory*. Oxford University Press, 2009, 296 p.

428 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 99.

429 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009

cialine ir ekonomine sankloda⁴³⁰. G. Vitkus tai, tiesa, vadina „blogai užmaskuotu antiamerikanizmu“, vargu ar galinčiu suvienyti Europą⁴³¹. Beje, panašia „vertybine“ argumentacija, būdinga veikiau kai kurioms Europos valstybių „šerdis“ ideologinėms srovėms, J. Habermasas kadaise bandė pagrįsti Konstitucijos Europai būtinybę. Paradoksalu, kad politinėje tikrovėje toji argumentacija „nesuveikė“ ar net veikė priešingai: konstitucinės sutarties projektas buvo atmetas referendumais būtent „šerdis“ valstybėse ir sukėlė užsitęsusių Europos integracijos „tylos pauzę“⁴³². Dar nėra vienareikšmiškai atsakyta, kuris faktorius reikšmingesnis: institucinės vidaus problemos ar suirusi transatlantinė jungtis?

Pagal Kemalo Derviso⁴³³ įžvalgas, turkų (juoba turbūt ukrainiečių) įstojimas europietiškosios tapatybės nesuardytų – aišku, jei užuot ieškojus tikslaus tos tapatybės apibrėžimo bus užsiimama institucijų ir procesų konstravimu, kurie įtvirtintų demokratinę kontrolę, ekonominį efektyvumą, leistų tapti globaliu veikėju.

Grįžtant prie „naujųjų viduramžių imperijos“ apibrėžimo („neapibrėžtos sienos, išskaidyta valdžia, išskydusi galia“), galėtų atrodyti lengviau ir atsakyti į klausimą, kurgi toji „Europos periferija“: matyt, ten, kur šios nuostatos neprigyja?⁴³⁴ Lena Kolarska-Bobinska⁴³⁵ pastangas užsisklęsti europinės tapatybės paieškose kaip tik aiškina gynybine Europos reakcija prieš tolesnę plėtrą, atsivėrimą skirtingoms kultūroms; daugeliui vakarų europiečių jau ir lenkai, slovakai bei lietuviai yra atsilikėliai rytiečiai...

Jei tai iš tiesų taip, tad apibūdinus pagrindinius – „neginčytinus“ – Europos identiteto elementus kiltų pagunda iš šešių kaimynių tapatybių „išrankioti“ ten glūdinčius „Neeuropos“ elementus. Apibrėžti tuos „neeuropinius“ tapatybės bruožus darytųsi dar lengviau, jei „Neeuropą“ sutapa-

430 Дугин А. На французских выборах победила Америка. Газета *Русский Курьер*. <http://www.ruscourier.ru/archive/2667>.

431 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 100.

432 Mažylis L. *Kodėl netiko Europai Konstitucija Europai*. Kaunas, 2005.

433 Dervis K. A European „identity“ is no answer to the EU's ills. *Europe's World*, Summer 2007, No. 7, p. 42–47.

434 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 17

435 Kolarska-Bobinska L. Commentary. Yet for we EU newcomers, this sense of identity is very precious. *Europe's World*, Summer 2007, No. 7, p. 43, 45.

tintume su „Nevakarais“, arba, ką ypač dažnai ir daro daugelis tyrinėtojų, „Rytai“. Neskaidrumas, menkas bendruomeniškumas, skurdas, neteisė, nesiskaitymas su mažumų teisėmis, konfliktiškumas? Visko ten, Europos užriby, su kaupu. Visos šešios kaimynės dosniai „apdalijamos“ tomis nevakarietiškomis ir neeuropietiškomis savybėmis ir akademiniam, ir masiniame diskursuose, taip jos vaizduojamos ir Vakaruose, ir, žinoma, Rusijoje (argi „vasalas“ galėtų būti pranašesnis?!). Kiekviename iš šešių šios knygos antrosios dalies skyrių tokių „Neeuropos“ liudijimų tiesiog apstu. Jų necituoti neįmanoma. Tokie tie diskursai. Jei per 20 metų kaimynėse kas ir įsitvirtino, tai nebent tik rinkos ekonomika; tik ir vėl – „europinio socializmo“ apraiškų joje sunku aptikti; ankstoka?.. Užtat skurdo netgi daugiau negu „rytietiškoje“ Rusijoje. Pro didinamąjį stiklą beiškodami Neeuropos, ją ir randame? Bet ir didinamojo stiklo nereikia, „Neeuropos“ bruožai šiose šešiose valstybėse iš tiesų lengvai identifikuojami. Pagundos neteisei prasideda nuo konstitucinių pamatų ignoravimo: visur, kur valstybės konstitucija tampa ne tiek politinio žaidimo „rėmis“, kiek, veikiau, jo objektu. A. Goujon⁴³⁶ išskiria tokias bendras valstybių raidos problemas: nacionalinio identiteto formavimas(is), komunistinės nomenklatūros revanšizmas, autoritarizmo dominavimas, politinės ir ekonominės valdžios sujungimas, neharmonizuota išorės politika. Teisės viršenybės stoka, institucinis nestabilumas paradoksaliai tampa argumentais Europos Sąjungai neskubėti per daug investuoti į pokyčius⁴³⁷. Šitokiame fone korupcija ar funkcinis dualizmas gali pasirodyti ne pirmaeilės svarbos faktoriai, juoba gana visuotiniai bendrame postkomunistinių transformacijų procese.⁴³⁸

Vis dėlto pokyčius skatina ne tik ir ne tiek Europos Komisijos skirstomi finansai, nors jų kiekis ir iš tiesų labai svarbu. Europos Sąjunga veikiau suvoktina netgi ne tiek kaip veikėjas, kiek savotiškas „magnetą“, traukiantis kaimynes savęs link⁴³⁹. **Europos Sąjungos formuojamas traukos laukas**

436 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

437 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 58.

438 Mažylis L. *Viešųjų institucijų administravimo pokyčiai ir sąsajos su viešąja politika Lietuvos europeizacijos kontekste*. Habilitacijos procedūrai teikiamų darbų apžvalga. Kaunas, 2007, 46 p.

439 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 96.

toks stiprus, kad kaimynės ryžtasi politiškai ne visada naudingoms permainoms, į veiklos programas įsirašydamos ir „vertybinės orientacijos keitimą“.

Anot F. Schimmelfennigo⁴⁴⁰, kaimyninių tiriamųjų valstybių elitas, priimdamas vakarietiškas normas, turi aukoti dalį autonomijos ir įtakos, tiesa, norėdamas suvokti, ką gaus „mainais“ už tai. Prie Europos Sąjungos artinančios institucinės reformos reikalauja pastangų ir, galimas daiktas, ten, kur demokratija toliau pažengusi, toji reformų kaina yra mažesnė; tik ar iš tiesų didesnis demokratizacijos laipsnis yra duotybė, o reformų lengvumas – pasekmė?⁴⁴¹

Sekant F. Camerono, bandančio sieti konstruktyvistinę teoriją su politikos praktika, išmąstymais, Europa „sėja“ ir konstitucines, ir reguliacines normas.⁴⁴² Tik kaip susieti „realų“ interesą, nepriklausomą nuo diskurso konteksto, kuriame interesai randasi?⁴⁴³

Demokratizacijos ir europeizacijos modelių sąsajas dar 2004 m. pabandė pateikti ir išrutulioti M. Emersonas ir G. Noutcheva⁴⁴⁴. Jų siūlomas europeizacijos modelis vertintinas kritiškai visų pirma dėl abejotino priešastinio ryšio: pagal M. Emersoną ir G. Noutchevą, Europos Sąjungos keliamo sąlyga diegti demokratiją iškelia racionalią politinio elgesio motyvaciją, kuri ilgainiui tampa norma; vadinasi, demokratizacija vyksta dėl europeizacijos. Beje, toliau tie patys autoriai pateikia vertingą „sinergijos“ įžvalgą: ekonominė Europos „trauka“ sinergiškai veikia gravitaciją demokratijos link. Paminimi ir struktūriniai išorės faktoriai: diaspora, reziduojanti demokratiškuose Vakaruose; Rusija, kaip konfliktus palaukiantis veikėjas, galinti „nusverti“ kitų faktorių įtaką ir tapti tiesiogiai demokratijos daigus naikinančiu faktoriumi. Gruzijoje agresorius grobia ir

440 Schimmelfennig F. European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democracy: Transformation in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 2007, vol. 21, No. 1, p. 129.

441 Mattli W., Pluemper T. The Internal Value of External Options: How the EU Shapes the Scope of Regulatory Reforms in Transition Countries. *East European Politics and Societies*, 2004, vol. 5, No. 3, p. 313.

442 Cameron F. *An Introduction to European Foreign Policy*. Routledge, London-New York.

443 Diez T. Speaking “Europe”: The Politics of Integration Discourse. *Journal of European Public Policy*, 1999, vol. 6, No. 4, p. 652–668.

444 Emerson M., Noutcheva G. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. *CEPS Working Document*, 2004, November, No. 214.

žudo, o mes siūlome „atsukti kitą skruostą“, nes negalime aukoti europinės tapatybės. O agresoriui agresyvus dominavimas – taigi jo identitetas, jo tapatybė.

Europos ištraukimo ir integracijos modelis nieko negali pastatyti prieš galių balansą ir atvirą konfrontaciją. Tiesa, 2008 m. Gruzijos karas Europos savivokai turi poveikį. Vienus išblaivina. Kitus įbaugina. Kam smagus Rusijos karo prieš Gruziją pretekstas – „ginti savo piliečius“? Kaip kas beaiškintų energijos tiekimo per kaimynių teritoriją krizes, bet kiekybiniai rodikliai čia gana negailestingi. F. Tassinari, remdamasis Robertu L. Larsonu, teigia, kad nuo 1991 metų iki 2009 metų sausio Rusija buvo sustabdžiusi vienokių ar kitokių energijos išteklių tiekimą apie 40 kartų⁴⁴⁵. Beje, bent jau šią karuselę Europai pavyko bene metams sustabdyti. Įdomu, ar ji vėl neįsisuks nutiesus *Nord Stream* dujotiekį?..⁴⁴⁶

„Aktyvi Europa“ (neįspėjusi taikanti sankcijas ir pan.) neįmanoma – ji gali būti tik „minkšta“, nes kitaip prarastų tapatybę. „Rusija drąsiai manipuliuoja neformalizuotais įtakos kanalais“ ir įgyja milžinišką santykinį pranašumą. Europa siūlo perimti „jos“ taisykles ir geriausią jų įgyvendinimo patirtį. Europa tiki galinti „norminti“, siūlo institucinę integraciją. Kolektyvinės tapatybės formavimo prasme kaimynėms tai atrodo priimtina, tačiau institucinę bazę perimti sunku – tai būtų kliūtis baigtai kaimynių europinei tapatybei. Ten vyraujanti institucinė aplinka vis dėlto tebeišlieka „artimesnė rusiškajam elgesio modeliui – su vyraujančiomis „nulinės sumos“ ir neformalių taisyklių praktikomis“, o greta europinių modelių kopijuojami „iš Rusijos kylantys ir Rusijos skatinami elgesio principai“. Tad dar nežinia, ar naujųjų Europos Sąjungos valstybių proteguojama „kietesnė“ ES politika neskatinama „galių balansavimo“ ir „nulinės sumos“ prioriteto⁴⁴⁷. Tada jau tik „kas ką“, o tame galybių žaidime posovietinės valstybės – tik menkos figūros, neapginami „objektai“. Vis dėlto dėl įvairių raidos priežasčių argumentas *Rusija visų pirma* Europai nebėra toks vienareikšmis⁴⁴⁸, koks atrodė griuvus Berlyno sienai.

445 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 59.

446 Trenin D. Russia Redefines Itself and Its Relations with the West. *Washington Quarterly*, Spring 2007, p. 95–105. http://www.twq.com/07spring/docs/07spring_trenin.pdf.

447 Jonavičius L. *Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, 45 p.

448 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 59.

Šie svarstymai primena dar vieną – **neišspręstą bendros europinės užsienio ir saugumo politikos problemą**. Europos Sąjungos tapatybės formavimosi problemas dar Margarita Šešelgytė savo disertacijoje susiejo su skirtingomis tarptautinio Europos Sąjungos vaidmens sampratomis⁴⁴⁹ – kol jos nesuderinamos, negali formuotis ir tapatybė. Anot G. Vitkaus, ES užsienio ir saugumo politika „nėra grindžiama istoriškai susiformavusiu tapatumu ir iš jo kylančiais nuolatiniais užsienio politikos tikslais“. Ji tesanti atskirų valstybių politikos papildinys. Iškilus Irako problemai, ES apskritai buvo „išnykusi“ kaip tarptautinės politikos veikėja⁴⁵⁰. Šių šešių kaimynių atžvilgiu Europos Komisija tariasi žinanti ir „diagnozę“, ir galinti tiksliai dozuoti „vaistus“ (Europos mokesčių mokėtojų pinigus) kaimynams pagal savo apibrėžtus kriterijus. Kur jau ten apsieisi be korumpuotumo indeksavimo: nežinosi, kam ir kiek duoti. Ne už „paslaugą“ juk, o kovai su korupcija... Štai kokia sklandi kalba už visas 27 valstybes nares „vienu balsu“! Čia juk ne Irakas, Rusija ir netgi ne Kosovas... Tad šioje kaimynių erdvėje Europa dar ir koks VEIKĖJAS! Taigi kaimynystė galėtų atrodyti labai paprastas, Europai lengvai įkandamas, sektinas bendros užsienio politikos tikslas. Žinoma, su sąlyga, kad jį suvoksime kaip paramą „driskiukėms“. Gaudamos finansinę pagalbą socialinei stabilizacijai, įskaitant humanitarinę pagalbą, lėšas „Vakarų vertybių suvokimui“, institucijoms kurti, teisės viršenybei, lyčių lygybės ir antikorupcinėms priemonėms, jos jau savaime patenka „žemiau“⁴⁵¹ negu Vidurio Europa, kuriai buvo aiškiai apibrėžtos narystės sąlygos. Šiandienėms Rytų kaimynėms narystės Europos Sąjungoje perspektyva nei žadama, nei nežadama. Tada neyra pačios Europos tapatybė, nekyla nepatogių klausimų apie nevienybę. Vis dėlto per tai Europos Rytų politika jau pavirto „strategine tyła, kuri garsesnė už atvirą atmetimą“⁴⁵². **Europos Sąjungos institucijos neturi, o kol kas ir nieieško paskatų atsisakyti technokratinio „paramos kaimynėms“ suvokimo.**

449 Šešelgytė M. *Europos Sąjungos bendro gynybos identiteto problema*. Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius, 2007, p. 21.

450 Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006, p. 95.

451 Мелег А. Дрейфуя на Восток Восточная Европа на карте глобальных институциональных акторов. *Перекрестки*, 2005, № 1–2, с. 51.

452 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 54.

Olegas Breskis garbina „homogenizacinį“ *paribio* erdvės modelį, o Annos Reid knygoje „Paribys. Kelionė per Ukrainos istoriją“ (*Borderland: A Journey through the History of Ukraine*; apžvelgia Olia Gnatiuk) pateiktas daug kur prigijęs ir plačiai eksploatuojamas „dvilypės nacionalinės tapatybės“ modelis. Pritikęs kaimynėms, jis geriausiai „prilipo“ Ukrainai. Kaip vaizdu: vientisą tapatybę ardo taip lengvai apibūdinamų „dviejų viename“ priešprieša – reformatoriški Vakarai ir sovietinės nostalgijos negebantys atsisakyti Rytai!⁴⁵³ Kur tau ne: juk net koreliacijos, analizuojant rinkiminio elgesio dėsningumus, kuo gražiausiai susiskaičiuoja: Ukrainos Vakaruose laimi vakarietiški „oranžiniai“, Rytuose – rytietiški „mėlynieji“⁴⁵⁴. Kompiuteris skaičiuodamas juk neklysta, tai ne žmogus... Kam labiau patinka personifikacinės interpretacijos, lengva „priišti“ ir prie politikų asmenybių („oranžiniai“ V. Juščenko su J. Tymošenko, „mėlynasis“ V. Janukovyčius). Kad nė vienas kaimynių politikas vis dėlto negali atsisakyti nei Rytų, nei Vakarų, gražiausiai iliustruoja „susidvejinusio L. Kučmos“ įvaizdis (percituojama nepasirašyta 1999 m. birželio 5 d. žinutė leidinyje *The Economist*): kai tenka rinktis tarp Rusijos ir NATO, pravoslaviškumo ir katalikybės – tuoj esą randasi „du Leonidai Kučmos“. Ukrainos prezidentas toks pats susiskaldęs kaip ir pati Ukraina per šimtmečius... Patys UŽ kalba ir knygų pavadinimai: „Ukrainietiškojo Fausto dilemos“, „Dvi Ukrainos“... Tiesa, daugelis kitų autorių, tarp jų ir pati O. Gnatiuk, randa daugybę argumentų, paneigiančių „susidvejinimo“ tezės absoliutumą. Negi iš tiesų pabrėžiant ambivalentiškumą ardoma tapatybė? O gal kaip tik įtvirtinama? Anot A. Melegho, diskursų tik daugėja. O. Gnatiuk teksto gelmėse (kažkodėl geriausios mintys gimsta percituojant...) randama pamokanti citata (o jai jau 8 metai!): „[...] jei kokiame nors televizijos kanale ar laikraštyje pamatysite programą ar straipsnį apie fatališką, neišvengiamą, giluminį ir t. t. „Ukrainos skilimą“, galite drąsiai perjungti kanalą arba perversti puslapį – gyvenimas per trumpas, kad jį eikvotum senoms pasakoms [...]“⁴⁵⁵. Pamokantis ir percituojamo šaltinio pavadinimas: J. Gričak. **Dvidešimt dvi** Ukrainos. *Kritika*, 2002, Nr. 4, p. 5. (Percituojant⁴⁵⁵ O. Gnatiuk, p. 54, **pajuodinta mano**. L. Mažylis).

453 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 48.

454 Žr. šios knygos skyrelyje „Ukraina“.

455 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 54.

Taigi „susidvejinimo“, „persidengiančių vektorių“, „daugialypių savivokos diskursų“ problema negalėtų būti laikoma ypatingu, išskirtiniu, neeuropietišku kaimynių bruožu.

Kur kas esmingesnę reikšmę, formuojantis nacionalinei tapatybei, turi teritorinis integralumas: neišspręsti teritoriniai konfliktai lemtingai žeidžia savivokos vientisumą.

Anot A. Goujon, separatistinės teritorijos kelia keleriopo plano problema, iš kurių pirmoji – tapatybės⁴⁵⁶. Net ir modeliuojant ją kaip „materialinę problemą“⁴⁵⁷, teritorinis vientisumas besiformuojančiai valstybių tapatybei yra pirmos svarbos argumentas. „Subnacionalinių“ konfliktų svarbą tapatybės savivokai pabrėžia ir O. Waeveris⁴⁵⁸. Nebaigta, neapibrėžta teritorija ardo nacionalinės savivokos vientisumą. Neįmanoma nurimti be Karabacho kaip buvo neįmanoma nurimti be Vilniaus. „Kaimynystės elementų triadoje“ (teritorija, sienos ir tapatybė) teritorija turi „emocinį krūvį“, o jos pažeidimas – nacionalinė tragedija, pažeminimas⁴⁵⁹. Antra, neišspręstos tokios problemos trukdo konsoliduotis ir demokratijai. Papildoma komplikacija – ima kauptis argumentai naujos (pavyzdžiui, Padnestrės ar Abchazijos) tapatybės savivokai: istorija, demografija, ekonomika... Pirminiu etapu Padnestrės tapatybės savivokai palankiausia terpė atrodė išsaugoti SSRS (uoliai dalyvauta referendume šiuo klausimu), paskui iškilo siekis „atsispirti rumunizacijai“⁴⁶⁰... Kone identiška kaip Bosnijai buvusioji Jugoslavija: jos nelikus, sukilo neregėtas konfliktas. Panašiai ir Padnestrėje. O dar ir Rusija visokeriopais būdais – kariniu, ekonomiškai ir politiškai – remia separatistus. Naujų erdvių deryboms lyg ir neatsiveria, veikiau net ir esamos užsiveria⁴⁶¹. Moldova visada traktuos konfliktą kaip vidinį. O pačioje Padnestrėje

456 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

457 Jonavičius L. *Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010, 45 p.

458 Waever O. Identity, communities, and foreign policy: discourse analysis as foreign policy theory. In: Lene Hansen and Ole Waever, eds. *European integration and national identity: the challenge of the Nordic states*. Taylor&Francis, 2003, p. 21.

459 Jakniūnaitė D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius, 2007, p. 60.

460 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.

461 Lewis A. (ed.). *The EU and Moldova. On a Fault-line of Europe*. London, 2004.

jau priaugo ištisa karta, laikanti save „padnestrėnais“. Užšaldytų konfliktų zonos „fantomizuojasi“: skiriasi valiutos, tolsta ekonominės sistemos.

A. Goujon, lyg ir nesąmoningai Padnestrę išvardijusi europinės integracijos veikėjų kontekste greta Moldovos, Ukrainos ir Baltarusijos, juos čia pat ir suporavo: Moldovos ir Ukrainos politika proeuropietiškesnė negu Baltarusijos ir Padnestrės, o šiųjų – veikiau „altereuropietiška“ nei antieuropietiška; taigi ir analitiniai kriterijai abiem atvejais panašūs⁴⁶². Taip Padnestrę sureikšminame iki *de facto* veikėjo, prilygstančio pačiai Baltarusijai! O ir išties, juk Europos Sąjunga daugybę metų – gal iki 2009 m. – ir Baltarusijai, ir Padnestrėi taikė panašius ignoravimo, izoliacijos, įvažiavimo sankcijų vadovams – taigi kaip ir „nepripažinimo“ – instrumentus⁴⁶³.

Dar viena „užšaldytų konfliktų“ implikuojama problema – vietoj klestinčių teritorijų, patrauklių turistams, formuojasi kriminogeninės zonos, patrauklios įvairaus plauko neteisėtų interesų grupuotėms. Neeuropinė neteisė tose teritorijose virsta į neteisę apskritai.

Dar sudėtingesnės etinės problemos iškilo per Gruzijos ir Rusijos konfliktą. Kaip jį vertinti „europietiškujų vertybių“ požiūriu? Kaip elgtis, kai Rusija, pažadėjusi po aktyviosios karo stadijos Gruzijoje išvesti pajėgas iš okupuotų Abchazijos ir Pietų Osetijos, pasilegia priešingai – priveža dar daugiau kariuomenės? „Tiesiog pasakyk, Europa, kad juoda yra balta, ir pirmyn“, – anot V. Landsbergio. Taip netoli ir iki *de facto* pripažinimo – ar ne paskata, kaip V. Landsbergis cituoja Kremliaus politologą A. Duginą, „ir mirti ir žudyti“?⁴⁶⁴ O iki kruvinos konfrontacijos Europa vis bandė konfliktų eigą veikti „savaip“, „europietišškai“ (pavyzdžiui, kurti klestinčią Gruziją, vis „patrauklesnę“ abchazams, kad jie ilgainiui į ją „panorėtų“)⁴⁶⁵. Rusija savo agresijai pateisinti sąmoningai vartojo formuluotes „etnis valymas“ ir „genocidas“, JAV taikytas Serbijai ar Sudanui, taip mėgindama M. Saakašvilį gretinti su S. Husseinu.⁴⁶⁶ Tad linkstant laikyti Europą vaid-

462 Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентификационные стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 219.

463 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 31.

464 Landsbergis V. Kažkas nervuojasi. *Balsas*, 2008-11-12; *XXI amžius*, 2008-11-19. Kn.: *Europos parlamente*. V. 2008 m. sausis–gruodis. Vilnius, 2008, p. 476–477.

465 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 61.

466 Goltz T. *Georgia diary*. N. Y., 2009, p. 251.

menį Gruzijos ir Rusijos konflikto „teisingu brokeriu“, pripažįstant, anot F. Tassinario, kad Europa karo nepralaimėjo, vis dėlto tenka pripažinti ir tai, kad Europos ginamos vertybės pralaimėjo⁴⁶⁷.

Tačiau gal tapatybės konstravimo, reflektavimo, rekonstravimo problematikos atsakymai kur kas paprastesni? Gal galima pritaikyti „kareiviškas“ lietuviškosios užsienio politikos (turbūt sietinos ir su saugumo koncepcija) formavimo schemas? Štai N. Statkus ir K. Paulauskas⁴⁶⁸ yra įsitikinę, kad „tapatybės konfliktai gali būti pagrindinė saugumo problemų priežastis“. Toliau dar konkrečiau: „Pavyzdžiui, Rusijos karinė galia *per se* ar Rusijos ir Baltijos valstybių galios disbalansas nėra grėsmės šaltinis – problema yra *Baltijos valstybių suvokimas* Rusijos kaip potencialaus agresoriaus ir (arba) pačios Rusijos, kaip imperialistinės galios, *savivoka*“.

„Užsimerk ir nebebus baisu“?! Gal iš tiesų verta „tinkamiau įsilieti į BUSP“, pasistengti atlikti daugiau užkulisinio darbo, kad neatrodytume „vieno klausimo“ šalimi, neversti kitų Europos valstybių spręsti *Oranžinės revoliucijos* konflikto, nesukelti kritikos iš Europos Parlamento pirmininko J. Borrellio kaip JAV „Trojos arklio“, įgyvendinančio JAV, o ne Europos politiką⁴⁶⁹? Kuo ne tiesioginė replika į V. Putino pasiūlymą mesti savo „kvailą“ Atlanto solidarumą ir susitelkti gerinti ryšius su Rusija?⁴⁷⁰ O tiek nedaug tereikia: tik pripažinti „skirtingą Lietuvos ir Lenkijos tapatybę“ (mat, Lenkija neatsikrato istorinių kompleksų, o dar ir linksta į dešinią radikalizmą), eskaluoti interesų nesutapimą, ir „remiantis konstruktyvistiniu požiūriu“, verčiau jau paieškoti tapatybės panašumų su „turingomis ir taikiomis“ Šiaurės Europos šalimis⁴⁷¹...

Kaimynėms be „spalvotųjų revoliucijų“ gal irgi ramiau. Dabartinę jų būklę jau įvardijome postpostkomunizmu⁴⁷². Po 2004 m. „spalvotosios“

467 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 7.

468 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, 70 p.

469 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, 70 p.

470 Lucas E. *Naujas Šaltasis karas. Kremliaus keliamo grėsme Rusijai ir Vakarams*. Vilnius, 2005, 263 p.

471 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, 70 p.

472 Kubicek P. Problems of post-post-communism: Ukraine after the Orange Revolution. *Democratization*, 2009, April, vol. 16, issue 2, p. 323–343.

euforijos deklaravusios orientaciją į Vakarus, „atsiėmė“ nuo Rusijos bausmę padidintomis energijos kainomis⁴⁷³, privertė Europą po žlugusių (ar sužlugdytų) 2005 m. konstitucinių referendumų paskelbti ilgą „tylos pauzę“ ir galutinai įsitikinti patiriant „plėtros nuovargį“... Tai gal tegu ir tęsia savo nesibaigiančias transformacijas... O vis dėlto jos elgiasi priešingai: prašo sau „daugiau Europos“. Būdingas G. Tarkhan-Mouravio šūksmas: „Trys mažos Pietų Kaukazo valstybės gali atrodyti labiau besiskiriančios negu suvienytos savo tarpusavio santykiuose, bet vienintelis bendras siekis veda jas į bendrą tikslą: Europa“⁴⁷⁴. O pačioms ES narėms baugu: dar ims ir įsisteigs „kelių greičių“ Europa! Tad šiukštu Lietuvai nederėtų prisiimti tapti „specialiu atveju, pleištu, buferiu, placdarmu arba „Trojos arkliu“, formuoti „tilto“, „tranzito valstybės“, „buferinės zonos“, „tarpininkės“ koncepcijų: juk jos „implikuoja tikrai geopolitinę neužtikrintumą ir inherentišką nesaugumą“⁴⁷⁵. Verčiau „pasitikėkime savo baime“, kaip ironiškai siūlo F. Tassinari⁴⁷⁶... Tada jau tektų aukoti „vasiukiškas“ vizijas, pamiršti save kaip regiono lyderę, nes „demokratijai ir įstatymų viršenybei įtvirtinti Rytų kaimynystėje tai jokios įtakos neturi. Juoba neišku, apie kokį regioną kalbama“. Bet kuriuo atveju „vargu ar nestabilių, korumpuotų, Rusijos veikiamų Rytų Europos valstybių narystė ES yra Lietuvos saugumo interesas“⁴⁷⁷. Saugumas juk iš tiesų baimės antinomija. O gal teisus A. Meleghas teigdamas, jog nacijos, konkuruodamos dėl vietos „civilizacijos nuokalnėje“, negali nesirungti su kaimynėmis? Kai Lietuva dar tik stojo į ES, tikra problema buvo minimas „kultūrinės ir politinės galios diskursas, kurio gilumoje glūdi hierarchinės Rytų–Vakarų ir centro–periferijos dichotomijos“⁴⁷⁸. Gal Lietuva, pasijutusi visaverte Vakarų dalimi, jau ėmė laikyti save „viršesne“, jau žiūri į „driskiukes“ (pagarbes-

473 Kubicek P. *The History of Ukraine*. Greenwood Press, Westport-London, 2008, p. 175.

474 Tarkhan-Mouravi G. How the EU can help bring peace to the South Caucasus. *Europe's World*. Summer 2007, No. 6, p. 54–57.

475 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, p. 65.

476 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009.

477 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, p. 56–59.

478 Čepaitienė A. Stojant į Europos Sąjungą: sociokultūriniai politinės perspektyvos aspektai. Kn.: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis. Sudarė Darius Staliūnas*. Vilnius, 2002, p. 220.

niu F. Tassinario terminu – „Rytų pusseseres“⁴⁷⁹) iš aukšto? A. Melegho modelis – hierarchija, kurios viršūnėje – nekintantys, nebeprivalantys nieko daugiau siekti „Vakarai“ (arba ir „Europa“), o žemiau – „kitokios Europos“ civilizacinė nuokalnė. Ten, kintančiose pozicijose, išsidėstęs savotiškas „Babilono bokštas“. Pasak A. Melegho, ta civilizacinė nuokalnė slidi: „niekada nebūdamas tikros dėl „Europos“ lūkesčių, šios valstybės jaučia nuolatinį netikrumą dėl savo vietos civilizacinėje skalėje, tad nuolat rungiasi vienos su kitomis, siekdamos įrodyti savo kaimynių „rytietiškumą“. Europos Sąjunga, nepajudinamai įtikėjusi savo „civilizacine misija“, sėja „ne tokiose europietiškos“ valstybėse „pakantumą ir racionalumą“ įgalindama jas kopti tuo slidžiu šlaitu aukštyn, o to negebančios daryti teritorijos „orientalizuojamos“, t. y. paskelbiamos nepakankamai civilizuotomis⁴⁸⁰. Pagaliau juk iš tiesų verta svarstyti: gal „Lietuvai turi būti svarbiau įgyvendinti bendrus Europos, o ne JAV globalinius interesus“ ir to siekti vadovaujantis efektyviomis tarptautinėmis normomis, ribojančiomis JAV vienašališkumą (ieškant CŽV kalėjimų bene?). Pabaigai dar, kaip toj sovietinėj dainoj – „šalin rankas nuo Vietnamo“: „turi būti aiški Lietuvos pozicija dėl Mianmaro ar Kinšasos problemų, jeigu norima, kad kiti įsiklausytų į Vilniaus nuomonę dėl Minsko ir Kišiniovo“. (Čia tikrai citata iš N. Statkaus ir K. Paulausko studijos išvadų, išspausdinta jų knygos 65 puslapyje, o ne Liudo Mažylio ironija. Turbūt knyga iš tiesų svariai pasitarnauja kaip „studijų šaltinis“ Lietuvos kariūnams). Gal iš tiesų atėjo metas pamesti „nepraktišką“ 2004-aisiais pradėtą iniciatyvią lietuviškąją kaimynystės politiką, rodyti regioninės lyderystės ambicijas, skleisti Vakarų vertybes plačioje buvusios LDK teritorijoje, o tuo labiau Pietų Kaukaze? Mažosios ir didesnės pusseserės sužiuro į mus su simpatija po *Oranžinės revoliucijos* ir ypač Gruzijos karo – užtat didžiosioms ėmėme atrodyti neproporcingai įtakingi? Iš pradžių Jungtinėse Europos, o paskui ir Amerikos Valstijose išrinkus B. Obamą, o Lietuvoje – D. Grybauskaitę, aktyvas nesunkiai pavirto pasyvu. 2009 m. pabaigoje jau „estlandizavomės“. Rūpi Baltija, skandinavai: tegu jie mums diegia vertybes, mes kitiems jas diegti dar nepribrendę (arba – jau nebetinkame). Juk dabar naujieji viduramžiai, o ne 14 amžius. Nebe Gedimino laiškų epocha. Patogiau (saugiau? vertin-

479 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 18.

480 Мелег А. Дрейфуя на Восток Восточная Европа на карте глобальных институциональных акторов. *Перекрыстки*, 2005, № 1–2, с. 142–167.

giau?) būti proporcingai neįtakingais. Na, kaimynės iš darbotvarkės lyg ir neišbrauktos. Tik akcentai (pritaikant žinomą Šaltojo karo laikų posakį) sukeičiami: A. Lukašenka „in“, M. Saakašvilis „out“, V. Juščenka „down“...

Dviveidžio dievo Januso įvaizdis, kadaise pradėtas „klijuoti“ Ukrainai, pasirodė tinkas ne tik jai. Pažvelgęs pro Europos nuogaštavimų prizmę, F. Tassinari patį Januso įvaizdį siūlo traktuoti kur kas plačiau. Anot jo, Janusas romėnams simbolizavo sąsajas tarp pradžios ir pabaigos, taipgi ir gynė imperiją nuo nestabilumo. Ką bešnekėtų, o Europa yra susirūpinusi taika „savojoje zonoje“. Tad, anot F. Tassinario, Europa nenori rizikuoti, ji siekia nusišalinti nuo pavojų, kylančių iš buvusios sovietinės erdvės, rasti kokių nors būdų suvaldyti atsigauančią Rusiją. Tad „dviveidis Janusas“ ne tik dairosi. Jis ir sergi⁴⁸¹. O. Gnatiuk, pateikdama Ukrainos kultūrą kaip konfrontuojančių civilizacijų kovos lauką, ją pavadino „Vakarų kultūros buferiu, nepakankamai įvertintu gynėju nuo Rytų despotizmo, žiaurumo, pasidavimo primityviems instinktams“⁴⁸². Kaimynės sergsti mus nuo mūsų pačių baimių? O gal verčiau paakintų „naikinti Rytus, kurie glūdi mūsų viduje“? Kaip tik taip Zdislavas Krasnodėbskis⁴⁸³ percituoja M. Siemeko dar 1998 m. darbus. M. Siemekui toks „Rytų naikinimas savyje“ kartu reiškia ir Vakarų konstravimą ar rekonstravimą – ir vėl savyje pačiuose. Jei tikime, kad visuomenės modernizacija galimà imituojant kažkur jau egzistuojančią realybę („brandūs, normalūs ir racionalūs“ Vakarai vietoj grubių ir neišsivysčiusių Rytų), tai bent pripažinkime, kad Rytai – atkampaus provincialumo, netolerancijos, agresyvumo kvintesencija – yra anaipol ne geografinė, o visuomeninė, kultūrinė, mentalinė kategorija. Tad „Rytai“ lengvai atrandami geografiniuose Vakaruose, o „Vakarų“ anklavų pilna geografiniuose Rytuose. Taip suvokiamų „Neeuropos“ apraiškų apstu ir 2003 m. Vidurio Rytų Europos, ir 2005 m. Vakarų Europos referendumuose...⁴⁸⁴ **Europa ar Neeuropa – anaipol ne geografinės sąvokos.** Patogu (saugu?) užmiršti apie dar ne taip seniai Europos „šerdyje“ rusenusių ir iš ten išplitusių ksenofobiją, rasizmą, fašizmą, du naikinančius

481 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, p. 60.

482 Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрыстки*, 2005, № 1–2, с. 84.

483 Краснодэмбски З. Демократия периферии. *Перекрыстки*, 2005, № 1–2, с. 237.

484 Mažylis L., Jurgelionytė A., Skirmantienė A. *Nemilė Neeuropa. Europos Sąjungos keirtvisios plėtros bangos referendumai*. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.

karus? Tai gal ir Europos šerdis kadaise buvo Neeuropa? Ar vakarykštis AŠ – tai nebe aš, kas nors KITAS?

Laike įstrigusį vakarykštį save galima rasti aplankius kiekvieną kaimynę: čia randi kitokį raidos tempą, pojūtį, kad geografinė Europos plėtra stumtelėjo tave judėti kiek greičiau, o kaimynių erdvėje iš tiesų vis dar gali atrasti *laike įstrigusį vakarykštį save*. Nepasakius, kad kaimynai atsiliko iš-tisa epocha – juk ir mes, ir jie šiandien jau kitokie, ir niekada nebebūsime tokie, kokie buvome.

Šiandienė Europa radosi iš pokario skurdo, suirutės ir nesaugumo. Saugumo argumentas visada buvo neginčijama Europos integracijos pas-kata iki pat pastarosios plėtros bangos, kai integracija į ES ir į NATO buvo vienas kitą skatinantys procesai⁴⁸⁵. Jau įvestas vizų režimas Vidurio Rytų Europos valstybėmis išiliejus į Šengeno erdvę privertė pasijausti kaimynės už (kaip čia nepavartojus dar vieno oksimorono?) „minkštosios geležinės uždangos“⁴⁸⁶. Anot Michaelo Emersono, naujosioms kaimynėms „durys nei atviros, nei užtrenktos“⁴⁸⁷. O „egzistencinės grėsmės nekeliančių“ as-pektų „desekuritizavimas“ („nugrėsminimas“?) konstruoja naują – jau ir ne „minkštąją“ – ribą.⁴⁸⁸ „Šiapus“ puoselėkim savąsias vertybes, „anoj zonoj“ teklesti tenykštės, nes mūsiškės juk per jėgą neįdiegiamos... Ar už tokių argumentų nešmėkšo Europos nebegebėjimas konstruoti ateitį?⁴⁸⁹ Norint suvokti, kas **nėra** Europa, nebūtina „kurti istorijos, kuri tenkin-tų įsivaizduojamų bendruomenių reikmes“⁴⁹⁰. Neeuropa aptinkama labai nesunkiai. Pakanka atsigręžti į pačios Europos praeitį⁴⁹¹. O ir **atsivėrimas įmanomas: tereikia neužsisklęsti dabartyje**.

485 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Bar-bara, 2009, p. 7.

486 Gutu O. Gheorghiu V. River Prut: a Soft Iron Curtain? In: Lewis A. (ed.). *The EU and Moldova. On a Fault-line of Europe*. London, 2004.

487 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Bar-bara, 2009, p. 23.

488 Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, p.65

489 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Bar-bara, 2009, p. 24.

490 Hobsbawm E. *On History*. London, 1997, p. 273.

491 Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Bar-bara, 2009, p. 7.

IŠVADOS

Atlikta Europos Sąjungos Rytų kaimynystės analizė leidžia aiškiau suvokti šioje erdvėje vykstančius politikos procesus, akademinį tyrimų būklę bei jų perspektyvas, aptarti implikacijas politinės praktikos, europinės viešosios politikos formavimosi atžvilgiu.

Europos rytinių kaimynių demokratinų procesų raidai ilgą laiką buvo būdingas konstitucinis nestabilumas: konstituciniai pokyčiai buvo politinio rungimosi ir politinių išskaičiavimų objektu, o ne politinės kovos rėmais, atskaitos tašku. Tai generavo institucinį chaosą, stabdė rezultatyvias reformas.

Mėginimai naudoti tiesioginės demokratijos instrumentus rutiniams politiniams tikslams pasiekti bent dviejų valstybių atvejais – Azerbaidžane ir ypač Baltarusijoje – perauga į grubų manipuliavimą piliečių valia, padeda įtvirtinti autokratiją.

Esama ir specifinių, kiekvienai valstybei būdingų vis kitokių demokratinės raidos problemišumą liudijančių segmentų: Armėnijoje – klanų rungimasis (būta kruvino susidorojimo precedento), Azerbaidžane – vieno klanu dominavimas, Baltarusijoje – vieno asmens įsigalėjimas, Gruzijoje – „galios telkimo“ prieš išorės priešą – Rusiją – įsigalėjimas vidaus diskurse, Moldovoje – komunistinės nomenklatūros ilgalaikis įsišaknijimas, Ukrainoje – institucinio chaoso pasitelkimas politiniams tikslams siekti.

Pastaruoju metu daugumoje analizuojamų valstybių galima išvelgti institucinės stabilizacijos tendencijas.

Konstruktivistinė tyrimo prieiga įgalina suvokti nacijų tapatybės savivokos svarbą. Pripažinus, kad toji savivoka niekada nebus baigtinė, tenka konstatuoti, kad šioje teritorinėje erdvėje nacionalinės tapatybės savivokos formavimasis užsitęsė, atsiliko nuo politinių permainų tempo. Svarbiu veiksmu, ardančiu tapatybinės savivokos vientisumą, tapo neišspręsti teritoriniai konfliktai.

Vakarų ir Rytų orientacijos vektorių sąveika, *paribio* savivoka formuoja keleriopus nacionalinės savivokos diskursus. Kita vertus, tokių keleriopų diskursų egzistavimas apskritai ima tapti pripažintina savastimi; dviejų vektorių svarba tampa nenuneigiamu, įsitvirtinančiu savivokos bruožu.

Stiprinamas sovietinės ekonomikos relikto, nostalgijos sovietinei praeičiai, Rusijos energetinės, kultūrinės ekspansijos, Rusijos vektorius įgyja skirtingą raišką ir stiprumą, tačiau išlieka svarbus.

„Sociologinis“ Rytų–Vakarų perskyros sureikšminimas ilgą laiką implikavo iškreiptas *prorusiškumo* interpretacijas. Priešpriešos *Rusija ar Vakarai*, suponuojančios *dviejų tapatybių, dviejų valstybių valstybėje* konstravimą, nuolatinis eskalavimas akademinėje literatūroje ir žiniasklaidoje yra nebe produktyvus. Sociologizuoti mechaniniai *Rytų–Vakarų priešpriešos* vertinimai nebeduoda naujos medžiagos adekvačiai analizei, o *dviejų vektorių* įtaka konstruojant šiandienę tapatybę kaimyninėse Rytų valstybėse yra neginčytina.

Europinė savivoka yra svarbi visų šešių rytinių Europos Sąjungos kaimynių tapatybės dalis. Jų vidaus diskursuose pritarimas europinėms vertybėms yra mažai kvestionuojamas. *Europos atmetimas* veikiau marginalizuotas, reiškiasi nebent oficialiojoje Baltarusijos propagandoje. Europinės vertybės savaime sudaro stiprų traukos lauką, jų poveikis nekelia abejonių.

Europos „minkštoji galia“ patraukli didžiajai visuomenių daliai. Europos Sąjunga ir elito lygmeniu, ir masių apklausose (ypač kai eliminuojamas „sociologinis prorusiškumas“) priimama kaip pageidautina valstybės raidos perspektyva.

Europos Sąjungą sudarančių valstybių užsienio politikos strategijos neapibrėžtumas, neapsisprendimas plėstis daro įtaką ir kaimynystės strategijos fragmentiškumui, nebaigtumui, strateginių sprendimų atidėliojimui, o kaimynystės politika subanalinama iki rutininių, ribotais resursais grįstų „paramos instrumentų rinkinio“.

Sąlygotumo principas, pasiteisinęs Vidurio Rytų Europoje, taikomas – plėtojant, modifikuojant ir varijuojant – ir šešių Rytų kaimynių atžvilgiu. Tenka pritarti vertinimams, jog iš naujųjų rytinių kaimynių visuomenių reikalaujama net rimtesnių pokyčių negu per praėjusią plėtros bangą, o narystės Europos Sąjungoje perspektyva nei siūloma, nei nesiūloma.

Galima teigti, kad kaimynės ir Europa išsiugdė skirtingą proceso tempų pojūtį. Kaimynės siekia juntamų permainų labai aiškiai artikuluodamos prioritetus. Tai – laisvos prekybos sutartys, palengvintas vizų režimas, veiksmingas dalyvavimas sprendžiant teritorinius konfliktus (visų jų fone šmėkšo Rusija). T. y. viliasi, kad Europa atsivers prekybai, įsileis žmogų laisvai judėti, apgins nuo teritorinių grasinimų. Europos Sąjungai,

ypač jos senbuvėms, patogu, kad *strateginė pauzė*, pateisinama užsitęsusių *plėtros nuovargiu*, tęstūsi kuo ilgiau, mainais į permainų reikalavimus neprisiimant esminių įsipareigojimų.

Apskritai, „inkrementinių pokyčių“ scenarijus ima atrodyti ribotas, tuo labiau jei euroatlantinė integracija atsiejama nuo „siaurai“ europinės, suardant integracijos ir saugumo sąsajas. Atsisakius transatlantinio paralelizmo bei *dvigubos plėtros* strategijos, smarkiai apribojamos integracijos su Rytų kaimynėmis galimybės.

Stiprus „Rytų vektorius“ kelia ligi šiol nepatirtus iššūkius Europai, pakerta jos valių plėtrai – „minkštoji“ vertybių sklaida, nukreipta į sklandžią tapatybės raidą, susidūrusi su „kietąja“ Rusijos interesų raiška riboja, išsemia pati save.

Kita vertus, prieštaranga Europos kontinento istorinė patirtis suteikia pakankamą pagrindą kolektyvinės tapatybės paieškom.

Narystės Europos Sąjungoje perspektyva – stipriausias jos „minkštosios galios“ komponentas. Bandymas užbrėžti geografinės plėtros ribas neįmanomas iš principo: jis kirstūsi su pamatinėmis europinėmis vertybėmis (pripažintume „europines“ ir „neeuropines“ zonas). Tai ne teisingos strategijos (ar taktikos) pasirinkimo klausimas, o vertybių dilema: ar, pabrėždama šiandienius kaimynių „neeuropinius“ bruožus, pati Europa neįstumia savęs į vertybių skurdą?

Europinės tapatybės savivokos diskurso išplėtojimas, istorinės europinės savivokos tapsmo dimensijos sureikšminimas galėtų tapti naujais argumentais, paskatinančiais Rytų valstybių integraciją. Europos tapatybės ribos negali būti siejamos su geografine tos tapatybės lokalizacija. Ne Europa neaptinkama žemėlapyje, nėra teritorijos pavadinimu „Neeuropa“. Europinės tapatybės raidoje dar visiškai neseniai būta kur kas daugiau brutalumo, geopolitinių grėsmių, „neeuropinių“ (šiandienos prasme) bruožų, negu jų mėginama išvelgti šiandienėse kaimynėse.

Europos gebėjimas „neužsisiklęsti dabartyje“ įgalintų atpažinti kaimynėse „buvusiąją Europą“.

Tyrimų perspektyvoje, nuodugnesnė ir visapusiškesnė Europos ir nacionalinės tapatybės raidos istorinė rekonstrukcija galėtų padėti Europai aptikti „buvusiąją save“, o istorinių patirčių projekcija į geografinių kaimynių dabartį prisidėtų prie bendros tapatybės formavimo.

Literatūra

- Adalian R. P. The Armenian Genocide: Context and Legacy. http://www.armenian-genocide.org/Education.56/current_category.117/resourceguide_detail.html.
- Alieva L. Integrative Processes in the South Caucasus and their Security Implications. *NDC Occasional Paper*, 2006, March, No. 13, p. 21.
- Alieva L. Azerbaijan Presidential Elections. http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Azerbaijan_Presidential_Elections.pdf.
- Amrahgizi E. The Making of a Democracy. Azerbaijan to Adopt Its First Constitution, 1995. http://azer.com/aiweb/categories/magazine/33_folder/33_articles/33_democracy.html.
- Armenia country report 2005. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/armenia_country_report_2005_en.pdf.
- Armenia Doesn't view Kosovo as Precedent. *PanArmenian.net*, 2008, March 12.
- Armenia International relations. <http://www.fco.gov.uk/en/travel-and-living-abroad/travel-advice-by-country/country-profile/europe/armenia/>.
- Armenia Posts Record-High Trade Deficit. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2007-01-08. <http://www.rferl.org/content/>.
- Armenia: Sarkisian Sworn In As President. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-04-09. <http://www.rferl.org/content/>.
- Armenian-European Policy and Legal Advice Center. <http://www.aeplac.eu/AboutUs/about.asp>.
- Armenian Growth Still in Double Digits. *Armenia Liberty, (RFE/RL)*, 2007-09-20. <http://www.rferl.org/content/>.
- Armenian Railway Under Anti-Trust Investigation. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-11-05. <http://www.rferl.org/content/>.
- Armėnija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2. Vilnius, 2001, p. 13–28.
- Armėnijos ambasados Kanadoje tinklalapis. <http://www.armembassycanada.ca/business/overview.htm>.
- Armėnijos Respublikos Teisingumo ministerijos tinklalapis. http://www.translation-centre.am/eng/EU_ARM/EU_ARM.html.
- Armėnų diasporos tinklalapis. <http://www.armeniadiaspora.com/business/index.asp>.
- Ateities politikos scenarijai – be optimizmo. *Lietuvos rytas*, 2009-05-04, Nr. 100, p. 4.
- Auer A., Buetzer M. *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Ashgate, 2001, 370 p.
- Average Wage in Armenia Rises to Dol 210. *Armenpress*, 2007-08-03.
- Azerbaidžanas: Naftos pinigai gelbsti valdžią. 2009-10-11. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7945937>.
- Azerbaidžanas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 355–369.
- Azerbaidžane vykusią rinkimų 1995–2009 m. protokolai. Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR). <http://www.osce.org/odihr-elections/14352.html>.
- Azerbaidžano rinkimų komisijos tinklalapis. <http://cec.gov.az/en>.

- Badescu G., Sum P., Uslaner E.M. Civil society development and democratic values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*, vol. 18, No. 2, p. 4. <http://eep.sagepub.com>
- Baltarusija: patys demokratiškiausi rinkimai. www.alfa.lt/hor_straipnis/c89993+gresme+europos+sajunga+baltarusija&hl=lt&ct=clnk&cd=12&gl=lt.
- Baltarusija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2, Vilnius, p. 522–542.
- Baltarusijos ekonomika, 2008 m. <http://www.kpl-markets.webgarden.com/menu/lt/baltarusija>.
- Baltarusijos demokratijos stebėjimas. <http://www.democraticbelarus.eu/files/biss/>.
- Baltarusijos Respublikos 1994 m. konstitucija, http://servat.unibe.ch/icl/bo00000_.html.
- Baltarusijos Respublikos rinkimų komisijos tinklalapis. <http://www.rec.gov.by/refer/ref1995respr.html>.
- Baran Z. Geopolitics and Political Risk in the Caspian Region. Terrorism and Search for Stability in the Caucasus. The Bilgi University Conference on: The Impact of Caspian Oil and Gas Development on Turkey and Challenges Facing the Turkish Straits, November 9, 2001. http://denizhukuku.bilgi.edu.tr/doc/casipan_bilgi_conference_baran.doc.
- Barbe E., Johansson-Nogues E. The EU as a modest 'force for good': the European Neighbourhood Policy. *International Affairs*, 2008, vol. 84, No. 1, p. 89–93
- Barzdaitytė E. Demokratija Pietų Kaukaze vaikšto vingiuotais takais. *Lietuvos rytas*, 2006-11-25, Nr. 271, p. 6.
- Barzdaitytė E. Baku – masiniai susidorojimai. *Lietuvos rytas*, 2006-11-27, Nr. 272, p. 10.
- Baudrillard J. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 25.
- Birch S. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 2000, vol. 52, p. 6.
- F. Bordonato. http://www.pinar.com/report.php?ac=view_printable&report_id=399&language_id=1.
- Borges J. L. Babelio biblioteka. Kn.: *Fikcijos*. Vilnius, 2000, p. 59–67.
- Bruce Ch. Power resources: the political agenda in Russo-Moldovan gas relations. *Problems of Post-Communism*, 2007, vol. 54, No. 3, p. 29–47.
- Brzezinski Z. Geopolitically Speaking Russia's "Sphere of Influence" – Chechnya and Beyond. *Azerbaijan International*, Spring 2000 (8.1), p. 24. http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/81_folder/81_articles/81_brzezinski.html.
- Bugajski J. *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. The Center for Strategic and International Studies. Armonk, London: M. E. Sharpe, 2002, 888 p.
- Business as usual – no thanks. *The Economist*, 2008-10-30.
- Cameron F. *An Introduction to European Foreign Policy*. Routledge, London–New York.
- Carey H. F., Raciborski R. Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? *East European Politics and Societies*, 2004, vol. 18, No. 2, p. 191–235.
- Carothers T. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 2002, vol. 1, No. 1.
- Cash Transfers to Armenia Jump to New High. *Armenia Liberty (RFE/RL)*. 2008-08-05. <http://www.rferl.org/content/>.
- CE Secretary General Offers Moldovan President Democratization Measures. Chisinau, Infotag, 2005. <http://www.infotag.md>.

- Corso M. Moscow's Political Tactics Alienating its Near Abroad. The Power and Interest News Report (PINR). 2005-02-07. http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=264&language_id=1. Žiūrėta 2008-04-22.
- Constitutional Watch. A country-by-country update on constitutional politics in Eastern Europe and the ex-USSR. *East European Constitutional Review*, Fall 1999, vol. 8, No. 4. <http://www3.law.nyu.edu/eecr/vol8num4/constitutionwatch/moldova.html>.
- Constitutional Watch. A country-by-country update on constitutional politics in Eastern Europe and the ex-USSR. *East European Constitution Review*. York University Law School and Central European University. 2000, vol. 9, No. 4.
- Constitution of the Republic of Moldova. <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/moldova3.pdf>.
- Constitution of Ukraine. <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm#r1>.
- Cornell S. US engagement in the Caucasus: Changing gears. *Helsinki Monitor*, 2005, No. 2, p. 111–119. Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program. http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/0506_Hmonitor.pdf.
- 18 Countries Affected by Rusia-Ukraine Gas Row. <http://www.reuters.com/article/topNews/>.
- Crowther W. Moldova's Post-Communist Transition: Ambiguous Democracy, Reluctant Reform. In: *The EU and Moldova*. Edited by Ann Lewis. London, The Federal Trust, 2004, p. 27–48.
- ČŽV tinklalapis. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html>.
- Čepaitienė A. Stojant į Europos Sąjungą: sociokultūriniai aspektai. Kn.: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Sud. D. Staliūnas. Vilnius, 2002, p. 207–221.
- Danielyan E. Amendments to Key Laws Unlikely to Foster Armenia's Democratization. 2005-05-26. http://europa.eu.int/comn/external_relations/armenia/intro/index.htm.
- Danielyan E. Sarkisian Reaffirms Armenian Policy on Turkey. *Armenia Liberty (RFE/RL)*, 2008-04-24. <http://www.rferl.org/content/>.
- Danielyan E. Culture of Electoral Fraud Keeps Armenia in Oligarchic Quagmire. *The Jamestown Foundation*. http://www.jamestown.org/publications_details.
- Darmanovic S., Vollan K., Karapetyan T. Joint Opinion on the election code of Moldova. Strasbourg, European Commission for Democracy through the Law (Venice Commission). *Opinion*, No. 484, 2008.
- Dashkevich V. Ekonomika: ypatingas modelis ar aklovietė? Kn.: *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Sud. G. Vitkus, V. Pugačiauskas. Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, 65–95 p.
- de Haas M. (ed.), Tibold A., Cillessen V. *Geostrategy in the South Caucasus; Power Play and Energy Security of States and Organizations*. Hague: Netherlands Institute of International Relations *Clingendael*, 2006. ISBN-10: 90-5031-115-6, ISBN-13: 978-90-5031-115-1. http://www.clingendael.nl/publications/2006/20061100_cscp_haas.pdf.
- Delfi internetinio tinklalapio archyvas. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=8929641>.
- Demokratijos prevencija. Baltarusija. I dalis. Parengta pagal *Journal of Democracy* informaciją. http://www.politika.lt/?cid=9316&new_id=11911.
- Dervis K. A European „identity“ is no answer to the EU's ills. *Europe's World*, 2007, Summer, No. 7, p. 42–47.
- Diez T. Speaking „Europe“: The Politics of Integration Discourse. *Journal of European Public Policy*, 1999, vol. 6, No. 4, p. 652–668.

- Does Council of Europe Matter in Azerbaijan? *Radio Free Europe – Radio Liberty*, 2009 10 09. <http://www.rferl.org/content/>.
- Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, 1980, vol. 8, No. 2, p. 165–187.
- Dylevsky L., Fedorov A., Komov S., Korotkov S. Russian Federation Military Policy in the Area of International Information Security: Regional Aspect. *Military Thought*, 2007, vol. 16, No. 1, p. 9. <http://www.eastview.com/evpj/evjournalyears.asp?editionid=555>.
- Eke S. M., Kuzio T. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus. *Europe-Asia Studies*, 2000, vol. 52, No. 3, May, p. 523–548.
- Ekiert G., Kubik J., Vachudova M. A. Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest? *East European Politics and Societies*, 2007, vol. 21, No. 1, p. 7–30.
- Ekonominės laisvės indeksas. *The Heritage Foundation*. <http://heritage.org/research/features/index>.
- Elci Z., Mason J. Armenia and Turkey Sign Peace Deal. *Reuters*, 2009-10-10. http://news.yahoo.com/s/nm/20091010/ts_nm/us_turkey_armenia_9/.
- Emerson M., Noutcheva G. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. *CEPS Working Document*, 2004, November, No. 214.
- ES iniciatyva „Rytų partnerystė“. http://www.pagalba.org/lt/world_news.php?id=41.
- ES ir Moldovos santykiai: organizuotos pilietinės visuomenės vaidmuo. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė, 2008, 91 p.
- Esipova N., Crabtree S. Georgians Value Democracy, Political Opposition. *Gallup*. 2007-11-07. <http://www.gallup.com/poll/102628/georgians-value-democracy-political-opposition.aspx#>.
- ES sutarė dėl dujų. *BBC inf. Kauno diena*, 2009-08-03, p. 8.
- EU agreements with Armenia. http://www.delarm.ec.europa.eu/en/eu_and_armenia/agreements.htm.
- EU reaches gas deal with Ukraine. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8179461.stm>.
- European Commission. European Neighbourhood Policy. http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm.
- European Forum for Democracy and Solidarity. Georgia. 2009-06-26. <http://www.europeanforum.net/country/georgia>.
- European Neighbourhood Policy – Armenia, 2009. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/>.
- European Neighborhood Policy and Georgia. *Bulletin of Eurasia Partnership Foundation*. <http://www.epn.ge>.
- European Neighbourhood Policy – Ukraine. 2008-04-03. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>.
- European Neighbourhood Policy – Ukraine. 2009-04-23. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>.
- European Neighbourhood and Partnership Instrument. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_1310_en.pdf.
- Europos Sąjunga – Moldova: veiksmų planas. 8 p. Europos Sąjungos Dvynių programa. <http://www.euro.lt/lt/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/lietuva-europos-sajungoje/europos-sajungos-dvyniu-programa-ir-lietuva/>.

- ETF country plan 2009, 2008, p. 1–2. <http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/>.
- Europos Komisijos išorės ryšiai. 2009-10-03. http://ec.europa.eu/external_relations/azerbajjan/index_en.htm.
- Europos Komisijos 2008 metų ataskaita dėl Azerbaidžano Europos kaimynystės politikos įgyvendinimo pažangos, paskelbta 2009-04-23. http://www.norharevaner.am/enp_and_azerbajjan.htm.
- Europos Sąjungos išorės pagalbos programos. 2009-10-03. http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/azerbajjan/azerbajjan_en.htm.
- Europos Komisijos išorės santykiai. http://ec.europa.eu/external_relations/belarus/pdf/eu_belarus_relations_13_en.pdf.
- Europos Parlamento rezoliucija dėl padėties Moldovoje. B6-0264/200, 2009-04-30. <http://www.europarl.europa.eu/sides/>.
- Europos Sąjungos išorės paramos instrumentai 2007–2013 m. http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/belarus/belarus_en.htm.
- Europos Sąjungos naujienų tinklalapis. <http://www.euractiv.com/en/enlargement/european-neighbourhood-policy-enp/>.
- Europos Sąjungos paramos gyventojams rodyklė. http://www.euroresources.org/guide_to_population_assistance/european_community/enpi_2.html.
- EU – Ukraine Action Plan. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf.
- EU-Ukraine Relations. Political and legal foundations. European Commission. http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/pdf/political_and_legal_foundations.pdf.
- Fedor H. (ed.) *Moldova: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995. <http://countrystudies.us/moldova>.
- Fish M. S. Stronger legislatures, stronger democracies. *Journal of Democracy*, 2006, January, vol. 17, No. 1, p. 5–20.
- Fondo už taiką tinklalapis. <http://www.fundforpeace.org/web/>.
- Food Security Programme (FSP). http://www.delarm.ec.europa.eu/en/press/10_03_2009-02.htm.
- FreedomHouse tinklalapis. <http://www.freedomhouse.org/>.
- Fuler L. Azerbaijani-Russian Relations Hostage To Pragmatism. September 17, 2008. http://www.rferl.org/content/Azerbaijani-Russian_Relations_Hostage_To_Pragmatism/1200803.html.
- Fuller E. Georgia. <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/georgia/final>.
- Geopolitics of EU energy supply. <http://www.euractiv.com/en/industry/geopolitics-eu-energy-supply/article-142665>.
- Georgia and the European Neighborhood Policy: Perspectives and Challenges. *Open Society Georgia Foundation*. <http://www.osf.com>.
- Girnius K. Ar revoliucija bus taiki? http://www.lrt.lt/old_2006/news.php?strid=5065&id=479594.
- Goltz T. *Georgia Diary*. New York, 2009. 251 p.
- Gonenc L. *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*. Kluwer Law International, 2002.

- Gražulis A. Santykiiai su ES: Ukraina Europos kaimynystės politikoje. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 99–128.
- Greame P. H. *Moldova and the Dniestr Region: Contested Past, Frozen Present, Speculative Future?* Conflict Studies Research Centre, Camberley, 2005.
- Grgic B. Locking in Reform in the South Caucasus. What it will take and why it's important. The Atlantic Council of the United States, 2006. <http://www.acus.org/docs/0602-Grgic-IParticle.pdf>.
- Grubliauskas J. Geopolitiniai žaidimai Padnestrėje: įtampa auga. <http://www.geopolitika.lt/?artc=478>.
- Grumtynės dėl valdžios – lyg nesibaigiantis cirkas. *Newsru.com, Interfax, BNS, LR. Lietuvos rytas*, 2008-10-08, p. 12.
- Gruzija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 7, Vilnius, 2005, p. 219–235.
- Gutu O., Gheorghiu V. River Prut: a Soft Iron Curtain? In: Lewis A. (ed.). *The EU and Moldova. On a Fault-line of Europe*. London, 2004.
- Head of state decrees creation of National Commission for European Integration. <http://politicom.moldova.org/news/head-of-state-decrees-creation-of-national-commission-for-european-integration-119913-eng.html>.
- Hill R. J. *Soviet Political Elites. The Case of Tiraspol*. London, St Martin's Press, 1977.
- History of Moldova-European Union relations. http://www.undp.md/border/ENG/RelatiileRM-UE_eng.html.
- Hobsbawm E. *On History*. London, 1997.
- Horowitz S. War After Communism: Effects on Political and Economical Reform in the Former Soviet Union and Yugoslavia. *Journal of Peace Research*, 2003, Nr. 1, p. 37. <http://jpr.sagepub.com/cgi/reprint/40/1/25>.
- Institutional framework. Delegation of the European Commission to Ukraine. http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/institutional_framework/index_en.htm.
- Instrument for Nuclear Safety Co-operation. <http://www.foratom.org/index.php?option=com>.
- Interviu su Moldovos Respublikos ministru pirmininku Vladu Filatu. 2009-09-26. http://www.rferl.org/content/Interview_New_Moldovan_PM_Filat_Sets_Out_Priorities/1837149.html.
- Iranas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 8, Vilnius, 2005, p. 219–236.
- Iškauskas Č. Moldovos politinė krizė ir komunistinis balastas. <http://www.iskauskas.lt/2009/09/04/moldovos-politine-krize-ir-komunistinis-balastas>.
- Jakniūnaitė D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius, 2007.
- Jekelčyk S. *Ukraina: modernios nacijos gimimas*. Vilnius, 2009.
- Jungtinių Tautų Plėtros programos tinklalapis. <http://www.undp.am/docs/publications/publicationsarchive/nhdr01/>.
- Jonavičius L., Dambrauskaitė Ž., Sirijos Gira V., Kasčiūnas L. Kodėl Ukraina negali tapti Europos Sąjungos nare? *Rytų geopolitikos studijų centro ir Rytų Europos studijų centro Analitinė apžvalga*. 2009, Nr. 1, p. 7

- Jonavičius L. *Išorinių veiksmų struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2010. 45 p.
- Juodosios jūros sinergija – regiono ryšių su ES stiprinimas. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/>.
- Kelerytė V., Mažylys L., Jurgelionytė A. Referendumų panaudojimas politinės sistemos konsolidacijai bei autoritarinio režimo legitimacijai: šešių postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas* (įteikta publikavimui).
- Kelley J. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighborhood Policy. *Journal of Common Market Studies*, 2006, vol. 44, No. 1, p. 29–55.
- King Ch. *The Moldovans – Romania, Russia and the politics of culture*. Stanford, Hoover Institution Press, 2000, 303 p.
- Kirvelytė L. Moldovos „langas“ į Europą, 2009. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3598>.
- Kirvelytė L. Kas laimėjo Moldovoje? <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=3508>.
- Kolarska-Bobinska L. Commentary. Yet for we EU newcomers, this sense of identity is very precious. *Europe's World*, 2007 Summer, No. 7, p. 43, 45.
- Komisijos komunikatas Tarybai. Europos kaimynystės politika. Rekomendacijos Armėnijai, 2005, p. 2–3. Rasta: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/>.
- Kopsey N. Europe and the Ukrainian Presidential Election of 2004. Election Briefing No. 16. *European Parties Elections and Referendums Network*. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/>.
- Kozulinas A. Baltarusijoje rinkimų nebus, bus deputatų skyrimas. <http://www.lrytas.lt/-12215625731219416373-p1-pasaulis-a-kozulinas-baltarusijoje-rinkim%C5%B3-nebus-bus-deputat%C5%B3-skyrimas.htm>.
- Kubicek P. Problems of post-post-communism: Ukraine after the Orange Revolution. *Democratization*, 2009, April, vol. 16, Issue 2, p. 323–343.
- Kubicek P. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europe-Asia Studies*, 2000, March, vol. 52, p. 2.
- Kubicek P. *The history of Ukraine*. Greenwood Press, 2008, 220 p.
- Kuzio T. Is Ukraine Part of Europe's Future? *Washington Quarterly*, 2006, vol. 29, No. 3, p. 89–108.
- Labanauskas E. Balsavimo dieną – šventė sustiprinto režimo sąlygomis. *Lietuvos rytas*, 2006-03-20, Nr. 64, p. 9.
- Labanauskas E. Lietuvos pašonėje – tarsi kitame pasaulyje. *Lietuvos rytas, Rytai-Vakarai*, 2009-03-25, p. 1, 5.
- Landsbergis V. Apie Europos dalyko atspindį Gruzijoje. EP nario pareiškimas, Briuselis, 2008-11-05. Publikuota: 2008-11-05 www.lrytas.lt. Cituojama pagal leidinį: *Europos Parlamente*. V. 2008 m. sausis–gruodis, p. 473–474.
- Landsbergis V. Kažkas nervuojasi. *Balsas*, 2008-11-12; *XXI amžius*, 2008-11-19. Cituojama pagal leidinį: *Europos Parlamente*. V. 2008 m. sausis–gruodis, p. 476–477.
- Landsbergis V. Lietuva nėra vieniša užstodama Gruziją. Atsakymai į Gintaro Visocko klausimus. *XXI amžius, XXI amžiaus horizontai*, Nr. 19, 2008-11-26. Cituojama pagal leidinį: *Europos Parlamente*. V. 2008 m. sausis–gruodis, p. 477–484.
- Laurinavičius M. Kur žengia Ukraina? *Lietuvos rytas, Rytai-Vakarai*, 2008-09-20, p. 2.
- Laurinavičius M. Rusiškai kalbančių moldavų kišenėje – Rumunijos pasas. *Lietuvos rytas, Rytai-Vakarai*, 2006-09-16, p. 1–2, 4.

- Lewis A. (ed.). *The EU and Belarus. Between Moscow and Brussels*. London, 2004.
- Libaridian G. J. *Modern Armenia – people, nation, state*. Transaction Publishers, 2007, 327 p.
- Lietuva perduos Armėnėjai europinė integracijos patirtį. <http://www.euro.lt/old/ivykiai/>.
- Lietuvos Respublikos ambasada Kijeve. Rasta: <http://ua.mfa.lt/index.php?-1523687784>.
- Lomsadze G., Bardzimizashvili T. Georgia: Debating The Fate of Stalin's Statue. *Eurasia Insight*. 2009-10-16. Rasta: <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav101609a.shtml>.
- Lopata R. Prieiga adresu: <http://www.tspmi.vu.lt/info/nuomones?pg=5&id=475>.
- Lucan A.W. Pluralism by default in Moldova. *Journal of Democracy*, 2002, vol. 13, No. 4, p. 127.
- Lucan A. W. Weak states and pluralism: the case of Moldova. *East European Politics and Societies*, 2003, vol. 17, No. 3. <http://eep.sagepub.com>.
- Lucas E. *Naujas Šaltasis karas. Kremliaus keliami grėsmė Rusijai ir Vakarams*. Vilnius, 2005, 358 p.
- Lynch D. Crisis in Moldova. http://www.iss.europa.eu/index.php?id=18&no_cache=1&tx_ttnews.
- Maniakas K. *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija*. Vilnius, 2003, 208 p.
- Marchetti A. Widening without enlarging. The European Neighborhood Policy and the South Caucasus. *European Stability Initiative*. http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_63.pdf.
- Markedonov S. The Paradoxes of Russia's Georgia Policy. *Russia in Global Affairs*, 2007, No. 2, April–June. <http://eng.globalaffairs.ru/numbers/19/1116.html>.
- Markedonov S. Azerbaijan: from bad to worse. 2009-03-30. <http://www.opendemocracy.net/article/email/azerbajjan-from-bad-to-worse>.
- Marples D. 2006 m., Baltarusija: baimė ir atskirtis Europoje. http://www.europarl.eu.int/news/public/story_page/030-5064-037-02-06-903-20060208STO05063-2006-06-02-2006/default_lt.htm.
- Marsh D., Furlong P. A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. In: Marsh D., Stoker G. *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave, Basingstock, New York, 2002, p. 17–41.
- Marson J. Russia and Ukraine battle over their shared history. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1899832,00.html>.
- Mattli W., Pluempert T. The Internal Value of External Options: How the EU Shapes the Scope of Regulatory Reforms in Transition Countries. *East European Politics and Societies*, 2004, vol. 5, No. 3, p. 313.
- Mažylis L. *Kodėl netiko Europai Konstitucija Europai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 362 p.
- Mažylis L. *Viešųjų institucijų administravimo pokyčiai ir sąsajos su viešąja politika Lietuvos europeizacijos kontekste*. Habilitacijos procedūrai teikiamų darbų apžvalga. Kaunas, 2007, 46 p.
- Mažylis L., Čiučelytė G. Georgia Within a Field of Interests of the European Union. *Modelling the European Future: Integrating the Old and the New. The 4th Scientific volume*. Klaipėda, 2008, p. 223–232.
- Mažylis L., Jurgelionytė A., Skirmantienė A. *Nemėilė Neeuropai. Europos Sąjungos ketvirtosios plėtros bangos referendumai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004. 176 p.
- Mazylys L., Skirmantiene A. Pro-Western Attitudes in the Central and East Europe: Electoral Behavior. *Baltic Journal of Law and Politics*, 2008, vol. 1, p. 69–94.

- Mažylis L., Unikaitė I. Prioritetinėse varžybose. Danijos parama Baltijos valstybėms. *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 291–298.
- Ministry of Justice of the Republic of Armenia. http://www.translation-centre.am/eng/EU_ARM/EU_ARM.html.
- Minskas smogė savo kritikams. *Reuters, AP, Newsru.com, BNS ir Lietuvos ryto informacija. Lietuvos rytas*, 2006-06-28, Nr. 96, p. 7.
- Moldavai nubaudė valdžią. *Reuters, BBC, AFP, LR. Lietuvos rytas*, 2009-07-31, p. 7.
- Moldavija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius, 2009, p. 353–364.
- Moldovan premier on the Transnistrian conflict settlement, 2009. <http://politicom.moldova.org/news/moldovan-premier-on-the-transnistrian-conflict-settlement-204001-eng.html>.
- Moldova: teritorinio vientisumo kaina. <http://www.maps.lt/index.php?id=1945>.
- Moldovoje proeuropietiški komunistai laimėjo rinkimus, 2009. <http://politika.atn.lt/straipsnis/20741/moldovoje-proeuropietiski-komunistai-laimejo-rinkimus>.
- Moldova will prove that it can and has chances to become EU member – president, 2007. <http://www.moldpres.md/default.asp?Lang=en&ID=68715>.
- Munteanu I. The Political Transformation in Moldova. Integration Perspectives and Synergic Effects of European Transformation in the Countries Targeted by EU Enlargement and Neighbourhood Policies. Center of EU Enlargement Studies, 2008, p. 82
- Nation R. C. *Russia, the United States, and the Caucasus*. The Strategic Studies Institute of the US Army War College, February 2007. ISBN 1-58487-282-9. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub764.pdf>.
- Nauji Gruzijos užtarėjai. *EU Observer, BNS, LR. Lietuvos rytas*, 2008-10-16, p. 10.
- Neeilinė Briuselio Europos Vadovų Taryba. 2008 metų rugsėjo 1 diena. Pirmininkaujančios valstybės narės išvados. 12594/08. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/LT/ec/102547.pdf.
- New Russian Gas Price for Armenia Unveiled. *Armenia Liberty (RFE/RL)*. 2008-09-23.
- Norkus A. Neramumams Kryme diriguoja patyrę provokacijų meistrai. *Lietuvos rytas, Rytai–Vakarai*, 2006-06-10, p. 2.
- Novikova G. Armenia and the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 2000, December, No. 4. <http://meria.idc.ac.il/journal/2000/issue4/jv4n4a6.html>.
- O’Laughlin J. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space or Bogus Effect? 2003.
- OSCE Special Envoy to hold talks with leaders in Moldova as part of Transnistrian settlement, 2008. <http://formin.finland.fi/Public/Print.aspx?contentid=134088&nodeid=38742&culture=en-US&contentlan=2>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Office (OSCE) dokumentas: Memorandum on the Draft Law of the Republic of Azerbaijan on Defamation, 2007 May, Baku, p. 1–5. <http://www.article19.org/pdfs/analysis/azerbaijan-defamation-osce.pdf>.
- OSCE/UN Report of the OSCE/UN Joint Electoral Observation Mission in Azerbaijan on Azerbaijan’s 12 November 1995 Parliamentary Election and Constitutional Referendum January, 1996, p. 7. http://www.osce.org/documents/odihr/1996/01/1225_en.pdf.
- Overhaus M. Editorial. In: Overhaus M., Maull H. W., Harnisch S. (eds.). The New Neighbourhood Policy of the European Union: Perspectives from the European Commission, France, Germany, Poland, Ukraine and Moldova. *Foreign Policy in Dialogue*, 2006, vol. 7, issue 19, p. 6.

- Papava V. Comparative Advantages of the Central Caucasian Countries: Potential, Realized, and Missed Opportunities. *Central Asia and Caucasus. CA&CC Press, 2006.* http://www.ca-c.org/c-g/2006/journal_eng/c-g-1/10.papavaen.shtml.
- Parliamentary Parties Have Signed a Declaration on Political Partnership. Chisinau, *Reporter*, 2005. <http://www.reporter.md>.
- Pasaulio banko tinklalapis. <http://www.worldbank.org/>.
- Paznyak V., Saugumo sektorius: jėgos struktūros, valstybės paslaptys ir Rusija. Kn.: *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Sud. G. Vitkus, V. Pugačiauskas. Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, 32–65 p.
- Petronė E. Regionalizmo iššūkiai. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 57–77.
- Piontkovskij A. Europiniai užrašai. *Pranešimas VDU PMDF apvaliojo stalo diskusijoje, skiriamoje Aleksandro Štromo atminimui „Europa – senoji ir naujoji: laisvė, solidarumas ir socialinė kritika“*. Kaunas, 2008 m. rugsėjo 22 d.
- Poll shows Moldovans favour EU entry, less keen on NATO. <http://politicom.moldova.org/news/poll-shows-moldovans-favour-eu-entry-less-keen-on-nato-202683-eng.html>.
- Povilaitis R., Mažylis L., Jurgelionytė A. Positions Towards European Integration: Parties, Interest Groups and Citizens. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*. Харків, 2008, p. 98–102.
- Poviliūnas A. South Caucasus in The Context of European Neighbourhood Policy. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2006. <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2006/Poviliunas.pdf>.
- Presidential Election in the Republic of Azerbaijan 11 October 1998, p. 7. http://www.osce.org/documents/odihr/1998/11/1230_en.pdf.
- Pranevičiūtė J. Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė. Vilnius, 2009, 60 p.
- Proценка A. Rusijos ir Baltarusijos lyderiai valstybes veda skyrybų keliu. *Lietuvos rytas*, Rytai–Vakarai, 2009-06-20, p. 1, 6–7.
- Progress Report Ukraine. Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008. Brussels, April 23, 2009. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2009/sec09_515_en.pdf.
- Pugačiauskas V. Valdžios „vertikalė“: institucijos ir ideologija. Kn.: *Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas*. Sud. G. Vitkus, V. Pugačiauskas. Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 13.
- Putin and Tymoshenko removed gas problems. <http://www.unian.net/eng/news/news-334088.html>.
- Račius E. Regionalizmas ir politika: Krymo atvejis. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 78–91.
- Relations of Moldova with the EU – Achieved Progress, Encountered Problems and Future Prospects. Executive Summary. http://web.ceu.hu/cens/assets/files/publications/Exec_EU_Moldova.
- 2004 m. referendumas Baltarusijoje, http://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_referendum,_2004.
- Republic of Azerbaijan. Presidential election 15 October 2003, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report, Warsaw, 2003-11-12, p. 3–12. http://www.osce.org/documents/odihr/2003/11/1151_en.pdf.

- Republic of Moldova. Parliament. Inter-Parliamentary Union. http://www.ipu.org/parline-e/reports/2215_B.htm.
- Rinkos naujienų tinklalapis: http://www.marketnews.lt/naujiena/penkeri_europos_kaimynystes_politikos_metai_ispletota_prekyba_pagalba_zmoniu_tarpusavio_rysiai;itemid=18245.
- Risse T. Social Constructivism and European Integration p. 157. In: Wiener A., Diez T. *European Integration Theory*. Oxford University Press, 2009, 296 p.
- Rondeli A. South Caucasus – Clash of Interests? *Finnish Institute of International Affairs (FIIA)/Ulkopoliittinen instituutti (UPI)*, 2004-05-18. http://www.upi-fiaa.fi/fin/tilaisuudet/tilaisuudet_2004/south_caucasus_-_clash_of_interests/.
- Rupnik J. From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, 2007, October, vol. 18, p. 17–25.
- Rusijos ir Baltarusijos energetinis karas vis labiau kurstomas. *Reuters, AP, Newsru.com, BNS ir Lietuvos ryto informacija. Lietuvos rytas*, 2007-01-10, Nr. 7, p. 7.
- Sakalauskytė V. *Europos Sąjunga ir Baltarusija: iššūkiai Europos saugumui*. Europos Sąjungos politikos ir administravimo magistro baigiamasis darbas. Vadovas E. Špokas, konsultantas Š. Liekis. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 46–47.
- Samoškaitė E. Baltarusių opozicionieriai: politinių kalinių paleidimas – spektaklis. <http://www.delfi.lt/news/daily/world/article.php?id=18434018>.
- Sander A. G. US-Russian Energy Security in the Caucasus: The Prospects for Conflict in the National Interest. Study Resources/Vestnik, The Journal of Russian and Asian Studies/VESTNIK – ISSUE 5, FALL 2006. *The School of Russian and Asian Studies*. http://www.sras.org/us-russian_energy_security_in_the_caucasus.
- Schimmelfennig F. European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democracy: Transformation in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 2007, vol. 21, No. 1, p. 129.
- Shah S. A. A. Russia's Foreign Policy Towards Southern Caucasus. The Institute of Strategic Studies, Islamabad, 2004. http://www.issi.org.pk/journal/2004_files/no_2/article/4a.htm.
- Sharp decrease in Voronin popularity. Chisinau, Reporter, 2005. <http://www.reporter.md>.
- Silitski V. Preempting Democracy: The Case of Belarus, *Journal of Democracy*, 2005, vol. 6, No. 4, p. 83–97.
- Sirutavičius V. Ukrainos ir Rusijos santykių perspektyvos. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 146–157.
- Skirtingi diplomatų tikslai. *Lietuvos rytas*, 2008-09-16, p. 12.
- Socor V. American Interests and Policy in the South Caucasus. *IASPS Policy Briefings*. Joint conference of the German Society for Eastern Europe Studies and the Friedrich Ebert Foundation on “The South Caucasus: Region of Crises. Perspectives and Opportunities for European Policies”, Berlin, June 30, 2003. <http://www.georgiaemb.org/DisplayMedia.asp?id=184>.
- Socor V. Perspectives from the “Near Abroad“ on Relations with Russia: http://www.iasps.org/eng_editor/.
- Spinei V. Right on Information: on paper and in reality. <http://www.acces-info.org.md/upload/RighttoInformationonPaperandinReality.doc>.
- Spraunius A. Kaspijos nafta apeina Rusiją. *Laikas*, 2005-06-10–16, p. 10.

- Spruds A., Danelsons R., Kononenko V. Analysis of the EU's Assistance to Moldova. Briefing Paper. Policy Department External Policies, 2008, 7 p. <http://www.tepsa.be/download.pdf>.
- Starr S. F., Cornell S. E. The Politics of Pipelines. Bringing Caspian Energy to Markets. *The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies (SAIS)*, 2005. <http://www.sais-jhu.edu/pubaffairs/publications/saisphere/winter05/starr-cornell.html>.
- Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č. *Geopolitiniai kodai: tyrimo metodologija*. Vilnius, 2004, 41 p. ISBN: 9986-19-533-0.
- Statkus N., Paulauskas K. *Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?* Vilnius, 2008, 70 p.
- Su kuo pakeliui Azerbaidžanui? 2004-10-04. <http://www.geopolitika.lt/?artc=3412>.
- Suny R. G. Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia. *The University of Chicago, International Security*, XXIV, vol. 3, Winter 1999/2000, p. 139–177. http://www.dartmouth.edu/~crn/crn_papers/Suny.pdf.
- Survey Highlights Armenia's Lingering Unemployment. *Armenia Liberty (RFE/RL)*. 2006-02-09. <http://www.rferl.org/content/>.
- Sushko O., Prystyako O. Ukraine. <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Ukraine-final.pdf>.
- Swietochowski T. *Azerbaijan – Legacies of the Past and the Trials of Independence*. Routledge, 2009, 192 p.
- Šataitytė V. Baltarusijai suteikiamas šansas, nes izoliacija nedavė vaisių. <http://politika.atn.lt/straipsnis/1708/baltarusijai-suteikiamas-sansas-nes-izoliacija-nedave-vaisiu>.
- Šatūnienė Ž. Konstitucinė reforma: pavojai ir galimybės. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 10–35.
- Šatūnienė Ž. Oligarchinė (versus) daugiapartinė sistema. Kn.: *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 36–56.
- Šešelgytė M. *Europos Sąjungos bendro gynybos identiteto problema*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2007. 24 p.
- Tarkhan-Mouravi G. How the EU can help bring peace to the South Caucasus. *Europe's World*, 2007 Summer, No. 6, p. 54–57.
- Tassinari F. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Praeger Security International, Santa Barbara, 2009.
- Tassinari F. Security and Integration in the EU Neighbourhood: The Case for Regionalism. *CEPS Working Document*. 2005, No. 226, p. 1–24
- Tempus: Modernisation of higher education in countries surrounding the EU. http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/doc70_en.htm.
- The Constitution of Georgia, 1995. http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf.
- The Constitution of the Republic of Azerbaijan. <http://www.un-az.org/undp/sehife.php?lang=eng&page=0303>.
- The Most and Least Corrupt Nations 2008. <http://www.infoplease.com/world/statistics/2008-transparency-international-corruption-perceptions.html>.
- Ticu O. Paskaita VDU PMDF studentams, skaityta 2009-12-03.
- Timmermann H. The Union of Belarus and Russia in the European Context. In: A. Lewis (ed.) *The EU and Belarus*. London: The Federal Trust, 2004, p. 277–299.

- Tirvienė J., Mažylis L., Povilaitis R. Европеизация субнациональных институций: вариант Литвы. Кн.: *Modernizacija polityczna w teorii i praktyce. Transfer nowoczesnych idei, wartosci, instytucji i mechanizmow*. Katowice, 2008, с. 378–392.
- Trade Facilitation in the Caucasus. Final Report. World Bank, 2000.
- Transparency International 2008 Corruption Perceptions Index. http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table.
- Trenin D. Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region, Chapter III. *Contested Borders in the Caucasus*. In: B. Coppeters (ed.). <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0301.htm>.
- Trenin D. Russia Redefines Itself and Its Relations with the West. *Washington Quarterly*, Spring 2007, p. 95–105. http://www.twq.com/07spring/docs/07spring_trenin.pdf.
- Troebst S. The Transnistrian Moldovan Republic: from conflict driven state building to state driven nation building. *European Yearbook of Minority Issues*, 2004, vol. 2, p. 5–30.
- Tucker J. Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problem and the “2nd Wave of Post-Communist Democratic Revolutions”. http://homepages.nyu.edu/%7Ejat7/Tucker/EFCA_2005.pdf.
- Tucker J. Transitional Economic Voting: Economic Conditions and Election Results in Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic from 1990–1999. Draft Version 1.0. <http://homepages.nyu.edu/>.
- Twinning program for Moldova. http://www.ncu.moldova.md/docs/Twinning_1.pdf.
- Ukraina po oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Kolektyvinė monografija. VU TSPMI. Vilniaus universiteto leidykla. Vilnius, 2008. 176 p.
- Ukraina skęsta politinių rietenų liūne. *AFP, Interfax, BNS, LR. Lietuvos rytas*, 2008-09-17, p. 10.
- Ukraine economy overview. http://ukrainetrek.com/Ukraine_Economy.shtml.
- Ukraine Country Strategy Paper 2007–2013, p. 3–5. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_ukraine_en.pdf.
- Ukraine government portal. <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
- Ukraine National Indicative Programme 2007–2010. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_ukraine_en.pdf.
- Ukraine politics. <http://www.globalsecurity.org/military/world/ukraine/politics.htm>.
- Ukraine to remove all soviet memorials. http://www.upi.com/Top_News/2009/05/18/.
- Ukrainos centrinės rinkimų komisijos tinklalapis <http://www.cvk.gov.ua/pls/r001/webproc17r?kodvib=300>.
- Ukrainos politikų kova jau primena komediją. *Interfax, AP, Newsru.com, LR. Lietuvos rytas*, 2008-10-15, p. 9.
- Ukrainos vyriausybės tinklalapis. http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11.
- Untouched and Out of Touch: Armenia Not Affected by US Crisis Due to Relative Insignificance. *ArmeniaNow*, 2008-10-03.
- Vahl M., Emerson M. Moldova and the Transnistrian conflict. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2004, No. 1, p. 157–158.
- Vainalavičius D. *Diplomatijos vaidmuo ir saugumo politikos sprendimai Pietų Kaukazo regione*. Daktaro disertacija. Vadovas Liudas Mažylis. Kaunas, 2008, 132 p.
- Valasek T. What the economic crisis means for the EU's eastern policy. *Policy Brief. Center for European Reform*. http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_eastern_policy_april09.pdf.

- Valatka R. Gruzija rita nuo savęs politinės depresijos akmenį. *Lietuvos rytas, Rytai–Vakarai*, 2007-02-10, p. 3.
- van Meurs W. *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History Writings*, New York: Columbia University Press, 1994.
- Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto internetinis puslapis: <http://www.tspmi.vu.lt/info/nuomones?pg=5&id=475>.
- Vitkus G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, 2006.
- Vitkus G. *Europos Sąjungos užsienio politika*. Trumpas vadovas. Vilnius, 2008.
- Vitu L. *Moldova. Nations in Transit*. The World Bank: World Bank Indicators, 2009 376 p.
- Vyšniauskaitė B. Kelionė iš Minsko į Vilnių – sraigtasparniu ir limuzinu. *Lietuvos rytas*, 2009-09-16, p. 3.
- Volovoj V. *Baltarusija po energetinio karo, 2007 m.* <http://www.geopolitika.lt/?artc=977>.
- Waever O. Identity, communities, and foreign policy: discourse analysis as foreign policy theory. In: Lene Hansen and Ole Waever, eds. *European integration and national identity: the challenge of the Nordic states*. Taylor&Francis, 2003, p. 20–49.
- Weinstein M. A. *Armenia: The Dream of Complementarity and the Reality of Dependency*. The Power and Interest News Report (PINR). 2004-07-27. <http://www.pinr.com/>.
- Welt C. *Armenia's Tragedy. Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. <http://www.csis.org/media/csis/pubs/ci.armeniatragedy.04.05.pdf>.
- Yukselen H. *Actors in the South Caucasus: Stability providers or instability exploiters*. A thesis submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, September 2004. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12605385/index.pdf>.
- Zielonka J. *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Žalimas D. Rusijos ir Gruzijos karas: kas yra kas. *Veidas*, 2008-11-15, Nr. 18.
- Žalys L. Kautynių dėl Kaspijos naftos pabaiga. *Kauno diena*, 2005-05-26, p. 10.
- Žalys L. Spaudimas iš visų pusių. *Kauno diena* 2005-08-01, p. 8.
- Žalys L. Užkardas petražolei. *Kauno diena*, 2006-04-20, p. 10.
- Ženevos universiteto Tiesioginės demokratijos tyrimų centras. <http://www.c2d.ch/>.
- Бабкоў І. Этэка памежжа: Транскультурнасць як беларускі досьвед. *Фрагменты*, 1999, № 1–2, с. 85–88.
- Бреский О. География Восточной Европы: пространство Пограничья. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 168–186.
- Горбенко С. НАТО – приз чи програш для України? *Сиверщина*, 20 жовтня, 2006.
- Гужон А. Новые соседи Европейского Союза. Политические и идентифицирующие стратегии в Украине, Беларуси и Молдове. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 187–228.
- Гнатюк О. Прощание с империей. Между Востоком и Западом. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 37–97.
- Дугин А. На французских выборах победила Америка. *Русский Курьер*. <http://www.ruscourier.ru/archive/2667>.
- Казакевич А. *Институт судебной власти Беларуси: политологический анализ*. Politikos mokslų disertacija. Vadovas Adam Melnikov. Konsultantas Liudas Mažylis. Kaunas, VDU, 2009, 194 p.

- Казакевіч А. *Палітычная кампанія ўладаў 2004 г. Найноўшая гісторыя беларускага парламентарызму*. Аналітычны грудок. Менск, 2005, с. 195–205.
- Казакевіч А. Палітычная картаграфія Беларусі у выніках прэзідэнцкіх выбараў 1994–2006 гадоў. *Палітычная сфера*, № 7, с. 5–18.
- Казакевіч А. Рассмотрение Конституционным судом Республики Беларусь актов местных органов государственного управления и самоуправления (1997–2004 гг.). *Палітычная сфера*, 2005, № 5, с. 4–8.
- Казакевіч А. Тэндэнцыі ў рэгіянальных элітах Беларусі (па выніках мясцовых выбараў 1999, 2003, 2007 гадоў). *Палітычная сфера*, 2007, № 9, с. 40–55.
- Казакевіч А. *Чатыры карпарацыя беларускае эліты. Беларусь: ні Эўропа, ні Расея*. Пад рэдакцыяй В. Булгакава. Варшава, “Arche”, 2006.
- Кебич В. *Искушение властью*. Минск: Парадокс, 2008.
- Князев С. Н., Чуешов В. И., Берков В. Ф. и др. *Основы идеологии Белорусского государства: История и теория*. 2-е издание, исправленное. Минск: ИВЦ Минфина, 2006.
- Концепция национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации № 24 от 10-01-2000 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации.
<http://www.mid.ru/nsosndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/a54f9caa5e68075e432569fb004872a6?OpenDocument>.
- Краснодэмбски З. Демократия периферии. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 229–297.
- Мелег А. Дрейфуя на Восток Восточная Европа на карте глобальных институциональных акторов. *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 142–167.
- Партноў А. Саветызацыя гістарычнай навукі ў Украіне і Беларусі (некаторыя канцэптуальныя меркаванні). *Беларускі гістарычны агляд*. Том 7, сшытак 2 (13). Мінск, 2000.
- Терешкович П. Конструирова прошлое. Исторические ресурсы современных национально-государственных идеологий (Украина и Молдова). *Перекрёстки*, 2005, № 1–2, с. 5–20.
- Україна багатопартійна. Програмні документи новых партій. Київ, 1991, 192 с.
- Филатов А. Идея «пограничья» как политика идентичности. *Палітычная сфера*, с. 39–47.
- Юхо Я. А. *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік*. Ч. 1. Мінск, БДУ, 2000.
- Юхо Я. А. *Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік*. Ч. 2. Мінск, БДУ, 2003.

Nearby the Non-Europe.

Challenges of European Neighborhood Policy Towards Its Eastern Neighbors

Summary

The aim of this book is systemic overview of European Neighborhood Policy as to be implemented for six Eastern neighbors, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, and Ukraine.

For this purpose, three parts of the study were constructed.

In the Part 1, the Neighborhood Policy instruments are overviewed mainly from technocratic perspective to show circumstances of Neighborhood Policy formation after Eastern enlargement of the European Union in 2004 as well as policy developments in a time flow.

In the Part 2, case studies of particular Eastern neighbors were carried out. Unified indicators were applied, such as constitutional developments, presentation of main governmental institutions, evaluating of democratic situation, economic state, East-West vectors, and special factors typical for particular countries, and relations to the European Union as seen from the point of view of particular six countries, respectively.

In the Part 3, basing on different theoretic approaches, codes and identity formation of the six nations, as well as of that of collective European identity, were overviewed.

For European institutions, taking into account enormous challenges of withstanding with European values against Russian interests in the semi-peripheral space, more active particular decisions removing trade barriers and facilitating free movement of persons are to be recommended, as well as drawing perspective of full scale accession of the Eastern neighbors to the European Union.

Conclusions of different nature can be drawn from the analysis of academic context, historical developments, formation of national and European identities, as implications for European public policy, and formation of political practices.

For Eastern European neighbors, long-term constitutional instability was typical: constitutional changes were rather objects of political rivalry rather its framework. By that, institutional chaos was generated and effective reforms constrained.

Efforts to employ instruments of direct democracy for the political purposes were inverted into manipulations of the will of citizens and consolidating authoritarian regimes at least in two cases, Azerbaijan, and Belarus.

Different specific segments showing weakness, to different extent, of democratic developments are present in each of the states analyzed: “ring power” competition in Armenia (bloody precedent existed), nepotism in Azerbaijan, autocracy in Belarus, “mustering power” against external enemy – Russia – in Georgia, long-term domination of communists in Moldova, utilizing institutional chaos for seeking political tasks in Ukraine.

Though, institutional stabilization tendencies can be noticed in a majority of countries analyzed.

Constructivist approach enables importance of self-perception of national identity. Although it is never finite, in this territorial space formation of national identities is too long compared with speed of political changes. Important factors violating integrity of identity are, territorial conflicts unsolved.

Inter-relation of west-East orientation vectors are influencing formation of multiple identity discourses. Other sides, the existence of those discourses as such is becoming recognizing distinction: importance of two vectors is irrevocable, persisting feature of self-identification. Russian vector, reinforced by relics of Soviet economy, Soviet nostalgia, Russian energetic and cultural expansion, is of different expression, though, important.

European self-perception is important part of the identity of all six countries. Acceptance of European values is rarely questionable within their discourses. "Alter-European" tendencies are rather partly typical for official propaganda of the Belarus. Attractiveness of European values is beyond doubt.

"Soft power" of the Europe is attractive for the major part of communities both on the elite, and the mass level; especially when eliminating "sociologic pro-Russian disposition". EU membership perspective is the strongest component of this "soft power". Drawing limits of enlargement seems like value problem, question of recognition of "European" and "non-European" geographical zones.

Fragmented nature of European neighborhood strategy is partly influenced by the uncertainty of the foreign policy strategy of European Union member states. Postponing strategic decisions lead to trivialization of neighborhood policy to the set of support instruments base don limited resources.

Principle of conditionality should be developed by modifying and varying also towards six eastern neighbors. Now, compared to recent enlargement wave, demands for new neighbors are rather more serious, when, at the same time, EU membership perspective neither proposed nor not. Scenario of incremental changes seems like limited, especially when Euro-Atlantic integration would be separated from "narrowly European" breaking ties between integration and security. Rejecting strategy of trans-Atlantic parallelism and "double enlargement", integration perspective is becoming strongly limited.

Expanding discourse of European identity self-perception, giving prominence to its historical becoming, would become new arguments of integration of Eastern countries. Borders of European identity may not be bound to geographical localization. "Non-Europe" cannot be found on the map, such a territory does not exist. Within developments of European identity there were much more brutality, geo-political dangers, "non-European" features (in today's understanding) comparing to today's neighbors.

As a research perspective, more detailed reconstruction of identity developments would help Europe to recognize "past self", and projecting of historic experiences into present of geographic neighbors can promote formation of joint identity.

PRIEDAI

1 priedas: Kai kurių svarbesnių įvykių buvusiose SSRS europinės dalies valstybėse chronologija

Data	Valstybė	Įvykis
1991 03 31	Gruzija	Referendume pritarta Gruzijos nepriklausomybei
1991 08 24	Ukraina	Paskelbiama nepriklausomybė
1991 08 25	Baltarusija	Paskelbiama nepriklausomybė
1991 08 27	Moldavija	Paskelbiama nepriklausomybė
1991 08 28	Azerbaidžanas	Paskelbiama nepriklausomybė
1991 09 23	Armėnija	Paskelbiama nepriklausomybė
1991 12 01	Ukraina	Referendume pritarta nepriklausomybei
1991–1992	Gruzija	Ginkluotas konfliktas Pietų Osetijoje
1991 12 31		Oficialiai nustoja egzistuoti SSRS
1992	Moldavija	Ginkluotas konfliktas Padnestrėje
1992	Kalną Karabachas	Ginkluotas konfliktas
1992	Gruzija	Nuverčiamas prezidentas Z. Gamsachurdija
1992–1993	Gruzija	Ginkluotas konfliktas Abchazijoje
1994 03 15	Baltarusija	Priimama konstitucija
1994 07 28	Moldova	Priimama konstitucija
1995 05 14	Baltarusija	Referendumu suteikiamas vienodas statusas baltarusių ir rusų kalboms, pakeičiami herbas ir vėliava, išplečiamos prezidento galios
1995 07 05	Armėnija	Referendumu patvirtinama konstitucija
1995 08 24	Gruzija	Paskelbiama konstitucija
1995 11 12	Azerbaidžanas	Referendumu patvirtinama konstitucija
1996 06 28	Ukraina	Priimama konstitucija
1996 09 24	Baltarusija	Referendumu konsoliduojamas prezidentinis režimas
1998 10 27	Armėnija	Žudynės parlamente
2002 08 24	Azerbaidžanas	Referendumu priimama nauja konstitucija
2003 m. lapkritis	Gruzija	Rožių revoliucija
2004 10 17	Baltarusija	Referendumu padidinamas prezidento kadencijų skaičius
2004 m. gruodis	Ukraina	Oranžinė revoliucija

2008 01 05	Gruzija	Referendume pritariama narystei NATO
2008 m. rugpjūtis	Gruzija	Karas su Rusija. Pietų Osetijos ir Abchazijos teritorijų atplėšimas
2009 03 18	Azerbaidžanas	Referendume pritariama konstitucijos pataisai, kad prezidento kadencijų skaičius nebūtų ribojamas
2009 10 10	Šveicarija	Ciūricho universitete Armėnija pasirašo taikos dokumentą su Turkija

Šaltinis: autoriaus, pagal įvairias šioje knygoje cituojamas publikacijas

2 priedas. Duomenys apie Armėniją

Plotas	29743 kv. km
Gyventojų	3,8 mln. (2002)
Sostinė	Jerevanas
Valstybinė kalba	armėnų
Nacionalinė šventė	gegužės 28 d.
Piniginis vienetas	Armėnijos dramas (100 lumų)

Šaltinis: Armėnija. Visuotinė lietuvių enciklopedija. II t., Vilnius, 2002, p. 13–28

3 priedas. Duomenys apie Azerbaidžaną

Plotas	86600 kv. km
Gyventojų	8,14 mln. (2002 m.)
Sostinė	Baku
Valstybinė kalba	azerbaidžaniečių
Nacionalinė šventė	gegužės 28 d.
Piniginis vnt.	manatas (100 gepikų)

Šaltinis: Azerbaidžanas. Visuotinė lietuvių enciklopedija, II t. Vilnius, 2002, p. 5–369

4 priedas. Duomeys apie Baltarusiją

Plotas	207600 kv. km
Gyventojų	9,95 mln. (2001 m.)
Sostinė	Minskas
Valstybinės kalbos	baltarusių ir rusų
Nacionalinė šventė	liepos 3 d.
Piniginis vienetas	Baltarusijos rublis (100 kapeikų)

Šaltinis: Baltarusija. Visuotinė lietuvių enciklopedija, II t. Vilnius, 2002, p. 522–542.

5 priedas. Duomenys apie Gruziją

Plotas	69700 kv. km
Gyventojų	4,5 mln. (2004)
Sostinė	Tbilisis
Valstybinė kalba	gruzinų
Nacionalinė šventė	gegužės 26 d.
Piniginis vienetas	laris (100 tetrių)

Šaltinis: Gruzija. Visuotinė Lietuvių enciklopedija, VII t. Vilnius, 2005, p. 219–234

6 priedas. Duomenys apie Moldaviją

Plotas	33843 kv. km
Gyventojai	3,56 mln. (2009)
Sostinė	Kišiniovas
Valstybinė kalba	moldavų
Nacionalinė šventė	rugpjūčio 27 d.
Piniginis vienetas	Moldavijos lėja (100 banių)

Šaltinis: Moldavija. Visuotinė lietuvių enciklopedija, XV t. Vilnius, 2009, p. 353–364

7 priedas. Duomenys apie Ukrainą

Plotas	603628 kv. km
Gyventojų	46,18 mln. (2008)
Sostinė	Kijevas
Valstybinė kalba	ukrainiečių
Nacionalinė šventė	rugpjūčio 24 d.
Piniginis vienetas	hrivina (100 kapeikų)

Mažylis, Liudas

Šalia ne Europos. Europos Sąjungos kaimynystės politikos iššūkiai Rytų kaimynėms. Monografija / Liudas Mažylis. Kaunas: VDU leidykla, 2010. – 216 p.: iliustr., pav., lent.

ISBN 978-9955-12-577-8

Monografijoje sistemiškai išanalizuotas, kaip Europos Sąjungos kaimynystės politika taikoma šešiose Rytų valstybėse – Armėnijoje, Azerbaidžane, Baltarusijoje, Gruzijoje, Moldavijoje ir Ukrainoje. Apibūdinta valstybių konstitucinės bei politinės sistemos raida, Rytų–Vakarų orientacijos vektoriai ir atskiroms valstybėms būdingi specifiniai faktoriai, pateikti demokratijos, ekonomikos būklės vertinimai. Apžvelgiamas europinės kaimynystės politikos instrumentų taikymas, valstybių santykiai su Europos Sąjunga. Pabrėžiama nacionalinės tapatybės formavimosi svarba bei susiejama su Europos tapatybės formavimosi problema.

Liudas Mažylis

ŠALIA NE EUROPOS

Europos Sąjungos kaimynystės politikos iššūkiai Rytų kaimynėms

Monografija

Redaktorė Renata Endzelytė

Maketavo ir viršelį kūrė Irena Sabaliauskaitė

Piešiniai Vytauto Isodos

Išleido Vytauto Didžiojo universiteto leidykla,
S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas